

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кухарська Н. О.

**УКРАЇНА В СУЧАСНИХ
ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ**

Навчальний посібник

ОДЕСА 2015

УДК 339.9 (477.74)
ББК 67.3
К 56

Рекомендовано Вченою радою Одеського національного економічного університету (протокол № 3 від 24.11. 2015 р.)

Рецензенти:

Чмирь О. С. – д.е.н., професор, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України;

Микула Н. А. – д.е.н., професор, головний науковий співробітник регіонального філіалу Національного Інституту стратегічних досліджень у м. Львові.

К 56 Кухарська Н.О. Україна в сучасних інтеграційних процесах: Навчальний посібник. – Одеса: «Атлант ВОІ СОІУ», 2015. – 186 с.

ISBN 978-617-7253-29-6

У посібнику висвітлено передумови інтеграційних процесів в українській історії. Досконало вивчено особливості інтеграційних процесів України з відокремленням Європейського та Східного векторів міжнародних економічних зв'язків. Розглянуто питання формування Чорноморського регіону економічного співробітництва, єврорегіонів, міжнародних транспортних коридорів у межах України. Обґрунтовано роль міжнародного та транскордонного співробітництва України. Вивчено питання регулювання та забезпечення економічної безпеки України.

Навчальний посібник призначено для студентів, аспірантів та викладачів вищих навчальних закладів зі спеціальностей «Економічна теорія», «Міжнародні економічні відносини», «Маркетинг» та «Менеджмент організацій», а також для спеціалістів, які займаються питаннями відкритої економіки та соціально-економічного розвитку країни.

ISBN 978-617-7253-29-6

ЗМІСТ

ВСТУП	5
--------------------	----------

РОЗДІЛ

ВСТУП ДО КУРСУ

«УКРАЇНА В СУЧАСНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ»

ТЕМА 1. Тема 1. Інтеграційні процеси в українській історії	7
1.1. Основи періодизації міжнародних економічних зв'язків сучасної України	7
1.2. Докиївський період торгівлі	9
1.3. Торгова модель Київської Русі	10
1.4. Зовнішні зв'язки колоніального періоду	13
1.5. Радянський період розвитку національної спеціалізації та міжнародних зв'язків	17
1.6. Початок нової історії	19
ТЕМА 2. Інтеграційні процеси в Україні на сучасному етапі	27
2.1. Сучасні форми інтернаціоналізації	27
2.2. Специфіка процесів інтернаціоналізації України	33
2.3. Сучасна національна гео економічна модель: складові елементи та функціональні риси	35
2.4. Гео економічна політика України в міжнародному контексті. Економічна інтеграція	37

РОЗДІЛ II

ГЕОЕКОНОМІЧНІ ПРІОРИТЕТИ СВІТОГОСПОДАРСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

ТЕМА 3. Східний вектор у міжнародній діяльності України	44
3.1. Суперечна природа СНД	44
3.2. Режими співробітництва з країнами СНД	47
3.3. Експортно-імпортні відносини України з країнами СНД	51
3.4. Зона вільної торгівлі в рамках СНД	58
3.5. Участь України в Єдиному економічному просторі та Митному Союзі держав СНД	61
ТЕМА 4. Європейський вектор міжнародних економічних зв'язків України	67
4.1. Передумови інтеграції України до Європейського Союзу ..	67
4.2. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС	72
4.3 Розвиток торговельно-економічних зв'язків з країнами Європи	77

4.4. Створення зони вільної торгівлі з ЄС.....	82
4.5. Перспективи європейської інтеграції України.....	87
ТЕМА 5. Інтеграція України в Чорноморський регіон економічного співробітництва	92
5.1. Розвиток економічного співробітництва України в Чорноморському регіоні.....	92
5.2. Напрями співробітництва в рамках ОЧЕС	97
5.3. Створення зони вільної торгівлі в рамках ОЧЕС	101
5.4. Роль ОЧЕС у сучасній геополітиці.....	106
5.5. Доцільність участі України в ОЧЕС.....	107
РОЗДІЛ III	
МІЖТЕРИТОРІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ	
ТЕМА 6. Транскордонне та міжрегіональне співробітництво України	111
6.1. Роль транскордонного та міжрегіонального співробітництва у підвищенні економічного потенціалу України	111
6.2. Прикордонне співробітництво як форма регіональної інтеграції	117
6.3. Формування єврорегіонів за участю України	121
ТЕМА 7. Україна в системі міжнародних транспортних коридорів	131
7.1. Сутність і функції міжнародних транспортних коридорів...	131
7.2. Роль транспорту в міжнародних економічних зв'язках України.....	133
7.3. Створення в Україні національної мережі міжнародних транспортних коридорів	136
ТЕМА 8. Економічна безпека України	146
8.1. Поняття та складові економічної безпеки держави.....	146
8.2. Загрози економічній безпеці України.....	150
8.3. Доцільність вступу України в НАТО.....	155
Тести до курсу	
"Україна в сучасних інтеграційних процесах"	162
Тематика індивідуальних завдань.....	176
Рекомендована література.....	178

ВСТУП

Сучасні економічні відносини України із зовнішнім світом знаходяться в стані переходу до нової системи організації міжнародних економічних зв'язків, пов'язаних з пошуком шляхів ефективного інтегрування у світове співтовариство, з відновленням стійких торгових зв'язків з іншими країнами світу, із забезпеченням захисту своїх національних інтересів в умовах швидко мінливого зовнішнього середовища.

У ХХІ ст. Україна ввійшла з невирішеними соціально-економічними проблемами. За роки функціонування національної економіки в умовах переходу до ринкових відносин усе ще не досягнуто значних економічних результатів, за якими можна було б зробити висновки про подолання цих проблем.

У багатьох регіонах України недостатньо ефективно використовуються матеріальні, природні й соціальні ресурси, не зменшується дебіторська і кредиторська заборгованості, усе ще не переборені бар'єри, що перешкоджають входженню України у світовий економічний простір.

У зв'язку з цим зростання ролі та значення міжнародних економічних зв'язків України пов'язано з поглибленням процесів інтернаціоналізації, транснаціоналізації виробництва та капіталу, необхідністю спільного розв'язання всіма учасниками світового співтовариства економічних проблем, домінування в системі світового господарства ринкових структур.

Діяльність українських підприємств на зовнішньому ринку, як самостійно господарюючих суб'єктів, сприяє пристосуванню економіки до системи світогосподарських відносин, формуванню економіки відкритого типу. Взаємодія фірм, корпорацій з іншими країнами набула за останні роки бурхливого розвитку, що

зумовило потребу в знаннях щодо специфіки міжнародної економічної діяльності.

Запропонований навчальний посібник «Україна в сучасних інтеграційних процесах» вирізняється доскональним вивченням особливостей міжнародної діяльності країни, узагальнює низку тем із дисциплін, які вивчають проблеми маркетингової та менеджерської справи взагалі та в Україні зокрема в тому розумінні, що він розглядає економічні явища в усій повноті їх проявів на міжнародному рівні. Міжнародні економічні зв'язки синтезують різноманітні та суперечливі взаємовідносини між учасниками ринкового життя країн та регіонів світу.

Тести та індивідуальні завдання до вивчення курсу «Україна в сучасних інтеграційних процесах» створюють необхідні умови для закріплення навчального матеріалу.

РОЗДІЛ I
ВСТУП ДО КУРСУ
«МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ В
СУЧАСНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ»

ТЕМА 1
ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ

- 1.1. Основи періодизації міжнародних економічних зв'язків сучасної України.
- 1.2. Докиївський період торгівлі.
- 1.3. Торгова модель Київської Русі.
- 1.4. Зовнішні зв'язки колоніального періоду.
- 1.5. Радянський період розвитку національної спеціалізації та міжнародних зв'язків.
- 1.6. Початок нової історії.

Ключові поняття і терміни:

Хронологічні періоди, докиївський період, «Великий шовковий шлях», Київська Русь, шлях «з варягів у греки» колоніальний період, радянський період, пострадянський період.

1.1. Основи періодизації міжнародних економічних зв'язків сучасної України

Протягом усіх століть за панування над територією, що зараз називається державою Україна, й за її ресурси в різні роки боролися Росія, Польща, Литва, Австро-Угорщина, Туреччина, Німеччина, Румунія.

Саме історичні передумови визначили характер сучасної міжнародної спеціалізації України, її місце в міжнародному поділі праці, вектори інтеграції країни у світогосподарський простір.

Уся історія сучасної України, народів, які її населяли й населяють у цей час, є прикладом не тільки розвитку по лінії інтенсифікації зв'язків із закордонними партнерами, але й прикладом того, як економіка країни може деградувати внаслідок впливу зовнішніх факторів, коли відбувалося зменшення обсягів міжнародної торгівлі, зниження рівня спеціалізації, примітивізації номенклатури експорту та виробництва взагалі. Тому не можна стверджувати про безумовно чітке розмежування формацій в історії міжнародних економічних зв'язків сучасної України з абсолютно певними часовими рамками.

З відомою мірою умовності визначимо такі хронологічні періоди [44, с. 603]:

- ✓ міжнародне співробітництво народів, які населяли територію сучасної України в античну епоху;
- ✓ формування та інтенсивний розвиток міжнародних економічних зв'язків Київської Русі;
- ✓ колоніальний період, коли зовнішньоекономічні зв'язки України розвивалися як підсистема міжнародної кооперації країн-метрополій, до складу яких входили українські землі (це стосується російської державності, також і польської, австро-угорської та деяких інших);
- ✓ радянський період (який заслуговує особливої уваги);
- ✓ сучасний період.

Визначення всіх етапів розвитку не заперечує існування універсальних рис міжнародної економічної діяльності, які притаманні всім історичним періодам. Такими загальними

рисами є передусім чорноморський та транзитний статус країни, а також географічно і кліматично зумовлена спеціалізація.

1.2. Докиївський період торгівлі

Найдовший та найнеоднорідніший період історії міжнародних економічних зв'язків нашої держави починається з праісторичних часів та закінчується вже перед формуванням централізованої держави і визначається як «докиївський». У кооперації цього періоду брали участь різні етноси (*етноси* – це стійки угруповання людей, які виникають історично на певній культурній, мовній базі та можуть бути представлені племенем, народністю, нацією) з власними особливостями розвитку господарства та міжнародної торгівлі.

На початку VIII ст. до н.е. була створена Мілетська республіка, у рамках якої торгівля зумовила появу таких значних міжнародних торговельних центрів та культурних осередків, як Ольвія, Кафа, Пантікапей, Херсонес та ін. Предметами вивезення зі степового та подніпровського регіонів у чорноморські порти і через них були переважно продукти рослинництва, рибальства та ін. й окремі види природних ресурсів. Ввозилися і проходили транзитом посуд, тканини, вино, вироби з золота та срібла, ювелірні прикраси, вироби з китайського шовку, кавказького кришталю, іранське і навіть індійське напівдорогоцінне каміння й інші вироби.

Трипільська цивілізація, яка існувала у IV-I ст. до н.е., охоплювала землі сучасної Центральної, Західної України, Подніпров'я, чорноморські степи, Балкани. Зовнішні економічні зв'язки зумовлювалися передусім продукцією сільського господарства. У цей період існували торговельні контакти зі

Стародавньою Грецією, Кавказом, Західною Європою. Мала велике значення закупівля міді з Малої Азії.

Чорноморська торгівля завжди відігравала значну роль для жителів території сучасної України. На території Північного Причорномор'я були засновані грецькі колонії, які пов'язували міжнародною торгівлею землі наших предків та інших народів, що жили на ній, із зовнішнім світом.

Уже тоді проявилася така важлива характеристика і для пізніших часів рима, як особлива роль чорноморської міжнародної торгівлі.

У цей період у процесі міжнародної торгівлі використовувався як товарно-грошовий, так і натуральний обмін. У ньому брали участь праслов'янські, кіммерійські, скіфські, сарматські та інші стародавні племена, які жили на території України.

Найважливішим чинником подальшого економічного розвитку наших земель стало виникнення у II ст. до н.е. «Великого шовкового шляху», який з'єднав Європу з Китаєм.

1.3. Торгова модель Київської Русі

Зародження та початковий розвиток, що привело до появи феномена слов'янської державності на території Київської Русі (тобто *генезис*), проходив на тлі активного економічного розвитку й супроводжувався розширенням міжнародної торгівлі. Усе більшого значення набували зв'язки з європейськими країнами, тоді як східні вектори торгівлі вже не були провідними. Руські та іноземні купці пов'язували країну торговельними шляхами з Польщею, Литвою, усією Прибалтикою, різноманітними німецькими землями, Францією, Італією, Візантією, Австрією, Чехією, Моравією.

Київська Русь спеціалізувалася на виробленні основних продуктів сільського господарства: пшениці, жита, ячменя, вівса, гречки, проса, городніх, овочевих культур, хутра, меду, воску, м'яса, у вирощуванні тварин, великої кількості коней, яких тоді потребувала армія. Вивозилися також і продукти ремісництва, шовк. Ввозилися тканини, предмети побуту, прикраси.

У цей період Україна знову потрапила в центр торговельних сполучень. На доповнення «Великому шовковому шляху» по території сучасної України пролягла друга історично важлива траса – «з варягів у греки». Цей шлях здійснив з кінця VIII до XIII ст. істотний вплив на генезис, зміцнення і розвиток давньоруської державності. Шлях «з варягів у греки» був одним з основних джерел збагачення східнослов'янських племен, які були зацікавлені в об'єднанні земель уздовж торгового шляху.

Войовничі норманські племена не тільки воювали, а й вели активну торгівлю. У результаті цього відбулося розширення міжнародного обміну, який ставав стимулом державного будівництва.

З IX–X ст. починаються інтенсивні економічні контакти з Візантією. У 907 році князь Олег здійснив успішний морський похід до Візантії. Його результатом було укладення першого міжнародного договору Русі з Візантією (911 р.), за яким руським купцям надавалося право безмитної торгівлі в Константинополі (Царграді). Установлення економічних і культурних зв'язків Русі з Візантією ввели давньоруську державу в коло передових західноєвропейських держав.

Чорноморська торгівля Київської Русі в IX–середині XI ст. характеризується зміцненням зв'язків з Візантією та посиленням ролі арабських купців.

У середині XI–XII ст. змінюються міжнародні зв'язки в регіоні. У результаті краху арабського Халіфату, нападу половців

на південноукраїнські землі, перший хрестовий похід 1096 – 1099 рр. порушуються чорноморські торговельні шляхи Русі.

Західний вектор міжнародної торгівлі Київської Русі складала переважно Польща, Чехія, Німеччина, Угорщина, Балкани та Балтія. Крім того, важливим для Київської держави в системі міжнародної торгівлі було посередництво, що передусім обумовлювалося географічним положенням краю.

Про масштаби зовнішньої торгівлі Київської Русі – найбільшої європейської держави того часу – свідчать такі історичні деталі.

Постачання хутра, яке відбувалося саме територією нашої країни, визначило напрями середньовічної моди в Західній Європі. На території Польщі досить поширеними були мідні, срібні прикраси київсько-руського походження. Болеслав Хоробрий чеканив монету з написами кирилицею. У Скандинавії набули поширення українські писанки, гончарні вироби, декоративні хрести. У Франції «руськими» називали шовкові вироби, хутро із соболя, прикраси, витвори прикладного мистецтва та інші товари, інколи незалежно від їх походження – були зроблені в Русі або в якій-небудь іншій країні, чи завезені руськими купцями або візантійськими.

Важливими предметами міжнародного обміну Київської Русі були [44, с. 605-607]:

- ✓ за експортом – хліб, мед, віск, хутро, тканини, гончарні вироби та інше (із жалем слід зазначити, що не останнє місце тут посідав і вивіз невільників);
- ✓ за імпортом – ремісничі вироби, зброя, шовк і атлас, спеції, ювелірні та інші вироби з дорогоцінних металів, каменів тощо.

1.4. Зовнішні зв'язки колоніального періоду

Татарська неволя, яка супроводжувалася жорстокими грабунками та тяжкою даниною, призвела до значного погіршення умов спеціалізації та торгівлі руських земель. Номенклатура торгівлі залишилася приблизно такою, якою вона була й раніше, однак обсяги значно й надовго зменшилися. І тільки з поступовим посиленням у XIII ст. Галицько-Волинського князівства відбувалося відродження Русі як торговельної держави.

Перебуваючи під владою Польщі торгівля українським населенням велася в умовах жорсткої системи національних обмежень. Польський уряд штучно створював режим найбільшого сприяння діяльності польських торговців та обмежував для українських виробників, посередників і споживачів товарів можливості зовнішньоекономічних відносин з іншими країнами. Таким чином, Україна втратила роль великого традиційного торговельного центру.

Характерною рисою розвитку України, особливо Лівобережної, були ярмарки, причому деякі з них традиційно вважалися найбільшими в Європі, на які з'їжджалися німецькі, чеські, польські, вірменські, угорські, турецькі купці, а також торговці з інших країн.

Важливим у процесі міжнародного економічного співробітництва України є створення в першій половині XVI ст. козацької організації – Запорізької Січі, метою якої була оборона своїх земель. Оскільки козаки були спритні мисливці та рибалки, вони обмінювали продукти своєї праці на зброю, амуніцію та деякі побутові речі. Крім того, козаки здійснювали військові грабіжницькі походи, результатами яких вони «обмінювалися» з сусідами, особливо з татарами, турками, Польщею. Траплялися

випадки надання «міжнародних послуг» – здійснення замовлених військових акцій. Відбувалася й своєрідна міжнародна міграція, адже козацькі табори ставали притулком утікачам із різних європейських країн.

Цікавою особливістю національної торгівлі в Україні були чумацькі каравани, які ходили до Чорного моря по сіль і рибу та забезпечували цими продуктами різні регіони країни. Для українців чумаки були своєрідним містком, який з'єднував їх із зовнішнім світом, що надавало їхнім походам навіть героїко-романтичного забарвлення. І тому не випадково, що саму Галактику, основна частина якої з Землі схожа на зіркову дорогу, українською мовою так і було названо – Чумацький Шлях.

З другої половини XVII ст. до набуття незалежності в 1991 р. українські землі перебували в складі Російської імперії. Протягом усього цього періоду позначився тиск на міжнародні господарські контакти по багатьох їх аспектах. Так, наприклад, у 1701 р. Петром I був заборонений традиційний вивіз з України пряжі до Риги та Кенігсберга. Було заборонено і вивіз багатьох інших товарів за межі України (звичайно, не до Росії), а інші підлягали відправці тільки через російські порти, наприклад Архангельськ. 1714 року Петро I увів заборону на експорт української пшениці будь-якими шляхами, крім як через порти, що контролюються Росією.

У результаті Азовських походів Петра I за Константинопольським договором 1700 р. Туреччина визнала за Росією право проводити свій флот від Азова до Керчі, де російські товари повинні були перевантажуватися на турецькі судна. Була відмінена данина Росії кримському хану.

Протягом XVIII–XIX ст. велися російсько-турецькі війни за панування на Чорному й Азовському морях. Кучук-Кайнарджийський мир 1774 р. відкрив Чорне море для російської

зовнішньої торгівлі і сприяв господарському освоєнню причорноморських земель. До складу Росії була включена територія між Бугом і Дніпром, а також фортеці Керч, Енінкале і Кінбурн. Кримське ханство оголошувалося незалежним від Туреччини і приєднувалося до Росії.

Після приєднання Криму (1783) російський уряд сподівався активізувати торгівлю через Кафу (Феодосію), Козлов (Євпаторію) і Севастополь. 1786 року кримські гавані одержали право безмитної торгівлі на п'ять років. 1798 року Феодосії надається режим порто-франко (безмитного ввозу товарів).

Розвиваються нові портові міста – Херсон (1778), Миколаїв (1789), Одеса (1794). Херсону відводилася роль головного торговельного міста південної Росії. У гирлі Інгулу була закладена чорноморська військово-морська база Миколаїв з адміралтейством і верфями.

Характерним для економічної ролі України в складі Російської імперії є постійне і вельми значне перевищення експорту над імпортом для товарної торгівлі, яка здійснювалося через українські порти (табл. 1.1).

Частка чорноморської торгівлі в російському експорті піднялася за 1802-1816 рр. з 4,7 до 22,5%, причому відома частина експортної продукції надходила з Південної України.

У цьому періоді значною подією стало оголошення царським маніфестом 16 квітня 1817 р. Одеси як “Порто-франко” на тридцять років. За період 1825-1860 рр. обсяг експорту з азово-чорноморських портів збільшився з 6,7 до 57,6 млн. рублів сріблом, при цьому питома вага чорноморського експорту відносно загальноросійського зросла до 32,3%. Темпи розвитку чорноморської торгівлі були майже в три рази більшими від загальноросійських. 1860 року частка чорноморського експорту

хліба в загальноросійському склала 55,8%, зокрема пшениці – 78,2%.

Таблиця 1.1

**Питома вага зовнішньої торгівлі через чорноморські порти
в експорті та імпорті Російської імперії**

Рік	Експорт	Імпорт
1805	10,2	9,6
1810	–	–
1815	10,0	6,8
1820	13,0	5,3
1825	11,0	4,6
1830	19,5	7,4
1835	16,8	9,1
1840	22,4	9,3
1845	28,1	9,4
1850	23,8	9,6
1855	7,8	3,5
1860	32,3	10,3

Позначився на експорті з території України і такий фактор міжнародної спеціалізації, як багатства її надр. Наприклад, за період з останньої третини XIX ст. до початку Першої світової війни на її території видобувалося майже 5% усієї нафти у світі. Щоправда, це не відбилося помітно на історичній долі України, а лише на прибутках іноземних компаній та бюджетів країн-метрополій.

1891 року підписується новий Митний тариф Росії, що забороняв ввезення товарів іноземного виробництва, і протекціоністський для вітчизняного підприємництва та ввозу іноземного капіталу.

На цей час була створена в основному інфраструктура підприємницької діяльності (програми будівництва залізниць і торговельного флоту), що сприяло притоку зарубіжних інвестицій. На півдні дореволюційної Росії майже не було жодного великого підприємства, яке було б створено без участі іноземного капіталу. За допомогою західних підприємців почалася розробка криворізьких руд і була створена металургійна база в Донбасі.

1.5. Радянський період розвитку національної спеціалізації та міжнародної торгівлі

Протягом радянського періоду розвиток міжнародної економічної діяльності України характеризувався політикою придушення національних підприємницьких стимулів, усе більшою жорсткістю імперської системи управління, байдужою до національних інтересів.

На початку 20-х років ХХ ст. Україна ще користувалася відносною самостійністю під час проведення зовнішньої, зокрема й зовнішньоекономічної політики. Тоді Україна мала договірні стосунки з 15-ма сусідніми державами, а також деякими іншими країнами на заході європейського континенту, уклавши з ними понад 80 угод.

Формальним виявом української самостійності, який практично не відбився на режимі міжнародної економічної діяльності, була участь УРСР в заснуванні й наступній роботі ООН та її спеціалізованих інститутів (ЮНКТАД, ЮНІДО та ін.)

Регулювання міжнародної кооперації в умовах радянської системи набуло форми монополії зовнішньоекономічної діяльності у вигляді тотального контролю з боку планової системи державного управління, бюрократичного апарату над

експортом та імпортом, рухом факторів виробництва, переміщення робочої сили.

Однак нездатність радянської економічної системи реагувати на споживацькі потреби, науково-технічний прогрес спричинили завищену роль виробництва товарів групи "А" (важкої металургії, ТЕК) та недорозвиненість виробництва товарів групи "Б" (виробництва продукції масового споживання). Особливо негативно на економіці України відбилосся те, що на її території було розташовано екологічно шкідливі енерго- і та матеріаломісткі галузі, від діяльності яких страждала вся економіка СРСР. Інша негативна риса промислового розвитку, яка далася взнаки вже після набуття Україною державної незалежності, – нестача потужностей повного та кінцевого складання, що означало ситуацію, коли вітчизняні виробництва виготовляли тільки проміжні вироби – вузли, деталі, які вивозилися переважно до Росії для остаточної обробки та складання.

Збут української продукції поза межами Союзу був замкненим переважно на соціалістичні країни, які входили до Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) та на країни так званої соціалістичної орієнтації.

Загальними результатами перебування України в складі СРСР, який через неефективну політику сам перетворився на енергосировинний придаток інших країн, були структурна деградація експорту, перетворення хліборобських районів на імпортерів зерна, неконкурентність малоефективного та технологічно відсталого виробництва, нераціональний імпорт.

Однак, при цьому, у 1980-х роках на Україну припадало 48 % виробничих потужностей, 16-18 % випуску промислової продукції і 23-25 % сільськогосподарської продукції Радянського Союзу [56]. Українська соціалістична республіка 1989 року

виробляла 34 % сталі, 23,5 % вугілля, 46 % залізної руди, 83,3 % марганцевої руди, 73,6 % марганцевих сплавів, 56 % цукру, 36 % телевізорів СРСР. Українські підприємства, що належали до радянського ВПК, виготовляли майже половину всіх танків і ракет (12 типів із 20) і значну частину електронного обладнання. Україна виробляла понад однієї тонни зерна (зокрема пшениці, жита та кукурудзи) на одну людину; більше сталі й електроенергії на одного жителя, ніж будь-яка інша із сусідніх країн. Продукція суднобудування, літакобудування, військова техніка відповідала світовим стандартам і мала підвищений попит на міжнародних ринках [34, с.10].

Розпад СРСР призвів до розриву колись єдиного народногосподарського комплексу з високим ступенем інтегрованості. 1990 року в Україні лише 7 % промислової продукції вироблялося поза рамками загальносоюзних міністерств. Значним був ступінь кооперації в машинобудівному комплексі: у виробництві автомобільної та авіаційної продукції понад 80 % комплектуючих надходило з інших республік Союзу, в основному з Росії [37, с.126].

1.6. Початок нової історії

Після проголошення незалежності в 1991 р. розвиток зовнішньоекономічних зв'язків України можна розглядати як етап активного формування оновленої моделі міжнародних економічних відносин із зовнішнім світом.

Важливим чинником такого реформування системи відкритої економіки України в пострадянський період стала її лібералізація, зменшення та скасування обмежень торгівлі товарами та послугами, руху капіталів і робочої сили.

Починаючи з 1991 року, в Україні спостерігалось значне скорочення економічних показників. За період 1991-1994 рр. обсяг ВВП скоротився на 45,6 %, промислового виробництва – на 40,4%, сільськогосподарського – на 32,6 %. Виробництво металорізальних верстатів скоротилося в 92,5 раза (із 37 тис. штук до 400), тракторів – у 26,5 раза (із 106 тисяч до 4 тисяч), телевізорів – у 25 разів. Були повністю розбалансовані грошова і фінансова системи. Гіперінфляція протягом одного 1993 р. досягла небувалої в мирний час величини – 10256 % [28, с.96-97].

1992 року, всупереч офіційному проголошенню лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, була створена безпрецедентно жорстка система державного контролю й регулювання експорту – високі економічні мита, ліцензування і квотування широкого кола товарів українського експорту, складна бюрократична система оформлення економічних операцій тощо. В основі цієї системи були фіскальні методи, а саме: максимальне вилучення вільно конвертованої і національної валюти в підприємств-експортерів, особливо з недержавною формою власності.

Справа в тому, що основний ефект від зовнішньої торгівлі формувався за рахунок різниці між внутрішніми і світовими цінами, що була дуже значною і складала 15 – 20 % видаткової частини державного бюджету. При державній монополії, яка існувала в СРСР, зовнішньоторговельна різниця між внутрішніми і світовими цінами надходила до державної скарбниці і перерозподілялася через державний бюджет. Скасування монополії зовнішньої торгівлі в роки перебудови означало передачу величезного додаткового виторгу від різниці цін безпосередньо експортерам, що в умовах хронічного дефіциту бюджету не можна було допустити без серйозних соціально-економічних і політичних наслідків для країни.

Урядом було прийнято рішення вилучати цей додатковий виторг за допомогою високих тарифів на експорт (30-40 % різниці між внутрішніми і світовими цінами по квотованих товарах). Крім того, експортери повинні були в обов'язковому порядку продавати державі 50 % свого валютного виторгу. Це рішення було скасовано 1 квітня 2005 року.

Однак на практиці тверді заходи відносно експортерів призвели до падіння рентабельності експортних операцій за багатьма позиціями, скорочення обсягів експорту, розширеного нелегального вивозу товарів через «прозорі» кордони з країнами СНД, до приховування й вивезення виторгу за кордон.

В області регулювання імпорту також відбулися серйозні зміни: від безмитного режиму ввозу товарів – до досить високого рівня обкладання імпорту (збільшення митних тарифів, податків та акцизів на імпортні товари).

Із середини 1992 р. почався процес введення і підвищення імпортних тарифів. Українські імпортери, крім мита, повинні платити ПДВ (до 20 % вартості товару з урахуванням мита) і, зверх того, з досить великої групи товарів, віднесених до категорії «предметів розкоші» (автомобілі, побутова електроніка, килими, вино-горілчані, тютюнові, хутряні вироби тощо), стягуються акцизні збори (до 90 % вартості товару).

Таким чином, щоб «очистити» товари, імпортер часто має сплатити всі ці податки, внаслідок чого за багатьма виробами відбувається збільшення вартості у 1,5-2 рази. Ця обставина робила імпорт або нерентабельним, або призводила до значного зростання цін, що було важким тягарем на споживача. Тим більше, що вітчизняні виробники відповідно піднімали ціни на власну продукцію. У результаті посилювалася інфляція й соціальна напруженість.

У цих умовах значна частина імпорту товарів народного споживання пішла в обхід установлених бар'єрів. Заповзятливі приватні структури й фізичні особи («човники») налагодили масове постачання до України споживчих товарів, значно дешевших і найчастіше низької якості, з країн Близького і Середнього Сходу, Китаю, Польщі («шоп-тури») [26].

Неефективність пострадянської моделі економічних взаємин, частиною якої була економіка України, зумовлювалася домінуванням застарілих виробничо-технологічних зв'язків між об'єктами промисловості та сільського господарства, які сформувалися ще за часів існування єдиної держави.

Розташовані в різних країнах підприємства часто виконували роль послідовних ланок єдиного виробничого технологічно застарілого циклу, результатом якого ставали неконкурентні на ринках третіх країн продукти. Іншим типовим прикладом вимушеної кооперації пострадянських республік був безальтернативний обмін, часто бартерний, низькоякісними готовими товарами.

За роки кризи (1991-1999 рр.) обсяги ВВП скоротилися на 59,2 %, промислової продукції – на 48,9, сільськогосподарської – на 51,4 %. Реальна заробітна плата зменшилася в 3,8 рази [58, с. 38]. Маржа на експорті металу досягла 500-600 %.

За перше десятиліття незалежності були прийняті законодавчі акти щодо залучення іноземних інвестицій, активізації зовнішньої торгівлі, створення спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку. Але вони виявилися недосконалыми, що і призвело до "шокової" лібералізації зовнішньоекономічної діяльності та обернулося величезними збитками, тому що поза увагою залишилися рекомендації щодо поетапного переходу до відкритої економіки.

2000 рік став першим роком економічного зростання в Україні після затяжної економічної кризи 90-х років: середньорічне (2000-2004 рр.) зростання економіки становило 8,2 % [59, с. 8] Був фактично зупинений спад виробництва. Промисловість ввійшла в стадію стабілізації. Темпи приросту виробництва товарної продукції в промисловості склали 12,9 %. П'ять років українська промисловість нарощувала обсяги виробництва. Середні темпи приросту за цей період склали 10,7 %, абсолютний приріст промислового виробництва у 2003 р. – 15,8 %. Позитивна тенденція виявлялась ще й у тому, що крім зовнішньої причини – стабільного високого попиту на продукцію експортоорієнтованих українських підприємств, уперше після розпаду СРСР промисловий приріст став формуватися, зокрема, за рахунок внутрішнього поживлення економіки [29].

Але, незважаючи на значні позитивні зміни в структурі промисловості, вона як і раніше зорієнтована на енергоємні, залежні від імпорту енергоносіїв, виробництва.

Крім того, політика лібералізації імпорту призвела до серйозного тиску на вітчизняний бізнес. Темп приросту імпорту в 9,5 раза перевищує темпи зростання ВВП і в 4,9 раза – експорту. При цьому випереджаючими темпами зростає імпорт складових, пов'язаних зі споживчим ринком. Імпорт сільгосппродукції виріс на 35,9 %, продукції харчової промисловості – на 44,8 %, текстильної продукції і виробів з неї – на 41,7 %, взуття і головних уборів – в 6,4 раза. Тільки за 2008 р. порівняно з 2007 р. товарний імпорт збільшився на 41 %, тоді як експорт – на 35,9 %.

Економічний спад в Україні виявився найбільшим серед країн СНД і Європи. З 2009 р. економічне становище в Україні погіршилося у зв'язку зі світовою фінансово-економічною кризою: 70 % боргів за кредитами українських банків номіновано в іноземній валюті, зовнішня корпоративна заборгованість

(заборгованість як державних компаній, так і приватних структур) перевищує 100 млрд. дол. США (причому значна її частина припадає на короткострокові за термінами погашення зобов'язання), девальвація гривні склала 81 %, згідно з прогнозами МВФ, державний і гарантований державою борг України у 2014 р. і складе 67,6 % ВВП, а у 2015 р. – 73,4 % ВВП [17]. Витребування дострокового погашення «російських облігацій», які Росія за рахунок коштів Фонду національного добробуту викупила в листопаді 2013 р. на суму 3 млрд. дол., з чималою вірогідністю може призвести до дефолту нашої держави.

Останні 6 років економіка України занурюється в глибоку депресію: наймасштабніше падіння ВВП у світі у 2009 р. – мінус 14,8 %, далі два роки незначного зростання, у 2012 р. і 2013 р. – знову стагнація (нульове зростання 0,2 і 0,1% відповідно), у 2014 р. – мінус 7,5 %.

Негативне сальдо торгівельного балансу («рекордне» за всі роки незалежності негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами відмічене у 2008 році: -18,5 млрд. доларів США) може мати тільки одне виправдання: якщо імпорт зростає за рахунок ввезення товарів інвестиційної номенклатури. Цього в Україні, на жаль, не спостерігається. Таким чином, падіння темпів приросту експорту є наслідком загального сповільнення зростання економіки.

За роки незалежності не було створено стимулів для нарощування імпорту високих технологій, закупівлі ліцензій, ноу-хау для виробництва національних конкурентоспроможних товарів.

З моменту проголошення незалежності структура імпорту в Україну не змінилася: переважає ввезення продукції машинобудування (транспортні засоби, побутова техніка) і

мінеральних продуктів (при збільшенні їх обсягів), на частку яких припадає 60 % імпорتنих поставок. Наприклад, імпорт електротехнічних машин за 12 років збільшився в 6 разів, а легкових автомобілів – у 125 разів.

Деякі товарні позиції майже повністю забезпечуються за рахунок продукції іноземного виробництва. Так, згідно з офіційними даними, їх частка серед теле-, радіо- й електротоварів становить 90-95 %, текстилю, взуття та парфюмерно-косметичних товарів – 70-88 %.

2014 року до економічної кризи приєдналась і військово-політична криза. Якщо за перше півріччя 2014 р. промислове виробництво впало на 4,7 %, то за порівнюваний період 2015 р. – уже на 21,1 % [14]. У зоні окупації опинилося 20 % території (3 % – Крим, 12 % – Донецька область і близько 5 % – Луганська), на частку яких припадає 15 % промислового виробництва нашої країни.

Українська економіка продовжує демонструвати досить високу залежність від зовнішніх факторів розвитку. Проблема все-таки не стільки в кількісному вимірі, скільки в якості економічних зв'язків. Україна сьогодні присутня на зовнішніх ринках переважно в секторах низько- і середньотехнологічних. Тому ми дуже залежні від кон'юнктурних коливань і твердої цінової боротьби на зовнішніх ринках.

Серед факторів, які досить обмежують світогосподарську інтеграцію України, залишаються :

- відсутність політичної і правової стабільності;
- неконкурентоспроможність продукції;
- низька конвертованість національної валюти;
- гостра залежність від імпорту енергоносіїв, кольорових металів, лісу, бавовни й іншої сировини;
- недостатній професіоналізм та управлінський досвід.

Тому прогресивною слід вважати тенденцію поступового утвердження України на ринках країн решти світу, зокрема провідних ринкових держав.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть головні віхи докиївського періоду торгівлі.
2. Торгова модель Київської Русі.
3. Особливості розвитку зовнішніх зв'язків України в колоніальний період розвитку.
4. Радянський період розвитку національної спеціалізації та міжнародних зв'язків.
5. У чому полягають негативні та позитивні особливості розвитку міжнародних економічних зв'язків впродовж періоду незалежності.
6. Проблеми та напрями участі України в міжнародних економічних зв'язках у період нової історії.

ТЕМА 2
ПРОЦЕСИ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНИ НА
СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

- 2.1. Сучасні форми інтернаціоналізації.
- 2.2. Специфіка процесів інтернаціоналізації України.
- 2.3. Сучасна національна геоекономічна модель: складові елементи та функціональні риси.
- 2.4. Геоекономічна політика України в міжнародному контексті. Економічна інтеграція.

Ключові поняття і терміни:

Інтернаціоналізація, геоекономіка, геоекономічна політика, економічна інтеграція, глобалізація, регіоналізація, регіональна інтеграція, прикордонне співробітництво, прикордонний регіон.

2.1. Сучасні форми інтернаціоналізації

Важливою категорією міжнародних економічних зв'язків України є інтернаціоналізація.

Інтернаціоналізація – це процес розширення господарської діяльності за межі окремих національних економік у вигляді багатосторонніх коопераційних контактів з метою збільшення продуктивності та підвищення ефективності виробництва. Ключовою рисою інтернаціоналізації ринкової діяльності є усунення перешкод руху товарів, послуг та факторів виробництва з боку урядів, подальша активізація міжнародних організацій, які сприяють лібералізації руху товарів, послуг та факторів виробництва.

Позитивними наслідками цих процесів є можливість розвивати спеціалізоване виробництво, зниження витрат на

утримання контрольно-адміністративних інститутів, передусім митниць і регламентуючих відомств. Негативними – підвищення уразливості фінансових систем, небезпека стагнації низки галузей національного виробництва, що може призвести до радикального погіршення умов життя, соціально-політичних ускладнень.

Економічний, соціально-політичний, культурний розвиток людства в останній чверті ХХ ст. відбувався під знаком глобалізації. З погляду участі держав у МПП, під *глобалізацією* світової економіки розуміють кооперування на глобальному рівні національних господарств у вигляді створення та встановлення сталих зв'язків у кооперуванні виробництва товарів і послуг між підприємствами, галузями країн як у межах континентів, так і на міжконтинентальному рівні.

Її економічна складова пов'язана насамперед із джерелами, факторами, формами господарського прогресу. Йдеться про інвестиції й технології, робочу силу, інтелектуальні й фінансові ресурси, менеджмент і маркетинг та ін. Зростають міжнародна торгівля та інвестиції, небачених досі масштабів досягла диверсифікація світових фінансових ринків та ринків робочої сили, відчутно підвищилася роль ТНК у світогосподарських процесах, загострилася глобальна конкуренція, з'явилися системи глобального стратегічного менеджменту.

Глобалізація є продуктом епохи постмодерну, переходу від індустріальної до постіндустріальної стадії економічного розвитку, формування основ ноосферно-космічної цивілізації. Звідси випливають якісні та кількісні ознаки й показники, що характеризують розгортання даного процесу.

Серед найголовніших варто назвати зростаючу взаємозалежність економік різних країн, все більшу цілісність і єдність світового господарства, в основі яких – посилення відкритості національних ринків, поглиблення міжнародного

поділу і кооперації праці. Водночас підвищується загроза глобальної ядерної катастрофи, наростання парникового ефекту, втручання в природу людини шляхом генної інженерії, клонування тощо. Окремі нації та держави поступово передають свої функції суб'єктів міжнародних відносин і міжнародного права зовнішньому контролю наднаціональних органів.

Зростання світових комунікативних мереж за рахунок упровадження новітніх інформаційних технологій, систем електронного зв'язку спонукає до здійснення багатьох із них поза державного контролю.

Науково-технічні досягнення ведуть до скорочення витрат на здійснення міждержавних та міжфірмових господарських контактів. Так, якщо вартість трихвилинної телефонної розмови між Нью-Йорком та Лондоном коштувала в 1939 р. 300 дол. (за курсом 1996 р.), то у 2000 р. – лише 1 долар [43; 54].

Світовий рівень глобалізації визначається зростаючою економічною взаємозалежністю країн і регіонів, переплетінням їхніх господарських комплексів та економічних систем.

Глобалізація набуває різного значення залежно від того, чи йдеться про окрему компанію, галузь, країну, чи про світове виробництво взагалі.

Глобалізація *на світовому рівні* визначається економічним взаємозв'язком між країнами, який зростає та відбивається на зустрічних потоках товарів, послуг, капіталу та ноу-хау.

Глобалізація *на рівні окремої країни* характеризується такими показниками, як відкритість економіки, частка зовнішньоторговельного обороту чи експорту у ВВП, обсяг ПІІ, міжнародних платежів та ін.

Глобалізація *на рівні окремої галузі* визначається тим, наскільки конкурентоспроможність компанії всередині галузі в даній країні взаємопов'язана з її конкурентоспроможністю в

іншій країні. Чим більше глобалізована галузь промисловості, тим більше переваг одержує компанія від внесеної технології, виробничого процесу, фабричної марки. Глобалізовані галузі промисловості мають тенденцію домінувати на кожному ринку одним і тим самим набором глобальних компаній, які координують свої стратегічні дії в усіх країнах своєї активності. Так, галузь промисловості, що виробляє спортивне взуття, на всіх ринках представлена домінуючими компаніями Nike, Reebok та Adidas.

Глобалізація *на рівні компанії* залежить від того, наскільки ефективно вона диверсифікувала свої надходження та розмістила свої активи в різних країнах з метою збільшення експорту товарів і послуг та використання місцевих переваг, пов'язаних з ширшим доступом до природних ресурсів та відносно дешевої робочої сили. Ступінь глобалізації компанії не в останню чергу визначається такими показниками, як міжнародне розосереджування надходжень від продажу та основних активів; внутрішньофірмова торгівля напівфабрикатами, заготовками та готовою продукцією; внутрішньофірмові технологічні трансферти.

Прикладом успіху глобальної компанії може слугувати діяльність автомобільного концерну Land Rover (UK), придбаного в 1995 р. компанією BMW (Germany).

Головними показниками є співвідношення обсягів зустрічної торгівлі всередині галузі з обсягом світового виробництва, співвідношення зустрічних інвестицій з усім інвестованим у цю галузь капіталом, а також пропорції прибутків, що отримали конкуруючі компанії в усіх головних регіонах світу [57, с. 46-47].

Важливим чинником розвитку міжнародної торгівлі, що діє всупереч процесу глобалізації, є її регіоналізація, коли

торговельні потоки спрямовуються в країни, об'єднані різноманітними торговельно-економічними угодами.

Регіоналізацією світової економіки є спеціалізація країн-сусідів окремого регіону (частки континенту, континенту) у певних галузях виробництва продукції чи послуг за наявності між ними сталих внутрішньорегіональних зв'язків (з більш-менш пільговим переміщенням товарів та послуг між країнами всередині регіону) та спільною пропозицією регіональних товарів на світовому ринку [5, с. 51].

Найбільшим регіональним угрупованням нині є Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС), на яке припадає майже 41,5% міжнародної торгівлі. На другому місці – Європейський Союз з часткою світової торгівлі 37,3%. Третю сходинку посідає північноамериканське регіональне об'єднання НАФТА (18,7% торговельного обороту світу). Південносхідноазійському регіональному угрупованню АСЕАН належить 6,8%, а латиноамериканському МЕРКОСУР – 1,5% міжнародної торгівлі. Існують проекти створення американської зони вільної торгівлі, яка об'єднуватиме 34 країни Північної та Південної Америки [54, с. 57].

Доцільність регіоналізації у МПП полягає, з одного боку, у поступовій ліквідації торговельно-економічних перешкод та уніфікації митних зборів серед країн регіонального групування, з другого боку – відстоювання групового інтересу в реалізації регіональних товарів та послуг на світовому ринку.

Міжнародна регіоналізація знаходить підтримку промислово розвинених країн у вигляді ПП до менш розвинених країн: у добувній галузі та галузі первинної переробки сировини. У цілому це – невпинний процес переміщення більшої частини „брудних виробництв” до країн, що розвиваються.

Слід зазначити, що іноді буває досить складно чітко розмежувати регіоналізацію від глобалізації. Останню можна розглядати і як розширення регіоналізації до світового масштабу, і як один із напрямків МПП.

Разом з тим, сучасний розвиток процесів регіоналізації (а певною мірою це стосується і глобалізації) породжує і таке своєрідне явище, як поступове зникнення самого предмета зовнішньоекономічної діяльності. Адже ті господарські, торговельні контакти, які раніше підпадали під дію інструментів міжнародного регулювання, відтепер стають об'єктом взаємодії всередині певних блоків, угруповань або спільних режимів. Відтак джерело регулювання переміщується на міждержавний або навіть наддержавний рівень.

Це відбувається внаслідок того, що національні держави добровільно відмовляються від певної частини суверенітету (передусім в економічній сфері), а саме від цілого ряду інструментів регулювання (у вигляді митних стягнень, кількісних обмежень зовнішньої торгівлі та ін.). А оскільки відповідні права та обов'язки передаються спільним органам влади та управління за фактичної ліквідації кордонів, колишні зовнішньоекономічні зв'язки змінюють свій характер і, по суті, починають бути внутрішніми господарськими контактами в межах єдиного ринкового простору.

Регіоналізація може розглядатися як своєрідний локомотив глобалізації, її каталізатор та прискорювач. Адже регіоналізація означає сукупне збільшення обсягів міжкраїнової торгівлі, усунення численних національних обмежень, зменшення кількості інститутів, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність. І це повністю відповідає параметрам глобалізації та є її практичним інструментом.

2.2. Специфіка процесів інтернаціоналізації України

Специфіка процесів інтернаціоналізації полягає в тому, що все більша частина виробленого продукту інтернаціоналізується у вигляді товарного обміну на світових ринках, зростає частка інтернаціоналізованого виробництва.

Для економіки України характерним є [44, с. 625]:

- ✓ абсолютне та співвідносне зростання інтернаціоналізованої частки виробленого та споживаного продуктів (тобто експорту та імпорту);
- ✓ збільшення (хоча і надто повільне) ваги та значення економічних об'єктів, які перебувають у повній або частковій власності іноземців (індикатором цього процесу слугують показники динаміки ПІІ);
- ✓ подальша інтеграція економіки країни в міжнародні валютно-фінансові, кредитні відносини з міжнародними та іноземними суб'єктами – державами, спеціалізованими організаціями, наприклад з ЄБРР, МВФ, СБ, Паризьким та Лондонським клубами;
- ✓ зростання переліку питань, які є предметом спільного розв'язання в рамках міжнародних програм соціально-економічного розвитку, а також у рамках міжнародних організацій, членом яких є Україна, – МОП, економічні структури ООН, СНД та ін.

Ці об'єктивні риси процесів інтернаціоналізації можна розглядати як важливий фактор подолання найбільш негативних економічних тенденцій перших років незалежності України: зниження продуктивності праці в 90-х роках у цілому на 42 %, у промисловості – на 21 %, у сільському господарстві – більше ніж

у 2 рази; зниження частки машинобудування з 30,7 % у 1990 р. до 13,8 % у 1999 р.

Основні прояви інтернаціоналізації можна спостерігати у двох аспектах: з погляду окремих країн або в глобальному масштабі. У першому аспекті йдеться про тенденцію зростання частки ВВП, яка підлягає інтернаціоналізації, що пов'язано з подальшим диверсифікованим розвитком феномену відкритої економіки. У другому – про формування нової системної цілісності – міжнародного ринку, який є реальною формою існування світового господарства, а також його рушійною силою.

Таким чином, інтернаціоналізація є однією з домінуючих характеристик сучасного економічного життя.

Особливістю процесів інтернаціоналізації за участю України є нерівномірність розподілу експортних виробництв, переважання окремих центрів та територіально-виробничих комплексів (ТВК) і низький рівень експортної спеціалізації цілих регіонів. Наприклад, основу експортного потенціалу України становлять східні ТВК, передусім Кривбас та Донбас, і водночас ряд західних та центральних областей України здійснюють мізерний експорт продукції. Особливу роль у формуванні експортного потенціалу нашої держави відіграє Київ, на який припадає і ледве чверть зарубіжних інвестицій до країни.

Для України показовим є зростання інтересу до співробітництва та подальшого зближення з ЄС, яке відбувається на тлі невеликого зниження проросійських акцентів та розчарування в потенційно важливих, але так і не реалізованих ідеях створення нових інтеграційних проектів. Це розчарування стосується передусім проектів співробітництва між країнами чорноморського басейну, яке, як раніше очікувалось, могло набути високоінтегративних форм. Не були реалізовані й плани

створення Балто-Чорноморської дуги із запровадженням спільних механізмів митного, взагалі міжнародно-торговельного регулювання. Як і в попередньому випадку, потенційні учасники співробітництва відчули потужні гравітаційні впливи з боку інших центрів інтеграційного тяжіння, передусім Євросоюзу.

2.3. Сучасна національна геоекономічна модель: складові елементи та функціональні риси

Участь України в системі міжнародної торгівлі пов'язана з вибором загальної моделі розвитку її відкритої економіки. Інакше кажучи, розв'язання проблем міжнародної конкуренції, залучення інвестицій тощо, має здійснюватись як з урахуванням глобальної тенденції лібералізації світової економіки, так і прагнення зберегти урядові важелі впливу на економічні процеси, захистити вітчизняного товаровиробника.

Проблема вибору ефективної геоекономічної моделі є однією з ключових для динамічного національного розвитку. Питання визначення геоекономічних цілей необхідно розв'язувати в комплексі організаційно-інституційних аспектів, тобто із застосуванням усієї палітри засобів державного сприяння міжнародній економічній діяльності за тими або іншими географічними векторами, забезпечення членства (повного або часткового, асоційованого) або певного статусу в міжнародно-господарських структурах тощо.

Головними елементами національної геоекономічної моделі мають бути:

- внутрішня організаційно-політична логіка національної функціональної відкритої економічної системи;
- зовнішні світогосподарські та регіональні передумови щодо перспективного характеру системи

міжнароднокоопераційних зв'язків відкритої економіки України;

- конкретно-практичні напрями, а також альтернативні та потенційні варіанти геоекономічної моделі України.

Комплексна оцінка всіх переваг та проблем у сфері міжнародної економічної діяльності України, а також внутрішніх передумов співробітництва, що склалися всередині держави, дає змогу стверджувати, що основний вектор ускладнень спрямований зсередини назовні, а не навпаки. Це означає передусім, що як зовнішньоекономічні, так і зовнішньополітичні труднощі України зумовлені її внутрішніми проблемами. Як і раніше, недостатньо пов'язані дипломатична і зовнішньоекономічна сфери, явно відчувається безініціативність стосовно багатьох потенційних пунктів переговорного процесу; надто помітним негативним чинником є несприятливий інвестиційний клімат.

Сучасне місце України в міжнародному поділі праці, її роль у розв'язанні глобальних проблем, здатність політичними засобами забезпечувати сприятливу кон'юнктуру власного соціального, господарського прогресу не відповідають ані відомостям про історичне минуле нашої держави, ані наявному потенціалу. Ситуацію ускладнили затримка з проведенням ринкових перетворень, надто повільна реструктуризація промисловості, макроекономічні прорахунки, недостатньо наполеглива міжнародна економічна політика, а в деяких випадках навіть неготовність ряду інших держав враховувати національні інтереси України.

На відміну від країн ЦСЄ, наша держава не змогла збільшити частку товарів з високою доданою вартістю в загальній структурі експорту та оптимізувати імпорт. Відтак вона залишилась експортером переважно сировини та

напівфабрикатів, а її імпорт відображає тільки невідкладні потреби.

У таких умовах особливо гострою стає проблема концептуального визначення основних цілей міжнародної економічної стратегії та її геополітичних напрямів.

Ключовими геоекономічними напрямами всебічного розвитку відкритої економіки України по окремих регіонах та країнах світу на майбутнє можна вважати:

- динамізацію європейського напрямку;
- збереження наявних та подальший розвиток взаємовигідних зовнішньоторговельних та інвестиційних програм у рамках СНД, здійснюваних на двосторонній основі, на засадах рівноправності;
- налагодження багатогалузевого співробітництва з країнами Північної Америки;
- максимальне розширення контактів як у товарообмінній сфері, так і стосовно інвестицій з країнами Близького Сходу та Перської Затоки;
- інтенсифікацію міжнародних коопераційних контактів із країнами Східної Азії та АТР.

Тому проблема вибору ефективної національної геоекономічної моделі, тобто схеми створення механізмів співробітництва з іншими країнами, є однією з ключових для динамічного розвитку держав.

2.4. Геоекономічна політика України в міжнародному контексті.

Економічна інтеграція

Визначення геоекономічних пріоритетів для України стало з найгостріших питань розвитку держави після здобуття нею

незалежності. Взагалі для будь-якої країни необхідною складовою зовнішньої стратегії, а також умовою розв'язання кардинальних проблем розвитку є вироблення національної гео економічної політики стосовно тих або інших міжнародно-економічних об'єднань та коопераційних, інтеграційних процесів.

Під *геоекономічною політикою* розуміють комплекс дій, спрямованих на налагодження вигідних міжнародних торговельно-коопераційних зв'язків, оптимізацію умов міжнародної економічної інтеграції країни (блоку країн).

Термін «геоекономічна політика» походить від поняття «*геоекономіка*» [24], яке позначає світогосподарський потенціал, оцінюваний у конкретних географічних реаліях та з урахуванням основних полюсів впливу агентів міжнародних економічних відносин.

Вироблення чіткої та послідовної стратегічної лінії розвитку України істотно складені парадоксальним і небезпечним дисбалансом зовнішніх чинників. Йдеться про суперечність між більш прозахідним зовнішньополітичним, військово-стратегічним курсом країни та її жорсткою, значною мірою односторонньою економічною залежністю від Росії, взагалі від відносин за східним вектором – із блоком країн СНД.

Специфічний феномен української державності у вигляді різновекторності механізму кооперації із зовнішнім світом, головним змістом якого є намагання забезпечити багатоканальну взаємодію із Заходом в економічній, політичній і військовій сферах за значної економічної залежності від Росії та інших країн СНД, поки що зберігається як довготривала умова побудови моделі взаємовідносин України із зовнішнім світом. Відтак доречним є пошук компромісів при виробленні моделі міжнародних економічних зв'язків України. Прикладом такого

компромісу є теза про багатовекторність співробітництва, на чому в черговий раз було зроблено акцент у Стратегії економічної та соціальної політики на 2004-2015 рр. «Шляхом європейської інтеграції».

На сучасному етапі Україна не може розв'язати основні геостратегічні завдання ефективного розвитку відкритої економіки, офіційно заявити про належність тільки до однієї з глобальних, цивілізаційних підсистем.

Україна може стикнутися із ситуацією, коли вона стане своєрідною «сірою» буферною зоною між Заходом та Сходом, і реальним змістом «багатовекторності» буде «двовекторність» за порівняно незначної ролі інших напрямів співробітництва та центрів впливу.

Перспективна геоекономічна модель повинна охоплювати цілий комплекс географічних векторів і економічних галузей. Найважливішим проектом є будівництво альтернативних потужностей інфраструктури поставок нафти за умови зустрічного продажу продукції в Азербайджан за добре відомою і в принципі узгодженою товарною номенклатурою. При досягненні відповідних домовленостей з країнами транзиту (передусім із Туреччиною) аналогічні відносини можуть бути встановлені з Іраном, низкою арабських країн.

Тільки активна економічна інтеграція України як суверенного суб'єкта на міжнародній арені може сприяти розв'язанню проблем розвитку держави на непростому для неї перехідному етапі.

Економічна інтеграція – це процес зближення національних економік шляхом утворення єдиного економічного простору для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів та робочої сили через національні кордони [40, с. 323].

Інтеграція – явище об'єктивне, всесвітнього масштабу, яке існує в комплексі конкретних форм співробітництва. Таке поставлення питання вимагає чіткого визначення цілей і передумов інтеграції.

Цілями міжнародної економічної інтеграції є [60, с. 95-99]:

- доступ до нових ринків збуту, подолання державних торговельних та інвестиційних бар'єрів;
- доступ до нових джерел ресурсів – матеріальних, фінансових, трудових, технологічних, інфраструктурних, організаційних;
- досягнення конкурентних переваг, усунення або пом'якшення конкуренції в інтересах партнерів;
- економія на розширенні масштабів виробництва, раціоналізація виробництва, підвищення його ефективності, використання переваг вертикальної інтеграції;
- зниження ризику капіталовкладень, що досягається країною (регіоном) шляхом диверсифікованості операцій, виходу на нові перспективні ринки, використання більше різноманітних каналів збуту. З іншого боку, можливе зниження ризику капіталовкладень при залученні в кооперацію партнерів із числа національних інвесторів.

Передумовами міжнародної економічної інтеграції є [33]:

- близькість рівнів економічного розвитку й ступеня ринкової зрілості країн, що інтегруються. Економічна інтеграція активно розвивається між країнами, схожими між собою по рівнях економічного розвитку;
- географічна близькість країн, що інтегруються, наявність у більшості випадків загальних кордонів й історично сформованих економічних зв'язків. Більшість

інтеграційних об'єднань світу починалися з декількох сусідніх країн, розташованих на одному континенті, у безпосередній географічній близькості один від одного, що мають транспортні комунікації й часто розмовляють однею мовою;

- спільність економічних та інших проблем, що стоять перед країнами у сферах розвитку, фінансування, регулювання економіки, політичного співробітництва та ін.;
- більш вільний рух товарів, послуг та факторів виробництва, що дає змогу знижувати непродуктивні трансакційні витрати, які зумовлюються виходом економічної діяльності за межі національних територій;
- створення сприятливих умов соціально-політичного розвитку, забезпечення національних інтересів, взагалі гарантування для країн більшої безпеки в геостратегічному контексті;
- сприяння структурної перебудови економіки, що є особливо значущим для країн з економікою трансформаційного типу;
- підвищення добробуту населення за рахунок приєднання до більш ефективного ринкового простору, макроекономічних структур, оптимізації умов підприємницької діяльності;
- демонстраційний ефект. У країнах, що створюють інтеграційні об'єднання, звичайно відбуваються позитивні зрушення (прискорення темпів економічного зростання, зниження інфляції, зростання зайнятості та ін.), що робить певний психологічний вплив на інші країни;
- «ефект доміно». Після того, як більшість країн того або іншого регіону стали членами інтеграційного об'єднання,

країни, що залишилися за його межами, неминуче випробовують деякі труднощі, пов'язані з переорієнтацією економічних зв'язків країн, що входять в угруповання, що нерідко призводить навіть до скорочення торгівлі країн, які опинилися за межами інтеграції. Деякі з них висловлюють зацікавленість до інтеграційних процесів через побоювання залишитися за її межами.

Участь України в інтеграційних процесах за умов цілеспрямованої внутрішньої структурної політики дасть змогу ефективніше й швидше виправити деформовану економіку, виходячи з таких пріоритетів структурної переорієнтації [48, с. 124]:

- ✓ науково-технічне та технологічне оновлення виробництва із забезпеченням його конкурентоспроможності шляхом глибокої модернізації; зменшення ресурсомісткості за рахунок ефективного використання власних паливно-сировинних ресурсів;
- ✓ підвищення рівня внутрішньої збалансованості національної економіки для зменшення зовнішньої залежності в розвитку її ключових галузей за рахунок формування системи власної міжгалузевої кооперації та забезпечення повних виробничих циклів;
- ✓ формування умов для соціально орієнтованого розвитку національної економіки за рахунок, з одного боку, цілеспрямованої трансформації її структури, з другого – завдяки забезпеченню балансу споживчого ринку з доходами населення, підвищенню мотивації до праці, фінансовій макростабілізації.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність сучасних форм інтернаціоналізації.
2. У чому полягають особливості процесів інтернаціоналізації за участю України?
3. У чому полягають ключові геоекономічні напрямки розвитку відкритої економіки України?
4. Що таке головні елементи національної геоекономічної моделі?
  1. У чому полягають головні цілі та передумови міжнародної економічної інтеграції України.
5. Назвіть пріоритети структурної трансформації економіки України.

РОЗДІЛ II
ГЕОЕКОНОМІЧНІ ПРІОРИТЕТИ
СВІТОГОСПОДАРСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

ТЕМА 3
СХІДНИЙ ВЕКТОР МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ
ЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНИ

- 3.1. Суперечлива природа Співдружності Незалежних держав (СНД).
- 3.2. Режими співробітництва з країнами СНД.
- 3.3. Експортно-імпортні відносини України з країнами СНД.
- 3.4. Зона вільної торгівлі в рамках СНД.
- 3.5. Участь України в Єдиному економічному просторі та Митному союзі держав СНД.

Ключові поняття і терміни:

Інтеграція, реінтеграція, Співдружність Незалежних Держав, Економічний союз у рамках СНД, інтеграційні субрегіональні угруповання в рамках СНД, експортно-імпортні відносини країни СНД, зона вільної торгівлі в рамках СНД, Єдиний економічний простір, Митний союз, Євразійський економічний союз.

3.1. Суперечлива природа СНД

Розвал Радянського Союзу й створення 8 грудня 1991 р. Співдружності Незалежних Держав (СНД) були тільки початком складних інтеграційних і дезінтеграційних процесів. СНД виявилось політично й економічно нездатною, нестабільною структурою. Неефективність функціонування Співдружності

обумовлена її суперечливою природою, що була споконвічно закладена в концепцію його формування.

Як висловився В. В. Путін, «СНД створювалася створювалося не для шлюбу, а для цивілізованого розлучення». СНД виникла як механізм вирішення протиріч, що виникли під час «перебудови» ще в СРСР між союзним центром і периферією, що становили радянські союзні республіки. Їхня боротьба привела до створення незалежних держав із власним розумінням своїх національних інтересів, тоді як функції «центру» перехопила одна зі знову утворених держав - Російська Федерація, що проголосила себе спадкоємицею СРСР і відразу почала направляти свою політику на відродження Союзу, тобто знову почала «збирати землі» навколо Москви.

Здавалося, що міцно зцементовані за 70 років єдиною енергетичною системою, розвиненою транспортною інфраструктурою, єдиною мережею комунікацій, єдиними технічними стандартами, сертифікатами якості товарів і послуг, єдиними дипломами фахівців тощо, СНД дозволить забезпечити високий рівень інтеграції пострадянського простору і після придбання союзними республіками незалежності.

Однак зростаюча біполярність відносин у СНД по осі «центр - периферія» фактично призвела до формування блоків країн, які мають протилежні погляди на роль, функції, організацію й майбутнє цієї структури.

При створенні СНД важливим було збереження економічних зв'язків, які сформувалися в умовах колишнього єдиного народногосподарського комплексу. Адже тоді ще існувала взаємодоповнюваність і взаємозалежність економічних систем країн-членів СНД, загальні проблеми у здійсненні економічних перетворень, які можна було б вирішувати погоджено. Однак швидко виявилася нераціональність значної

частини торгово-виробничих зв'язків, обумовлених колишньою системою адміністративно-командного управління й моделлю внутрішньосоюзного й галузевого поділу праці, а також низьким рівнем цін на сировину, матеріали й енергоносії. Збільшення цін на них до рівня світових, зростання транспортних тарифів виявили неефективність багатьох господарських зв'язків, зберігати які ставало економічно не вигідним [34, с. 122].

Тому надії на створення ефективної моделі міждержавних економічних зв'язків так і не виправдалися. В економічних органах СНД закріплене російське домінування. Митна угода здебільшого не спрацьовує, а в торгівлі РФ із країнами СНД існують значні протекціоністські бар'єри, дискримінаційні відносно членів Співдружності. Залежність економік країн СНД від поставок з Росії остання використовує для значного збільшення своїх цін порівняно зі світовими з метою політичного тиску або досягнення односторонніх вигід.

Для республік колишнього Радянського Союзу головним привабливим фактором СНД була саме ліквідація центру управління зовнішньоекономічними зв'язками через систему єдиного загальносоюзного міністерства зовнішньої торгівлі й підлеглих йому спеціалізованих експортно-імпортних організацій. Ці молоді держави категорично відкидали ідею створення нового центру в Москві. Три прибалтійські республіки стали іменуватися «державами Балтії», із самого початку заявивши про свій намір швидко зближуватися з Європою. У 1994 р. вони, вийшовши з «рубльової зони», стали асоційованими», а з 1 травня 2004 р. - повноправними членами Євросоюзу. Грузія в серпні 2009 р. вийшла з СНД і гостро критикує позицію Росії щодо визнання незалежності Абхазії і Південної Осетії після військового конфлікту в серпні 2008 р. Україна постійно наполягає на своєму статусі асоційованого члена і всіляко уникає

участі в політичному і військовому співробітництві. Молдова проголосила, що її участь обмежена виключно економічною сферою і не приховує свого невдоволення щодо підтримки РФ невизнаної Придністровської Молдавської Республіки. Туркменістан і Азербайджан найбільше утримуються або відмовляються підписувати угоди СНД, брати участь у реальній кооперації.

Продовжують існувати "заморожені" конфлікти в "невизнаних республіках", які в будь-який момент можуть спалахнути. Це: Молдова – Придністров'я; Грузія – Південна Осетія і Абхазія; Нагірний Карабах – Вірменія – Азербайджан; анексія Криму.

Важливим є те, що в межах СНД відбувається не просто *реінтеграція* (відновлення торговельно-коопераційних моделей, яке передбачає застосування принципово відмінних від використовуваних раніше принципів економічної політики та інструментів регулювання) колишнього СРСР на новій, переважно економічній (а не політичній) основі, а й становлення нових незалежних держав у трансформаційному геоекономічному просторі.

Усе це змушує країни Співдружності шукати нові варіанти реалізації власних інтересів економічного розвитку [30, с. 346]..

3.2. Режими співробітництва з країнами СНД

Найважливішими віхами в розвитку СНД можна назвати такі:

22 січня 1993 р. нарада Голів держав СНД прийняла *Статут Співдружності*, який визначив її функціональні та організаційні основи. Делегація України не погодилася з тими

статтями документа, що стосувалися створення наднаціональних органів та порушували її статус як позаблокової держави.

Основними цілями СНД є:

- ✓ співпраця в політичній, економічній, екологічній, гуманітарній, культурній та інших областях;
- ✓ всебічний розвиток держав-учасниць у рамках спільного економічного простору, міждержавної кооперації та інтеграції;
- ✓ забезпечення прав і свобод людини;
- ✓ співробітництво в забезпеченні міжнародного миру і безпеки, досягнення загального і повного роззброєння;
- ✓ взаємна правова допомога;
- ✓ мирне вирішення спорів та конфліктів між державами-учасницями організації.

Досягнення цих цілей передбачає забезпечення вільного руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили, узгоджену грошово-кредитну, податкову, зовнішньоекономічну, митну і валютну політику. Цього досягнуто не було.

У липні 2006 року на саміті голів держав Співдружності президент Казахстану запропонував СНД зосередитися на таких областях співпраці:

- ✓ узгоджена міграційна політика;
- ✓ розвиток єдиних транспортних комунікацій;
- ✓ взаємодія в науково-освітній та культурно-гуманітарній сферах;
- ✓ співпраця при боротьбі з транскордонною злочинністю.

24 вересня 1993 р. на спільному засіданні голів держав та голів урядів СНД було сформовано *Економічний союз* із метою активізації взаємного співробітництва в господарській сфері. Договір про створення цього союзу не був підписаний Україною та Туркменістаном [65].

Проявом більш-менш спільних підходів до подальшого формування механізму СНД стало підписання 21 жовтня 1994 р. Головами урядів РФ, Білорусі, Казахстану, Киргизстану та Узбекистану *Угоди про створення Платіжного союзу*. Україна до цієї структури не ввійшла. Однак Платіжний союз СНД не функціонує й до цього часу.

У грудні 1994 р. створено *Міждержавний економічний комітет*, ціллю якого було посилення координації господарського співробітництва країн СНД. Україна підтримала ідею про формування цього органу.

Також Україна бере участь у роботі *Ради міністрів закордонних справ*, яка має характер координаційно-консультативного органу, з 1999 р. – у роботі *Міжпарламентської асамблеї СНД* та *Виконавчого секретаріату*. Разом з тим, як асоційований член СНД, вона не представлена у двох інших органах Співдружності – Раді міністрів оборони та Раді командувачів прикордонних військ. Принципово виступаючи проти створення в СНД наднаціональних органів, Україна не підписала угоди про створення Об'єданого командування Колективних миротворчих сил, Економічного суду та інших структурних підрозділів СНД.

Інтеграційними субрегіональними угрупованнями в рамках СНД є:

- Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ), до якої входять, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан.

- Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС) – у складі Росії, Білорусі, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану та Узбекистану.

- Митний Союз – у складі Росії, Білорусі, Казахстану, Вірменії, Киргизстану.

- ЄСП – у складі Росії, Білорусі та Казахстану.
- Євразійський економічний союз (ЄАЕС з 1 січня 2015 р.) – економічний союз держав Митного союзу і Єдиного економічного простору: Росії, Білорусі, Казахстану та Вірменії.
- Союзна держава Росії та Білорусі.
- Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ – у складі Грузії, України, Азербайджану та Молдови.
- Шанхайська організація співробітництва (ШОС) - Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан, Узбекистан, КНР, Індія, Пакистан.

Протягом свого існування СНД прийняло більш ніж 800 документів, із яких Україна підписала 560, зокрема понад 80 із певними застереженнями. Основна частина не підписаних документів містить такі підходи до військово-політичних та організаційно-правових питань, які не відповідають національному законодавству України [54, с. 370-374].

У СНД до цього часу не знайдена ефективна модель взаємних економічних зв'язків, яка хоча б в основних рисах відповідала потребам стабілізації та розвитку національних економік, поглиблювала співпрацю між суб'єктами господарської діяльності на взаємовигідній основі. Органи Співдружності не мають повноважень і реальних можливостей контролювати виконання досягнутих домовленостей [66]. Тому більшість самітів СНД закінчуються провалом. Другий Президент Азербайджану Абульфаз Ельчибей назвав СНД «великим колгоспом без прав. Такий колгосп неминуче розвалиться, і це по суті вже сталося» [25]. Надії на створення ефективної моделі міждержавних економічних зв'язків у рамках СНД так і не виправдалися.

3.3. Експортно-імпортні відносини України з країнами СНД

Товарна структура торгівлі всередині СНД приблизно відповідає структурі товарообігу регіональних угруповань країн, що здійснюють обмін продуктами сільського господарства, добувної промисловості або первинної переробки мінеральної сировини. Така структура зменшує взаємодоповнюваність економік держав Співдружності, послаблює їхній інтерес один до одного, а іноді навіть призводить до суперництва в боротьбі за один і той же ринок. У взаємній торгівлі країн Співдружності промислові товари складають лише 50%, а інші 50% - аграрні та сировинні товари, що не стимулюють прогресивну взаємодію національних економік.

Після 1991 року почався неспинний процес розриву технологічних ланцюжків між суб'єктами господарської діяльності. Російські партнери намагалися перевести фінансування та потік замовлень на російські підприємства, а також препеняли виробництво за товарними позиціями військового напрямку. Це викликало адекватну реакцію українських товаровиробників: вони переорієнтувалися з російських ринків збуту на ринки інших країн. Це призвело до скорочення частки машинобудування в промисловому секторі української економіки - з 30,7 % у 1990 р. до 13,8 % у 2000 р.

Основними експортними позиціями країн СНД є: в Азербайджані – нафта; у Вірменії – мідь і молібденові концентрати; у Білорусії – вантажні автомобілі, трактори, оптико-механічні вироби, шини, будматеріали, льоноволокно і текстиль; у Казахстані – вугілля, нафта, газ, фосфор, боксити, чорні і кольорові метали, зерно; у Молдові – кукурудза, тютюн, вина; у Росії – нафта, нафтопродукти, природний газ; у Таджикистані – алюміній, бавовняне волокно, тютюн, килими; у Туркменістані –

природний газ; у Узбекистані – бавовняне волокно, природний газ; Киргизстан – золото, електроенергія, бавовна; в Україні – чорні метали, вироби з них, зерно, цукор, соняшникова олія [27, с. 104]. Таким чином, у товарній структурі взаємної торгівлі країн СНД переважає мінеральна та сільськогосподарська сировина і товари з низьким ступенем обробки.

Гіпертрофовано зросла частка паливно-енергетичних галузей при різкому зниженні обсягів продукції машинобудування, частка якого в промисловому секторі економіки окремих держав - членів СНД скоротилася в 1,5-2 рази. За винятком Білорусі та Молдови сьогодні експорт продукції країн Співдружності має сировинну орієнтацію. У більшості з них на частку декількох видів сировини і напівфабрикатів припадає від 60 до 85% вартості вивезених за кордон товарів [37, с. 127].

Згортання виробництва наукомістких видів продукції, що визначають технічний і технологічний рівні виробництва, насамперед машинобудування, значно звузило технологічну базу сучасного поновлення машин та устаткування, впровадження нових технологій. Це стало причиною загострення технологічної кризи в пострадянських країнах, втрати внутрішніх і зовнішніх ринків, зростаючої технологічної залежності від зарубіжних країн. Таким чином, проведені господарські реформи не тільки не привели до модернізаційного ривка, але й різко скоротили можливість пострадянських країн у забезпеченні їх подальшого економічного зростання.

У чорній металургії країн СНД на застарілому обладнанні виробляється більше 60% сталі. У хімічній промисловості частка прогресивних матеріалів і продуктів у загальному випуску нижча, ніж у розвинених країнах у 2-3 рази, при цьому питома вага продукції, що випускається за застарілою технологією, досягає 60

% . Рівень зношування основних фондів на великих трубних заводах – 41-65 %. У Казахстані зношування основних фондів підприємств чорної металургії становить 40 %, а в кольоровій - 50%. У Білорусії зношування основних фондів у хімічній і нафтохімічній промисловості складає 68 %, у паливній промисловості - 66, у машинобудуванні, продукція якого становить основну частину експорту – 60 % [37, с. 128]. І хоча структура експорту Білорусі наближена до структури експорту розвинених країн – 30 % експорту становить продукція машинобудування - на частку високотехнологічної продукції припадає всього 3,7 % експорту. При цьому продукція поставляється переважно на ринки СНД, тому що на західних ринках вона неконкурентоспроможна.

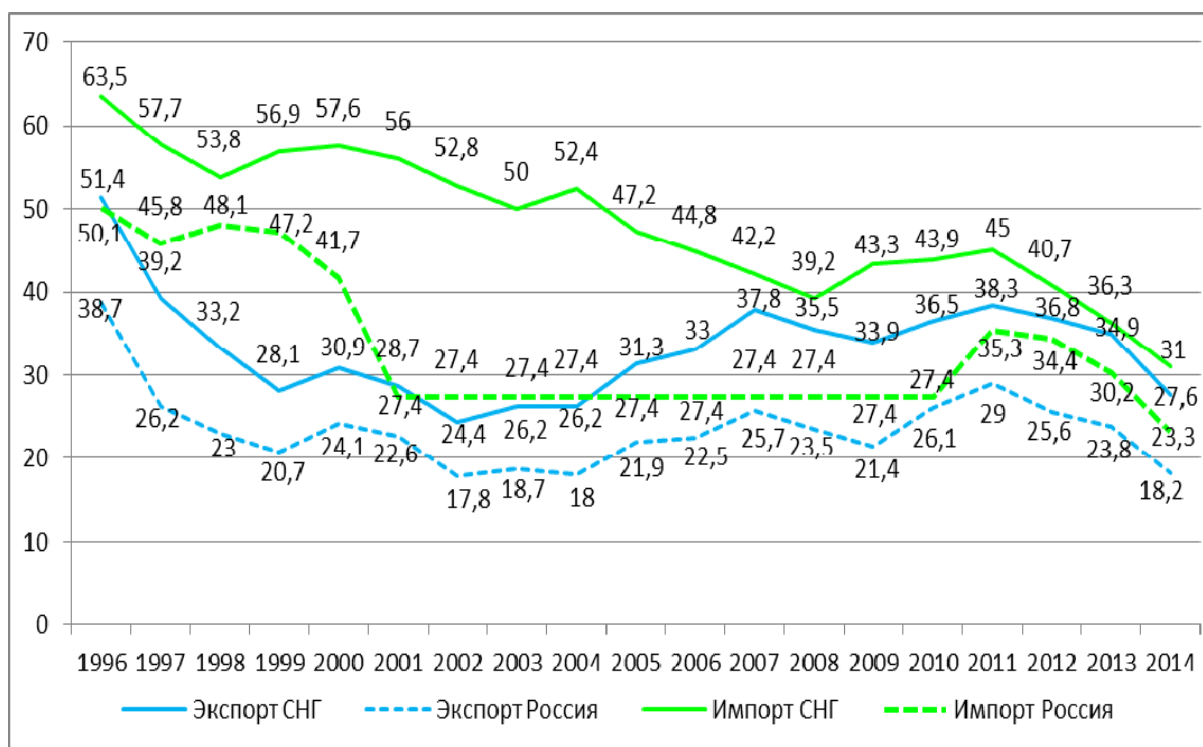
Основними *експортними товарами* виступають продукція чорної металургії – 39,9 % (з незначною доданою вартістю), АПК – 12,7 % (цукор, горілчані вироби, олія), машинобудування – 10,1 % (зокрема комплектуючі для раніше поставленої техніки та поставки в межах виробничої кооперації), хімічної індустрії – 8,2 %. При цьому умови проникнення українських товарів на ринок СНД постійно погіршуються як через посилення прямого захисту цими країнами власних виробників (особливо після утворення Митного союзу), так і через низьку конкурентоспроможність виробів українських підприємств порівняно з високотехнологічними товарами західних фірм або дешевими товарами з Китаю та країн Південно-Східної Азії.

Основною *імпортною статтею* є енергоносії (природний газ і нафта), які становлять 50 % і більше від загального обсягу ввозу, механічне устаткування (17,4 %), транспортні засоби (13,5 %), у т.ч. легкові автомобілі «Жигулі-Лада», «Газель». Важливе значення для нашого ринку має ввіз ряду продуктів хімічної промисловості (8,8 %), зокрема синтетичного каучуку.

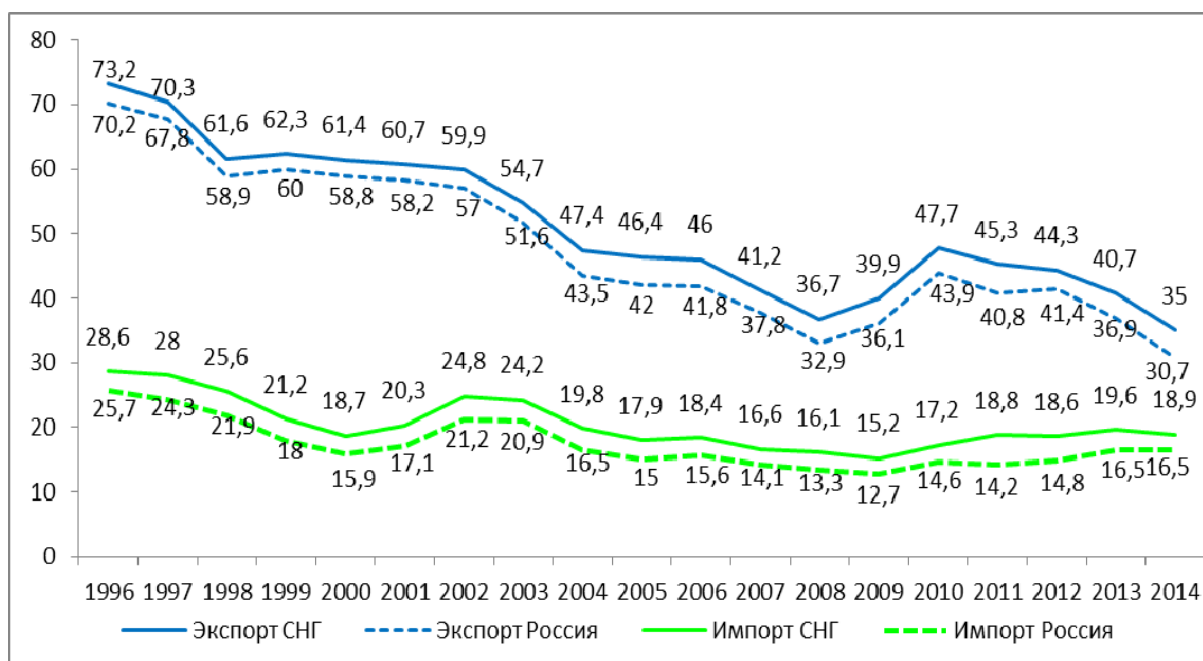
За роки незалежності частка зовнішньоторговельного обороту з країнами СНД у загальному обсязі зовнішньоторговельного обороту України скоротилася в 7,8 раз! Якщо в 1991 р. 85 % українського експорту товарів та послуг припадало на інші республіки колишнього СРСР, то у 2014 р. – 29,3 %, тобто скорочення у 2,9 раза.

Цілком природно й зрозуміло, що спочатку найбільшим партнером України була *Росія*: у 1996 році на неї припадало 38,7 % експорту товарів та 70,2 % експорту послуг (рис. 3.1 та 3.2). Але по мірі формування Україною власної системи зовнішньоекономічних зв'язків Росія втратила роль головного центра економічного тяжіння. Закритість російського ринку та перехід України в 1997 р. на світові ціни на енергоносії викликали переорієнтацію українських підприємств на ринки в інших регіонах. Унаслідок цього намітилася стабільна тенденція до зменшення обсягів українського експорту в Росію та країни СНД. Якщо у 2013 р. на частку Росії приходиться 23,8 % експорту товарів та 36,9 % експорту послуг, то у 2014 р. вже 18,2 % та 30,7 % відповідно.

Звуження російського ринку також відбувалося внаслідок дискримінаційної політики російської влади: проведення антидемпінгових розслідувань, введення широкого спектра квот на українську продукцію (наприклад, труби великого діаметру, горілку), збільшення ввізного мита на товари українського походження, торгові м'ясо-молочні, цукеркові, сирні, трубні та інші "війни".

Рис. 3.1. Частка зовнішньої торгівлі товарами України з країнами СНД і Росії

Рис. 3.2. Частка зовнішньої торгівлі послугами України з країнами СНД і Росії

Починаючи з 2005 р., зросла ціна на газ з 50 дол. за 1 тис. куб. м до 398 дол. у січні 2014 р., яка, внаслідок складних додаткових переговорів з «Газпромом», знизилася до 232 дол. наприкінці 2015 р. (тоді як у Європі «Нафтогаз Україна» в цей період купував газ за реверсом по 338-340 дол.). Ціна на газ постійна залишається моментом політичного тиску на керівництво України.

Проблеми з експортом у Росію підштовхнули багато українських компаній до розробки нових маркетингових схем просування своїх товарів на російський ринок. Якщо раніше більшість виробників в Україні вважала, що для продажу в Росію нема рації докладати додаткових зусиль і витрат, однаково куплять за звичкою, то з кінця 90-х почалося просування в Росію й розкручування українських брендів, в основному продуктів харчування та алкоголю. Найбільш активно впроваджувалися компанії «Союз-Виктан», «Оболонь», «Nemiroff», «Чумак», «Верес», «Presedent».

Деякі українські підприємства почали вкладати гроші в російські. Приклад, корпорація «Рошен», що придбала Липецьку цукеркову фабрику «Ликонф» у Росії; компанія «Норд» створила підприємство з виробництва холодильників в одному з корпусів ВАТ «Зінгер» (Подільська фабрика швейних машин).

Для більшості вітчизняних машинобудівних заводів російський ринок продовжує залишатися чи не єдиним споживачем їхньої продукції (53,9% експорту галузі). Особливою статтею українського експорту в Росію є послуги, пов'язані, насамперед, з транзитом енергоносіїв через українську територію, які мають тенденцію до скорочення.

Значно збільшився експорт товарів у *Казахстан*: тільки з 2000 р. до 2014 р. цей показник збільшився у 27 разів. Швидкими темпами зростають торгово-економічні відносини з

Азербайджаном і Вірменією: з 2000 року експорт товарів в *Азербайджан* збільшився у 21,3 рази, а також до *Вірменії* - у 15 разів.

Зросли поставки товарів до *Білорусі*: з 2000 р. до 2014 р. - у 7,3 рази. Майже в 5 разів за цей період збільшився експорт товарів до *Республіки Молдова*. Однак її частка знизилася з 8 % у 2003 р. до 4 %.

Співпраця України з *Узбекистаном* відповідає уявленню про торгівлю між індустріально-аграрною державою і країною з моноекспортною спеціалізацією: частка цієї країни в загальному обсязі імпорту товарів України складає 0,3 % – 75-80 % узбецького експорту в Україну займають енергоносії.

Зросли експортні поставки товарів у *Туркменістан*, як в абсолютних, так і у відносних показниках: з 2000 р. у 2,7 і 1,8 рази відповідно. Імпортні поставки з Туркменістану складають усього 0,1 % у 2014 р.

Обсяги експортно-імпортних операцій з *Таджикистаном* і *Киргизстаном* є дуже незначними, хоча і мають тенденцію до зростання.

Аналогічна картина спостерігається і в зовнішній торгівлі послугами: скорочення щодо 1996 р. частки експорту в країни СНД в 2 рази (73,2 % в 1996 р. до 35 % у 2014 р.) та імпорту в 1,5 рази (від 28,6 % до 18,9 % відповідно), в основному за рахунок Росії. Імпорт послуг України впав не так значно, тому що ми продовжуємо надавати услуги з транспортування енергоносіїв. При цьому, усі роки після розпаду СРСР в Україні експорт послуг переважав над їх імпортом (див. рис. 3.2).

Сьогоднішня ситуація в промисловості змушує Україну використовувати таку форму торговельних зв'язків, як операції з давальницькою сировиною. Росія є основним партнером України

в цій формі торгівлі, використовується вона також у відносинах з білоруськими, молдавськими та узбецькими партнерами.

Отже можна констатувати, що торговельні відносини України з країнами СНД мають складний та суперечливий характер. Українські експортери не змогли забезпечити собі стабільне місце на ринку Співдружності, ефективність зв'язків із більшістю партнерів є невисокою.

3.4. Зона вільної торгівлі в рамках СНД

Практично всі регіональні економічні організації починалися з введення режиму вільної торгівлі з використанням інструментів двостороннього співробітництва. Така модель відносин передбачає поступове скасування взаємних митних обмежень – як тарифного, так і нетарифного характеру, гармонізацію законодавств та нормативно-регулятивних процедур, створення ефективнішої системи взаємних розрахунків.

Перспективи створення *зони вільної торгівлі* (ЗВТ) обговорювалися в рамках СНД чимало разів, і протягом першого десятиріччя незалежного існування цих країн ідея конструктивного розв'язання цієї проблеми була ініційована Росією. Саме ця країна відстоювала для себе право на жорсткі імпорتنі обмеження, зокрема на поставки до себе агропромислової продукції. Уряд РФ активно використовує вивізні мита в торгівлі енергоносіями, деревиною, мінеральними добривами.

Принципи вільної торгівлі між країнами СНД та Україною, і зокрема з Росією, формально були закріплені в угоді від 24 червня 1994 року. Згідно з цією угодою в ЗВТ повинна була здійснюватися безмитна торгівля, скасовані тарифні та нетарифні

обмеження у взаємній торгівлі і таким чином усунені численні торговельні бар'єри. Усе це повинно було стимулювати збільшення товарообігу та створювати передумови для стійкого економічного зростання держав - учасниць СНД. Однак вилучення з режиму вільної торгівлі, які передбачалися цим документом, фактично нейтралізували його в цілому. Так, застосування режиму вільної торгівлі обмежувалося для товарів, які згідно з законодавством обох країн підпадають під дію експортного тарифу або підлягають квотуванню та ліцензуванню.

У листопаді 2008 р. голови урядів СНД затвердили Стратегію економічного розвитку Співдружності на період до 2020 року, у якій пріоритетним напрямком стало завершення формування і функціонування зони вільної торгівлі в рамках СНД відповідно до норм і правил СОТ.

Договір про створення ЗВТ СНД був підписаний 18 жовтня 2011 р. в Санкт-Петербурзі і ратифікований Парламентом України 30 липня 2012 року з вилученнями та обмеженнями.

Цілями створення ЗВТ СНД було оголошено:

1. Завершення введення повномасштабного режиму вільної торгівлі.

2. Лібералізація умов і подальший розвиток взаємної торгівлі, скасування чинних обмежень та вилучень з режиму вільної торгівлі, зокрема тих, що стосуються імпорту сировини та експорту готової продукції, з метою забезпечення вільного доступу товарів національних виробників на ринки держав - учасниць СНД.

3. Розробка узгодженої лінії щодо використання енергетичних ресурсів та транспортних послуг, розвиток спільних ринків окремих видів продукції, у першу чергу сільськогосподарської продукції.

4. Розвиток взаємодії в галузі транспорту, у тому числі формування мережі міжнародних транспортних коридорів на просторі СНД.

5. Підвищення ефективності тарифної політики та усунення впливу на національному рівні фіскально-адміністративних бар'єрів при здійсненні міжнародних вантажних перевезень та ін.

У Договорі істотно скорочується кількість вилучень з режиму вільної торгівлі при імпорті. Фактично це три товари: спирт, цукор та тютюнові вироби, мита на які зберігаються до 1 січня 2015 року.

Поряд зі створенням на теренах СНД зони вільної торгівлі важливе значення має підвищення ефективності багатостороннього співробітництва в різних галузях економіки. Важливу роль у цьому має відіграти виробнича кооперація, зокрема створення міжнародних (транснаціональних) структур у пріоритетних сферах економічної діяльності. З цією метою необхідно вдатися до таких дій та рішень [58, с. 304-305]:

- Використати можливості ЗВТ для розвитку транспортної сфери, передусім *міжнародних транспортних коридорів*, що пролягають територіями цих країн як єдиної та взаємодоповнюючої інфраструктури міжконтинентального значення Європа – Азія. Основними напрямками реалізації цього завдання мають стати:

- проведення узгодженої тарифної політики, у т.ч. встановлення тарифних коридорів на головних напрямках міжнародного транзиту;

- розвиток співробітництва для оптимального використання наявних потужностей національних транспортних систем при переміщенні експортно-імпортних вантажів;

- щонайшвидше вирішення актуальних завдань розвитку інфраструктури, оновлення рухомого складу, поліпшення технологій та організації роботи транспорту, реконструкція та модернізація автомобільних та залізничних магістралей.

- Приділити особливу увагу питанням *паливно-енергетичного комплексу*, роль якого у забезпеченні стабільного економічного та соціального розвитку країн СНД дуже важлива. Частка ПЕК складає (у розрізі окремих країн) від 45 до 75% взаємної торгівлі.

- Створити в СНД механізми координації *аграрного ринку*, у т.ч. створення системи оптових продовольчих інфраструктур, які з успіхом функціонують у Європі.

- Поглиблювати співробітництво у *науково-технічній сфері, у галузях інновацій та високих технологій*. Найбільш глибокі інтеграційні зв'язки формуються насамперед на основі кооперації в зазначеній сфері. Країни-партнери повинні інтегруватися у світовий ринок не лише як виробники сировинних товарів, а і як високотехнологічні держави. Інтелектуальний та науково-технічний потенціал країн СНД за їх розумної кооперації дозволить крок за кроком рухатися в цьому напрямі.

3.5. Участь України в Єдиному економічному просторі та Митному союзі держав СНД

Серйозною спробою визначити своє місце в глобальній системі координат стало для України формування *Угоди про Єдиний економічний простір (ЄЕП)* між Росією, Білорусією, Україною й Казахстаном, підписане 19 вересня 2003 р. в Ялті

президентами цих країн і ратифіковане у Верховній Раді 20 квітня 2004 р.

В Угоді про формування ЄЄП було передбачено триступеневу інтеграцію країн-учасниць:

1) створення зони вільної торгівлі з установленням кожною країною-учасницею своїх ставок імпорتنих мит для третіх країн;

2) створення Митного союзу з установленням єдиного для всіх учасників митного тарифу;

3) створення наднаціонального органу управління, що збирає і розподіляє надходження від мита між країнами.

Російська Федерація, Білорусь і Казахстан вкладають у поняття ЄЄП практично формування союзної країни з наднаціональними органами управління й навіть загальною валютою. На їхню думку, ЄЄП передбачає єдиний простір, що поєднує митні території країн-учасниць, де функціонують єдині механізми регулювання економік, що базуються на єдиних принципах, проводиться загальна податкова, грошово-кредитна, валютно-фінансова і єдина зовнішньоекономічна політика.

Однак, по-перше, участь в ЄЄП не вирішує жодної із зовнішньоекономічних проблем України, а по-друге, економіка двох потенційних членів ЄЄП - Росії та Казахстану - має певну сировинну спрямованість. Саме сировинні продукти, насамперед нафта і газ, домінують в експорті цих країн. Їхні сировинні комплекси споживають левину частку інвестицій. Піднесення російської економіки на 3/4 забезпечується нафтогазовим комплексом. Тому саме сировинна мононаправленість економік Росії та Казахстану буде визначати економічну політику ЄЄП, що орієнтована, насамперед, на безкоштовне транспортування російських і казахських

енергоносіїв у Європу через території України та Білорусі й використання їхніх нафтопереробних потужностей.

Отже, у найкращому разі йтиметься про використання українського виробничого потенціалу для обслуговування російської видобувної та оборонної промисловості, але не про зміцнення досягнень української економіки, спрямованих на підвищення рівня життя її громадян.

По суті ЄЕП мало чим відрізняється від ЄврАзЕС, у рамках якого вже створений Митний союз. Досвід існування ЄврАзЕС показав, що експорт Росії в інші держави цієї організації помітно збільшився, у той час як імпорт у Росію із цих країн так само помітно знизився.

Створення єдиного *Митного союзу* із загальним митним тарифом, до якого могла залучитися Україна, передбачає єдність управління митними службами, обмеження національного економічного суверенітету, уніфікацію зовнішньоекономічних законодавчо-правових систем, цінової політики, валютного, експортно-імпортного контролю, ідентичність тарифно-нетарифної регламентації, включаючи створення єдиного зовнішнього тарифу. Йдеться про вищий ступінь інтеграції, який передбачає узгодженість дій третіх країн, а також запровадження в межах нового регіонального утворення спільної валюти та регулюючого наднаціонального органу ЄЕП.

У цьому аспекті некоректними стають порівняння запропонованих принципів формування Митного Союзу з принципами Євросоюзу. В ЄС (хоча в ньому завжди був і зберігається особливий вплив Німеччини) не домінує якась одна держава, яка перевищувала б у декілька разів решту членів ЄС за рівнем ВВП та чисельністю населення. У випадку з

Митним союзом у рамках ЄСП рівень ВВП Росії у 8 разів перевершує ВВП України, у 13 разів – ВВП Казахстану, у 25 – ВВП Білорусі. Також ЄС не є наступницею імперії, вихідці з якої – новоутворені держави – зберігають справедливі побоювання щодо можливості відтворення в новій формі «інтеграції» імперського диктату [58, с. 28].

Крім цього, якщо зближення країн ЄС здійснювалося на основі реального поглиблення їхньої демократизації, то інтеграційні процеси в межах ЄСП несуть у собі загрозу реставрації принципів тоталітаризму, зміцнення влади та власності, консервації олігархічних структур.

До серйозних сумнівів щодо принципової технічної можливості реалізувати ідеї Митного союзу в рамках СНД веде характер реалізації відповідних домовленостей, що були укладені раніше. Так, навіть до сьогодні низка товарів, зокрема спирт, автомобілі та ін., проходять митні процедури за порівняно низькими ставками в Білорусі й далі перевозяться до РФ. Кількість розходжень у митних законодавствах між Білоруссю та РФ (стосовно ввізних та вивізних мит, акцизів та ПДВ) перевищує тисячу [44, с. 672].

Крім того, варто враховувати, що основні положення Угоди про Митний союз суперечать чинному законодавству України, у тому числі Декларації «Про державний суверенітет України», Конституції України, Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», Закону України «Про міжнародні договори», Митному кодексу України та багатьом іншим законодавчим актам.

Країнами Митного Союзу вже обговорювалися захисні заходи проти України, Грузії та Молдови у зв'язку з Угодою про вільну торгівлю з ЄС. Але Білорусь і Казахстан не підтримали ці

заходи, оскільки, на відміну від Росії, у них більш диверсифікована взаємна торгівля з Україною.

З 1 січня 2016 р. Росія планує введення ембарго на постачання українських товарів на свій внутрішній ринок у зв'язку з набранням чинності Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

З 1 січня 2015 р. набув чинності Договір про створення *Євразійського економічного союзу (ЄАЕС)* – держав Митного союзу та Єдиного економічного простору (у складі Росії, Білорусі, Казахстану та Вірменії). Відповідно до Договору 29 травня 2015 р. до ЄАЕС офіційно вступить Киргизстан.

Головною метою створення Євразійського економічного союзу є створення саме наднаціонального об'єднання, здатного стати одним з полюсів сучасного світу. У зв'язку з цим розглядалося питання про можливість вступу України в Євразійський економічний союз. Так, Збігнєв Бжезінський вважає, що Україна необхідна Росії для відновлення в статусі євразійської імперії та була б головним «призом» Росії в цій «новій імперії». У своїй книзі «Великая шахматная доска» [7] він писав: «Украина – новое и важное пространство на евразийской шахматной доске, является геополитическим центром, потому что само её существование как независимого государства помогает трансформировать Россию. Без Украины Россия перестает быть евразийской империей. Без Украины Россия все ещё может бороться за имперский статус, но тогда она стала бы в основном азиатским имперским государством».

Зважаючи на санкції, введені проти Росії, головним завданням Євразійського союзу буде протекціонізм і заміщення імпорту.

Питання для самоконтролю

1. У яких регіональних утвореннях Співдружності Незалежних Держав Україна бере участь?
2. У яких регіональних утвореннях СНД Україна участь не бере?
3. Які зміни відбулися в товарній структурі зовнішньої торгівлі України з країнами СНД?
4. Які інтеграційні субрегіональні угруповання було створено в рамках СНД?
5. Які існують переваги та недоліки для України від участі в ЗВТ СНД?
6. Для яких галузей української економіки важливе значення має функціонування ЗВТ у рамках СНД?

ТЕМА 4
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР МІЖНАРОДНИХ
ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНИ

- 4.1. Передумови інтеграції України до Європейського Союзу.
- 4.2. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС.
- 4.3. Розвиток торговельно-економічних зв'язків з країнами Європи.
- 4.4. Створення зони вільної торгівлі з ЄС.
- 4.5. Перспективи європейської інтеграції України.

Ключові поняття і терміни:

Європейський Союз, Угода про партнерство і співробітництво (УПС), розширення ЄС, інтеграційні процеси, євроінтеграційна стратегія України, адаптація національного законодавства до законодавства ЄС, Угода про асоціацію між Україною та ЄС, поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі (ЗВТ+).

**4.1. Передумови інтеграції України до
Європейського Союзу**

Становище України між Російською Федерацією та Європейським Союзом визначає її особливу європейську функцію: її історичні, культурні і, головне, сімейні та особисті зв'язки з Росією – з одного боку, та її польську і габсбургську спадщину – з іншого; утворює широке «перетинання множин» між Росією і Європою.

Після здобуття Україною державної незалежності поступова інтеграція в загальноєвропейські структури і налагодження

багатосторонньої кооперації з ЄС стали її головними геостратегічними пріоритетами. Європейська інтеграція є не тільки фактором прискорення економічного розвитку країн ЄС, зростання їх значення в міжнародній торгівлі, валютно-фінансових відносинах, а й центром тяжіння геополітичних інтересів багатьох країн. Отримання Україною повноцінного членства в провідних континентальних економічних та політичних організаціях можна вважати необхідними передумовами найбільш органічної моделі реалізації її інтересів на світовій арені, перетворення її на активного учасника в житті світової співдружності.

Після проведення у вересні 1997 р. першого саміту «Україна–ЄС» керівництво України виступило із заявою про бажання стати асоційованим партнером ЄС. На другому саміті в червні 1998 р. Україна висловила свою зацікавленість у розвитку довгострокової стратегії двосторонніх відносин з ЄС, було відзначено, що європейський вибір України є незмінним, а її місце як центральноєвропейської держави в сучасній Європі чітко визначено. Незаперечним пріоритетом України є придбання асоційованого, а потім і повного членства в ЄС. Для реалізації цього курсу Президент підписав Указ від 24 лютого 1998 р. «Про забезпечення виконання Угоди про партнерство й співробітництво між Україною і ЄС й удосконалюванні механізму співробітництва з ЄС», а також Указ від 11 червня 1998 р. «Про затвердження стратегії інтеграції України в Європейський Союз».

У грудні 1999 р. була прийнята Декларація Європейської Ради зі Спільної стратегії країн-членів ЄС, у якій був визначений новий характер відносин з Україною з погляду її місця й ролі в європейській безпеці.

З метою реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію Президент України схвалив «Програму інтеграції України до Європейського Союзу» (2000 р.), яка повинна стати головним інструментом національної стратегії на шляху наближення України до ЄС за всіма аспектами співробітництва - політичним, соціальним, фінансовим, економічним, торговельним, науковим, освітнім, культурним тощо. Цим документом визначено шляхи та етапи реалізації головних пріоритетів, що спрямовані на досягнення відповідності трансформаційних процесів в Україні Копенгагенським критеріям. Після затвердження у 2000 р. Верховною радою Послання Президента «Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000–2004 рр.» [50] курс на євроінтеграцію стає офіційним пріоритетом національної інтеграційної політики.

Подальшими етапами розвитку інтеграції України в Євросоюз були Послання Президента України до ВР України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки» [51] і Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. «Шляхом Європейської інтеграції» [58], кінцевою метою яких є придбання нашою державою повноправного членства в Європейському Союзі. Крім цього, 18 березня 2004 р. ВР України затвердила Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС [1].

Цими документами було визначено, що інтеграція в європейські структури потребують вироблення та реалізації такої моделі взаємовідносин з регіонами країни і управління ними, яка б відповідала принципам регіональної політики ЄС, а саме –

партнерство, субсидіарність, децентралізація, концентрація, програмність.

22 лютого 2005 р., строком до 2008 р., підписано План дій «Україна - ЄС». У цей документ було включено положення про початок діалогу з формування зони вільної торгівлі між Україною і ЄС. У 2009 р. замість Плану дій було узгоджено Порядок денний асоціації Україна - ЄС, що стало принципово новим інструментом, який базується на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції. Відповідно до Порядку денного асоціації Україна - ЄС наша країна повинна:

1) «продовжувати прогрес у встановленні повноцінної ринкової економіки, включаючи питання формування цін, контролю за державними дотаціями й побудови правового поля, що гарантує чесну конкуренцію;

2) просуватися далі в поступовому наближенні законодавчої й регуляторної бази до стандартів ЄС і забезпечити її ефективну імплементацію;

3) поліпшити інвестиційний клімат, що містить у собі прозорість, передбачуваність і спрощення держрегулювання, і застосування цих правил;

4) досягти прогрес у макроекономічній стабілізації й зростанні, а саме:

- підсилити незалежність НБУ, включаючи, якщо необхідно, внесення виправлень у Закон України «Про національний банк» для приведення його у відповідність до стандартів ЄС;
- реформувати систему оподаткування й пенсійну систему.

Таким чином, наявність на перспективу чіткої стратегії національної безпеки стає в цей час необхідною передумовою розвитку країни, стійка динаміка розвитку якої неможлива без

чіткого бачення її ролі й місця в сучасному світі, без системної оцінки її перспективи.

Проте, незважаючи на прийняття цих важливих програм і документів, в Україні досі не створено реальні передумови не тільки для вступу нашої країни в ЄС, але й для визнання її «асоційованим» членом.

На Європейській Раді в Копенгагені в 1993 р. головами держав та урядів були прийняті основні, так звані «копенгагенські» критерії, які слід використовувати для оцінки країн-кандидатів для вступу до ЄС. З позиції *політичних вимог* країни-кандидати повинні створити стабільні інститути, що гарантують демократію, правове суспільство, права людини, а також повагу і захист прав національних меншин.

Економічними критеріями для країн-кандидатів є:

- докази існування реально функціонуючої ринкової економіки;
- здатність скласти конкуренцію на внутрішньому ринку ЄС;
- здатність взяти на себе зобов'язання, пов'язані зі вступом до Європейського Союзу (мається на увазі практичне застосування *acquis communautaire*);
- власна зацікавленість Євросоюзу в ринках тих чи інших країн.

Крім досягнення «копенгагенських» критеріїв для вступу в ЄС, Україні необхідно виконати дві умови в досягненні європейського рівня [36]:

- розвитку технологій і продуктивності праці;
- благополуччя і стандартів життя.

Щоб інтегруватися в Європейське Співтовариство, Україна повинна досягти показників, які визначені Маастрихтською угодою до країн-кандидатів: стабільність своєї грошової одиниці; зниження рівня інфляції до 2 % на рік (у 2014 р. – 25 %, 2015 –

46 %); бюджетного дефіциту до 3 % ВВП (у 2014 р. – 5 %); державного боргу - до 60 % ВВП; виробництва ВВП на душу населення - 10 тис. доларів США (у 2014 р цей показник в Україні склав 2,3 тис дол.) [8; 13; 16]. Тобто головними проблемами, які стоять перед підприємствами реального сектора економіки, є темпи зростання обсягів виробництва, продуктивності праці, конкурентоспроможності товарів, рівня заробітної плати. На вирішення цих питань повинен бути зорієнтований механізм господарювання підприємств і виробничих комплексів економіки трансформаційного періоду.

4.2. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС

Починаючи з 2001 р., Кабінет Міністрів України кожного року розробляє та затверджує річний План дій щодо реалізації пріоритетних положень Програми інтеграції України до Європейського Союзу, частиною якого є план роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади забезпечують (щорічно) внесення на розгляд Міністерства юстиції планів роботи з адаптації законодавства на наступний рік у сфері діяльності, що належить до їхньої компетенції.

Базовим правовим документом, який на міжнародному рівні регулює процес європейської інтеграції України є Угода про партнерство і співробітництво (УПС) між Україною та ЄС (підписана 16 червня 1994 р. у Люксембурзі, діє донині), яка складається з 9 розділів та 100 статей.

Угода встановлює як рамки широкого політичного діалогу між сторонами, так і важливі економічні пріоритети. Важливою метою щодо цього є погоджена перспектива створення між Україною та ЄС зони вільної торгівлі.

Цей документ можна вважати одним із найважливіших міжнародних документів, які були коли-небудь підписані Україною. Фактично Угода встановила загальні принципи двостороннього співробітництва у сферах торгівлі, руху капіталів, здійснення взаємних платежів, кооперування в промисловості та агропромисловому комплексі, науково-технічному співробітництві. В Угоді декларується підтримка Євросоюзом ринкового реформування української економіки. На Україну було поширено загальну систему преференцій для країн, що розвиваються. Угода визначила порядок застосування режиму найбільшого сприяння, а також національного режиму для європейських компаній в Україні та вітчизняних у країнах ЄС. Україна отримала квоти на експорт з найбільш захищених від імпорту в ЄС товарних позицій – текстилю, виробів зі сталі та ін.

Крім цієї базової Угоди, діє ряд угод, які регламентують різні аспекти двостороннього співробітництва. Це такі аспекти:

- Угода між Урядом України і Комісією ЄС про заснування представництва Комісії ЄС в Україні та про його привілеї й імунітети (підписана 17.09.1993 р.);

- Угода між Урядом України і Комісією ЄС про створення Контактної групи щодо вугілля та сталі (підписана 8.06.1994 р.);

- Угода між ЄС з вугілля та сталі й Урядом України про торгівлю сталеливарними виробами (підписана 15.07.1997 р.);

- Угода про співтовариство між Кабінетом Міністрів України та ЄС з атомної енергії у галузі керованого термоядерного синтезу (підписана 23.07.1999 р.);

- Угода про співтовариство між Кабінетом Міністрів України та Європейським співтовариством з атомної енергії у галузі ядерної безпеки (підписана 23.07.1999 р.);

- Угода про співтовариство між Кабінетом Міністрів України та ЄС з атомної енергії у сфері мирного використання

ядерної енергії (підписана 28.04.2005 р.), а також інші документи, які стосуються сфер науково-технічного співробітництва, використання ядерної енергії, включаючи торгівлю ядерними матеріалами та інші.

- Угода між ЄС та Україною про торгівлю текстильними виробами (підписана 19.12.2000 р.);

- Угода про співробітництво між Кабінетом Міністрів України та ЄС про наукове та технічне співробітництво (підписана в липні 2002 р) [44, с. 694-695];

- Меморандум між Україною та ЄС про взаєморозуміння щодо співпраці в енергетичній галузі (підписана в 2005 р);

- Угоду про співробітництво між Україною та ЄС у сфері цивільної навігаційної супутникової системи (підписана в січні 2005 р);

- Угода між Україною та ЄС про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання криз (підписана 18 травня 2005);

- Угоду про співробітництво між Україною та ЄС про захист навколишнього середовища (підписана в травні 2007 р);

- Угода між Україною та Європейським Космічним Агентством про використання космосу в мирних цілях (підписана 25 січня 2008 р.) та ряд інших угод.

Після «помаранчевої революції» керівництво України в переговорах з ЄС наполягало на заміні УПС, яке закінчило свій термін дії, новою Угодою про асоціацію, але Євросоюз продовжив дії УПС як Розширена угода про партнерство та співпрацю «Східне партнерство».

Згідно з умовами вступу до Європейського Союзу, визначеними на Копенгагенському саміті Європейської Ради, Україні належить адаптувати законодавство до права

Європейського Союзу, яке не зводиться лише до законодавства ЄС, а включає спільні принципи, цінності та правову культуру.

Для України *адаптація національного законодавства до норм права ЄС* має особливу значущість та актуальність, оскільки з цим процесом пов'язане не тільки створення правової бази для майбутнього вступу до ЄС, а й досягнення інших важливих для нашої держави цілей, а саме [30, с. 364]:

- створення підґрунтя та рушійної сили правової, адміністративної та судової реформи в Україні;
- наближення України до повного виконання своїх зобов'язань за УПС як етапу на шляху поступової інтеграції до Європейського Союзу;
- створення стимулу для здійснення економічних реформ, підвищення конкурентоспроможності економіки та сприяння залученню іноземних інвестицій в Україну;
- подальша демократизація суспільних процесів, розбудова основних принципів функціонування громадянського суспільства відповідно до європейських стандартів.
- розвиток зовнішньої торгівлі між Україною та ЄС, оскільки зі створенням зони вільної торгівлі для них діятимуть однакові правила;

Адаптація законодавства України, а згодом і всієї правової системи - важливе завдання, що потребує значних ресурсів і часу.

Як підтверджує досвід країн ЦСЄ, які вже ввійшли до ЄС, процес адаптації законодавства включає в себе декілька послідовних етапів. Для України доцільними є такі етапи:

- приведення законодавства України відповідно до норм СОТ на підставі торговельних інтересів нашої країни в контексті її вступу до цієї організації, зокрема з метою підвищення конкурентоспроможності української економіки, лібералізації

зовнішньої торгівлі, створення сприятливого середовища для залучення іноземних інвестицій;

- адаптація законодавства України у пріоритетних сферах зовнішньої торгівлі у контексті створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, створення якої стало можливим тільки після вступу України до СОТ;

- адаптація не лише у сфері внутрішнього ринку, а й у сфері політики безпеки, юстиції та внутрішніх справ. Йдеться про повне виконання положень УПС і створення на цій основі передумов для укладення угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом;

- адаптація правової системи України до права ЄС згідно з положеннями Угоди про асоціацію з метою підготовки умов для вступу до Європейського Союзу.

Україна приєдналась до Енергетичного Співтовариства Євросоюзу, що прискорить перехід до використання енергоефективних технологій та сприятиме прозорості у сфері енергетики. Уже розроблено і прийнято низку кодексів, які в цілому адаптовані до стандартів ЄС: Земельного, Бюджетного, Митного, Кримінального. Підписано Конвенцію Євроконтролю у сфері забезпечення повітряної безпеки. Новий Закон України "Про захист економічної конкуренції" містить низку нових положень, спрямованих на запровадження матеріальних і процесуальних норм права, що відповідають законодавству ЄС та країн-членів ЄС.

Певний прогрес було досягнуто в наближенні законодавства України у сфері боротьби з відмиванням грошей. Так, наприклад: - ухвалено Закони України "Про банки та банківську діяльність", "Про протидію легалізації (відмиванню) надходжень, одержаних злочинним шляхом"; - ухвалено Укази Президента України "Про додаткові заходи щодо боротьби з відмиванням доходів,

одержаних злочинним шляхом", "Про заходи щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом".

Крім цього, окрема увага у процесі адаптації має приділятися процесу демократизації суспільства та захисту прав та основних свобод людини.

4.3. Розвиток торговельно-економічних зв'язків з країнами Європи

Для України ринок Європейського Союзу є другим за значенням після СНД. Внаслідок розширення Євросоюзу в травні 2004 р. (10 країн), у січні 2007 р. (Румунія і Болгарія) та в липні 2013 р. (Хорватія) ЄС не став, як очікувалося, головним експортним товарним ринком України. Вийшло навпаки. Якщо в 2003 р. загальний експорт України в ЄС-15 був у 1,5 раза більше, ніж у Росію, і спостерігалось позитивне сальдо зовнішньої торгівлі з ЄС, що становило 2,2 млрд. дол. або 17 % до українського експорту, то у 2005 р. сальдо зовнішньої торгівлі з ЄС-25 з позитивного стало негативним і у 2010 р. досягло мінус 5,9 млрд. дол. США, що у співвідношенні до експорту склало 47,2 % [34, с. 95] (рис. 4.1.3).

В основному це відбулося внаслідок необґрунтованої лібералізації імпорту у 2005 р., коли була безпідставно ревальвована гривня (з 5,05 до 4,55 грн. за 1 дол.) і знижені мита на широкий спектр товарів, що і призвело до різкого збільшення імпорту (девальвація національної валюти стимулює експорт і стримує імпорт, а ревальвація – навпаки, стримує експорт і стимулює імпорт).

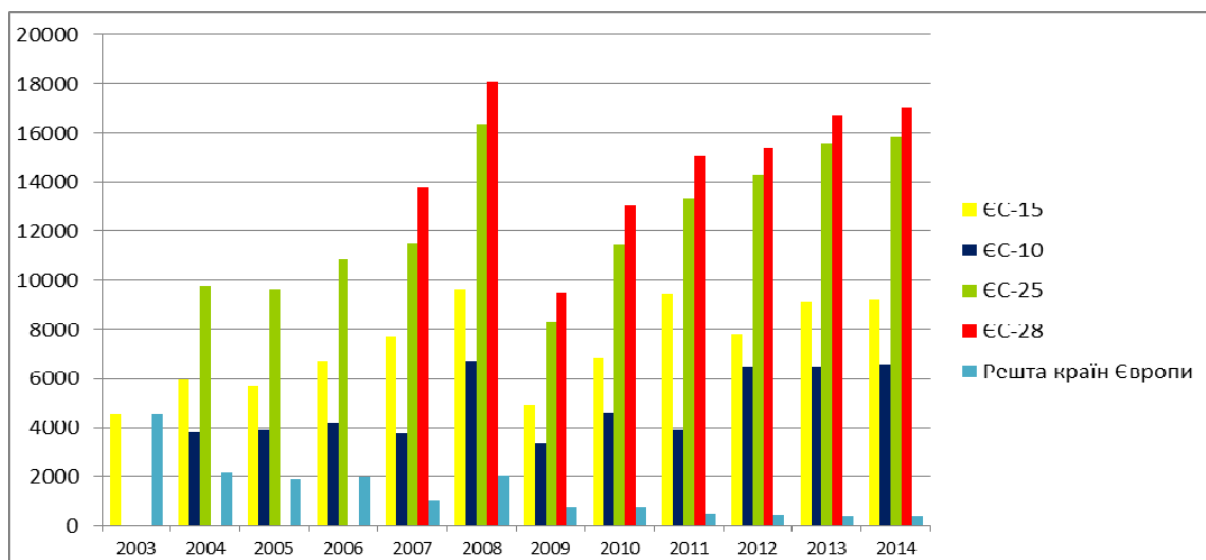

Рис. 4.1.1. Експорт товарів, млн. дол.

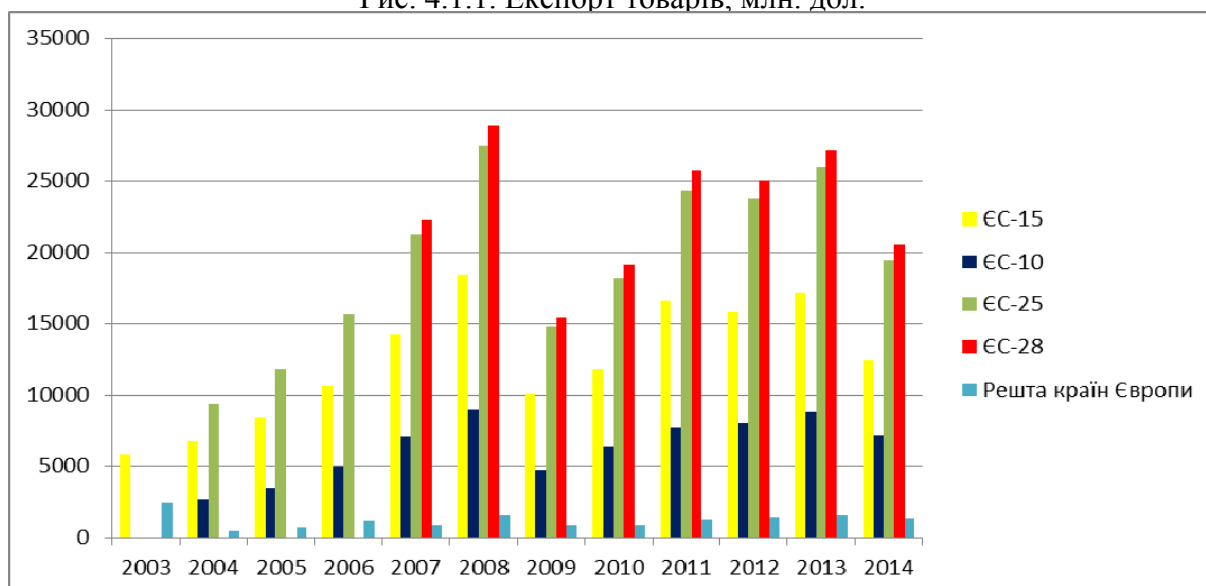

Рис. 4.1.2. Імпорт товарів, млн. дол.

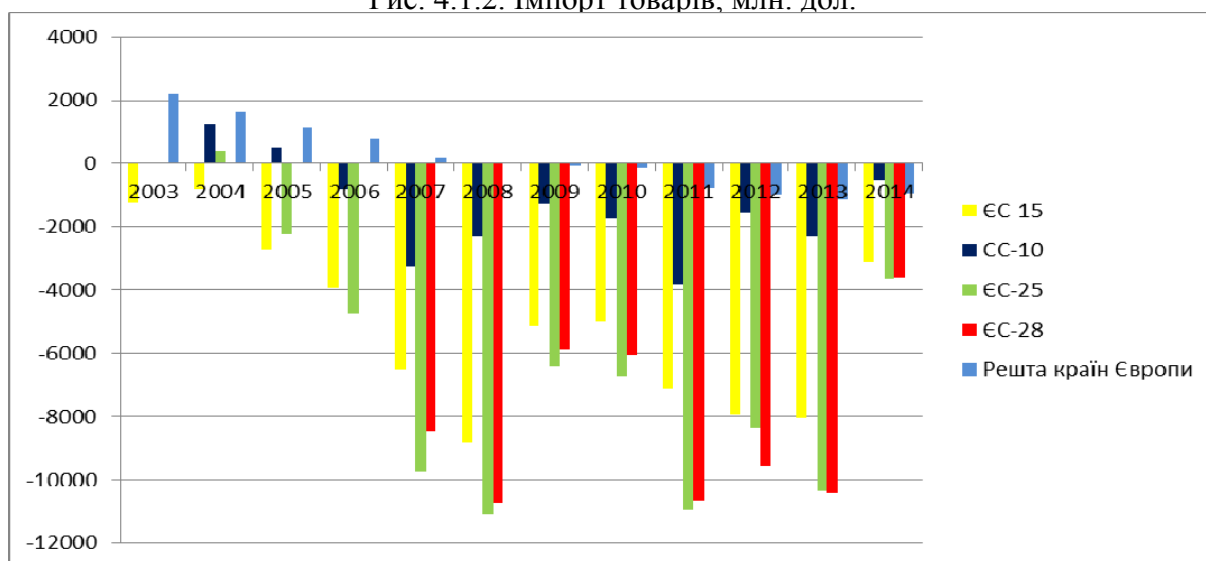

Рис. 4.1.3. Сальдо зовнішньоторговельного обороту товарами, млн. дол.

Рис. 4.1. Зовнішня торгівля товарами України з країнами Європи, млн. дол.

Вважалося, що після розширення ЄС сальдо отримає позитивний знак, тому з країнами ЄС-10 протягом останніх років до їх вступу в ЄС Україна мала постійне позитивне сальдо, яке з 2004 р. перевищило 1 млрд. дол. Однак і тут прогнози не виправдалися: негативне сальдо збільшилось з – 0,8 млрд. дол. у 2006 р. до – 2,3 млрд. у 2013 р., тобто майже в 3 рази. У підсумку загальне негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами країн ЄС-25 у 2010 р. склало – 6,7 млрд. дол., а ЄС-27 трохи менше - мінус 6 млрд. дол. США (рис. 4.1.3).

У наступні роки ситуація в цьому напрямку ще більше погіршилася. У 2013 р. негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами з ЄС-27 досягло – 10,4 млрд. дол., або 53,2 % до українського експорту. Ці показники стали значно гірше, ніж у торгівлі з Росією. По суті, у 2013 р. загальне негативне сальдо зовнішньої торгівлі України, головним чином, визначалося за рахунок незбалансованої торгівлі з Євросоюзом.

Основними торговельними партнерами для України є Німеччина (16,1%), Італія (8,3%) і Великобританія (3,7%), на які доводиться 3/5 зовнішньої торгівлі товарами країни із країнами ЄС-27. А з країн, що приєдналися, головними партнерами є Польща й Угорщина.

Товарна номенклатура торгівлі України з країнами ЄС-27 досить вузька. Так, у загальному обсязі українського експорту до ЄС промислові вироби з невисоким ступенем переробки становили 31,5 % (у т.ч. чорні метали - 18,7 %), сировина та напівфабрикати - 15,2 %, енергоносії - 13,1 %, сільськогосподарська продукція - 14,3 %, хімічна і пов'язана з нею продукція - 6,8%, текстильні вироби - 1,4 %. У цілому на ці галузі первинної переробки і незначним рівнем технологічності припадає понад 70 % від загального обсягу експорту України в

ЄС. У той же час частка в експорті високотехнологічних товарів та послуг низька (машини, устаткування і транспортні засоби складають усього 17,3 %), конкурентоспроможність української економіки заснована на цінових факторах та порівняльних перевагах, пов'язаних з експортом природних ресурсів і низькою вартістю робочої сили. Наявні передумови для формування високотехнологічного типу конкурентоспроможності не використовуються.

У товарному імпорті, навпаки, переважають машини, устаткування, прилади, механізми і транспортні засоби (21 % від загального обсягу імпорту з країн ЄС), продукція хімічної промисловості та пов'язаних з нею галузей, включаючи каучук і полімерні матеріали (10,7 %), а також продукція легкої промисловості (4,1 %).

Трохи краща ситуація із зовнішньою торгівлею послугами з країнами ЄС-27 (рис. 4.2). Хоча сальдо і залишилося позитивним, воно має швидку тенденцію до постійного зниження: з 733,2 млрд. дол. до 49,3 млрд. дол., тобто у 15 раз (а у 2009 р. показник знизився до мінус 21,5 млн. дол. США). А сальдо ЄС-10 має негативну тенденцію, починаючи із 2009 року – у 44,5 раза.

Основними партнерами в імпорті є Великобританія та Німеччина. При цьому імпорт послуг із цих країн майже у 2,5 раза перевершує експорт. Основною країною, до якої Україна експортує свої послуги, є Швейцарія (6,9 % від всього експорту послуг), яка посідає 2-е місце після Росії (36,9 %).

Перспективи розвитку зовнішньої торгівлі послугами України з країнами ЄС значною мірою пов'язані з реалізацією потенціалу транзиту енергоносіїв. Однак Україну послідовно витісняють з ринку Південно-Східної Європи (Словаччина, Румунія, Болгарія) інші країни, зокрема, Росія.

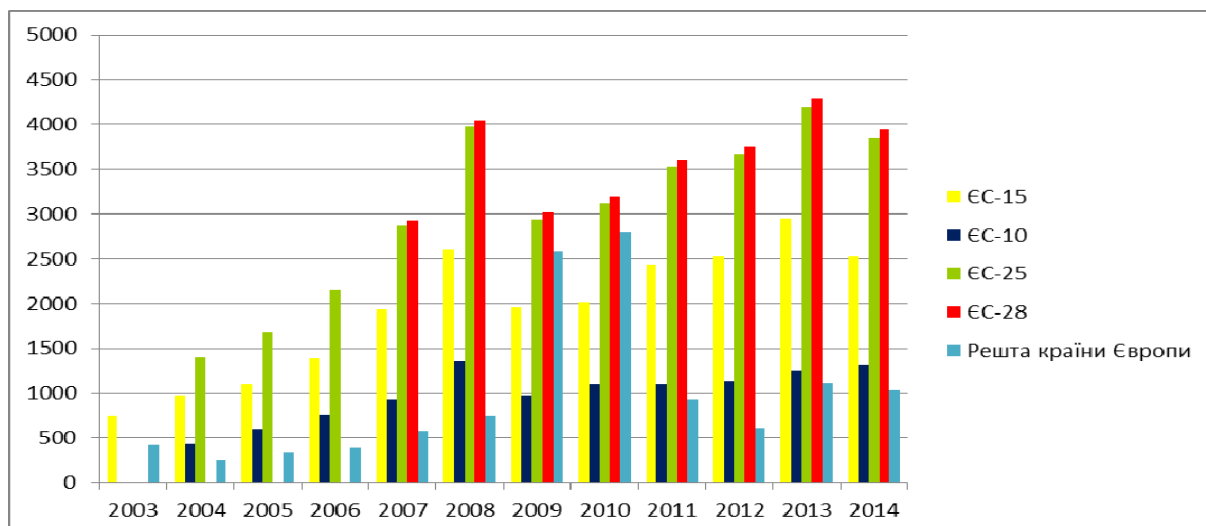

Рис. 4.2.1. Експорт послуг, млн. дол.

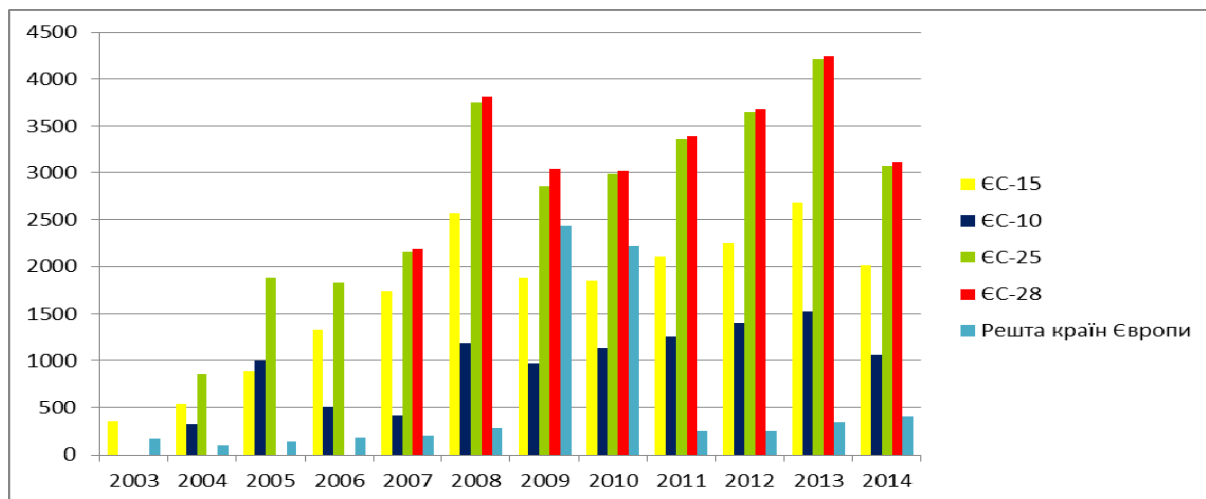

Рис. 4.2.2. Імпорт послуг, млн. дол.

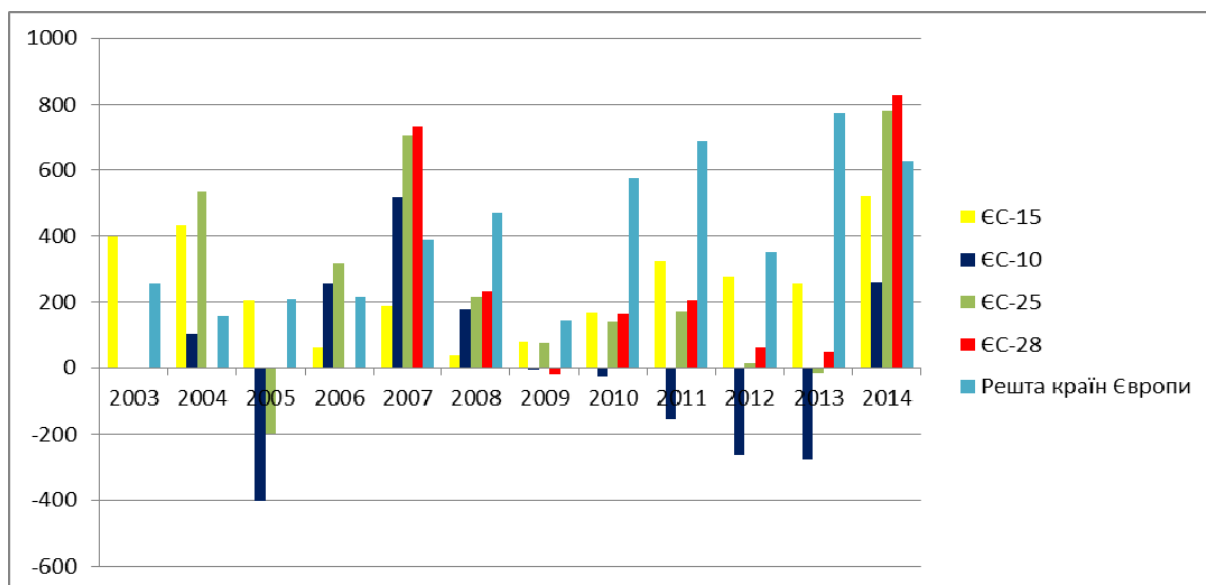

Рис. 4.2.3. Сальдо зовнішньоторговельного обороту послугами, млн. дол.
Рис. 4.1. Зовнішня торгівля послугами України з країнами Європи, млн. дол.

Як вважають аналітики [51, с. 8], статистичні показники обсягів українського експорту та імпорту до ЄС постійно занижуються: експорт – на 10-22 %, а імпорт – на 15-30 %, що свідчить про тенденцію нелегального експорту капіталу шляхом маніпулювання експортними цінами і про масштабне використання імпортних операцій для нелегального вивезення капіталу та ухилення їх від оподаткування за допомогою навмисного заниження митної вартості товарів.

У сфері послуг існують ще більші тенденції приховування реальних обсягів операцій, ураховуючи їх «невидимість». Наприклад, у Португалії на сезонних роботах на нелегальному становищі перебувають близько 100 тис. громадян України, і тільки 45 тисяч мають дозвіл на роботу. У Польщі, Чехії, Словаччині та Угорщині нелегально працює близько 1 млн. осіб.

Для подолання проблем, що стоять на шляху до Євросоюзу, необхідно зрозуміти, що євроінтеграція як основний вектор внутрішньої і зовнішньої політики України повинна бути усвідомлена, насамперед, як прагнення жити в просторі європейських цінностей, а вже потім - як інституційне приєднання до ЄС. Україні необхідно прагнути максимально реалізувати свій експортний потенціал та економіко-географічне положення.

4.4. Створення зони вільної торгівлі Україна – ЄС

Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» передбачено забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття повноправного членства в Європейському Союзі.

Виходячи з цього, створення зони вільної торгівлі належить до стратегічних цілей двостороннього торговельно-економічного співробітництва між Україною та Європейським Союзом.

Ураховуючи євроінтеграційні прагнення нашої держави, Євросоюз запропонував Україні створити зону вільної торгівлі у форматі ЗВТ +.

Необхідно розрізняти класичну зону вільної торгівлі (ЗВТ) і форматом «поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ +)».

Класична ЗВТ передбачає створення угруповання з двох або кількох митних територій, які скасували тарифні обмеження та інші обмежувальні заходи на значні обсяги в торгівлі товарами територій. При цьому, відповідно до принципів СОТ, допускаються певні винятки з режиму вільної торгівлі так званих «чутливих» товарів.

Формат **«поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ +)»** включає не тільки торгівлю товарами, але й послугами, капіталом і робочою силою, передбачає доступ до ринків державних закупівель і т.д. Підписання угод у форматі ЗВТ + передбачає ряд специфічних положень щодо:

- глибокої лібералізації торгівлі товарами та послугами, які значно відрізняються від положень відповідних угод СОТ;
- лібералізації режимів іноземного інвестування;
- лібералізації режиму державних закупівель;
- введення нових правил щодо окремих аспектів конкурентної політики, зокрема державної допомоги;
- застосування більш жорстких заходів по захисту прав інтелектуальної власності;
- введення загальних екологічних норм і стандартів, а також стандартів праці.

Метою створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом є формування спільного економічного простору України та ЄС. Наповнення майбутньої ЗВТ + спрямовується на досягнення

максимально глибокої економічної інтеграції, до якої будуть готові сторони, і яка не матиме аналогів у попередній практиці Євросоюзу.

Ураховуючи те, що невід'ємною частиною поглибленої та всеохоплюючої ЗВТ буде приведення українського законодавства та практики у відповідність до норм і положень ЄС, особливого значення набувають положення про застосування міжнародних та європейських стандартів та інструментів у відповідних сферах співпраці.

19 липня 2012 р. Україна та ЄС парафували Угоду про зону вільної торгівлі, що означало згоду обох сторін з усіма положеннями проекту угоди, які вже не можна міняти.

16 вересня 2014 р. ВР України ратифікувала Угоду про асоціацію між Україною та ЄС¹ (Розділом IV якої і є застосування ЗВТ), а Європарламент дав згоду на те, що б Рада ЄС у майбутньому мала можливість затвердити рішення про укладення (тобто ратифікацію) Угоди. До цього часу для України діятиме так зване тимчасове застосування угоди, що широко практикується в міжнародному договірному праві (ст. 25 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р). Суть тимчасового застосування полягає в тому, що міжнародний договір (повністю або частково) стає юридично обов'язковим для договірних сторін, навіть якщо цей договір поки що не набув чинності.

До моменту набуття Угодою чинності між Україною і ЄС та його країнами-членами будуть продовжувати діяти положення чинної Угоди про партнерство та співробітництво 1994 (УПС), що не охоплюються тимчасовим застосуванням Угоди про

---

¹ Повна назва ратифікованого угоди звучить так: «Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергетики та їх державами-членами, з іншого боку, від 21 березня 2014 р. і 27 червня 2014 р.».

асоціацію (п. 6 ст. 486 УА). Після вступу в дію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС СПС повністю втратить чинність (п. 1 ст. 479 УА).

Створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі має як позитивні, так і негативні наслідки.

Переваги створення ЗВТ +:

- покращення доступу українських товарів, послуг, капіталів та технологій на ринок розширеного ЄС;
- покращення умов експорту української продукції у зв'язку з отриманням цінової переваги за рахунок скасування ввізного мита;
- переоснащення та модернізація вітчизняних підприємств;
- збільшення обсягів інвестицій із країн-членів ЄС в економіку України;
- підвищення обсягів двосторонньої торгівлі та збільшення надходження валютних коштів;
- зростання обсягів продажу сільськогосподарської продукції традиційних експортно-орієнтованих галузей (зерно, масло);
- підвищення ефективності розміщення трудових ресурсів;
- розширення номенклатури товарів і послуг на внутрішньому ринку;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції у зв'язку з упровадженням нових стандартів;
- зменшення нетарифних обмежень у торгівлі сільськогосподарською продукцією в рамках співробітництва у сфері санітарних та фітосанітарних заходів;
- гармонізація митних процедур і підвищення ефективності діяльності митних органів у контексті сприяння торгівлі;
- створення гармонізованого правового поля для забезпечення діяльності суб'єктів торговельних відносин шляхом зближення законодавства України із законодавством ЄС;

- стимулювання розвитку конкуренції та обмеження монополізму;
- покращення доступу до якісної імпоротної техніки, насіння, засобів захисту рослин.

Цілком очевидно, що будь-які інтеграційні процеси також включають у себе і ризики, і загрози від створення зони вільної торгівлі з Євросоюзом.

Негативними наслідками створення ЗВТ + є такі:

- необхідність залучення значних фінансових ресурсів для забезпечення адаптації та імплементації нових актів законодавства;
- посилення конкурентного тиску на внутрішньому ринку України;
- втрати для окремих галузей промисловості України через низький рівень їх конкурентоспроможності;
- зростання безробіття;
- витіснення національного виробника з внутрішнього ринку;
- зростання негативного для України сальдо двосторонньої торгівлі через погіршення структури експорту у зв'язку з переорієнтацією вітчизняних експортерів з експорту готової продукції на експорт сировини і напівфабрикатів;
- дефіцит вітчизняних товарів на внутрішньому ринку у зв'язку з експортною переорієнтацією виробників;
- брак коштів і необхідність пошуку партнерів та інвесторів з метою модернізації існуючих виробництв;
- необхідність переозброєння та зміни технологій виробництва;
- обмеженість можливості надання захисту «молодим» галузям економіки, які не досягли належного рівня конкурентоспроможності та потребують державної підтримки;
- зниження конкурентоспроможності національної сільськогосподарської продукції на внутрішньому ринку у

зв'язку з наявністю потужної системи державної підтримки сільського господарства ЄС;

- зниження попиту на сільськогосподарську техніку національного виробництва;
- збільшення еміграції українців до країн ЄС (особливо в Польщу, Чехію, Словаччину, Угорщину, Румунію і країни Балтії).

Інша справа, що наслідки функціонування ЗВТ + будуть різними для окремих українських виробників. Ті з них, хто на сьогодні є конкурентоспроможними у європейському вимірі, одержать зростання прибутку від розширення ринку збуту. У той же час у неконкурентоспроможних підприємств на ринку нової Європи виникнуть проблеми.

У довгостроковій же перспективі варто враховувати фактори, які вплинуть тільки після закінчення деякого періоду адаптації. Це, насамперед, загальне зниження середньозваженого митного тарифу в країнах - членах ЄС. Крім того, уніфікація митних та інших торговельних процедур, що призведе до скорочення українського експорту на початковому етапі (фактично до моменту адаптації експортерів до нових умов), згодом вплине на розвиток торгівлі. Експортерам з України при поставках у ЄС не треба буде двічі проходити різні процедури на двох кордонах, як це відбувається в цей час.

4.5. Перспективи європейської інтеграції України

Можливість визначення та реалізації узгоджених механізмів співпраці між ЄС та Україною на найближчий період та віддалену перспективу, яка передбачається відповідним рішенням Єврокомісії, має бути максимально ефективно використана українською стороною. Потрібно творчо осмислити

досвід країн першої хвилі євроінтеграційного процесу, зробити все, аби уникнути помилок, яких припустили країни Центральної та Східної Європи.

Стратегічними перспективами для України мають бути [58, с. 20-21]:

- ✓ імплементація Угоди про Асоціацію між Україною і ЄС і застосування поглибленої та всеохоплюючої ЗВТ (Розділ IV Угоди й відповідні протоколи та додатки до Угоди);
- ✓ реалізація стратегії випереджального розвитку, яка має забезпечити щорічні темпи зростання ВВП в Україні на рівні не нижче 6-7% (у 1,5-2 рази вищі, ніж загалом у країнам ЄС), подолання на цій основі розриву в обсягах ВВП на одну особу між Україною та державами-членами ЄС;
- ✓ опанування інноваційної моделі структурної перебудови та зростання, реалізація якої має забезпечити істотне підвищення конкурентоспроможності української економіки, утвердження України як високотехнологічної держави;
- ✓ забезпечення надійних передумов скорочення розриву в рівні та якості життєвих стандартів з країнами ЄС, утвердження середнього класу – основи політичної стабільності та демократизації суспільства, суттєвого обмеження загрозової диференціації доходів населення та подолання бідності;
- ✓ поглиблення інтеграційних процесів у секторальних напрямках: в енергетичній сфері, співробітництво в розвитку транспортно-комунікаційних мереж, в інформаційній сфері та сфері високих технологій;
- ✓ адаптація законодавства України до системи права ЄС, включаючи правову культуру, судову та адміністративну практику.

Реалізація завдань євроінтеграційної стратегії України передбачає здійснення таких *заходів* [58, с. 300-301]:

- приведення законодавства України відповідно до вимог законодавства ЄС у пріоритетних сферах;
- здійснення переговорного процесу щодо:
  - залучення України до участі в галузевих програмах ЄС (у сферах транспорту, енергетики, розвитку міського господарства, сільського господарства, охорони здоров'я, освіти та ін.);
  - проведення відповідних інституційних змін за аналогією з країнами, що приєдналися до ЄС, для запровадження нових інструментів у сфері технічної допомоги та підвищення ефективності реалізації програм та проектів технічної допомоги з боку ЄС;
- інтеграція інфраструктурних мереж України в європейські, зокрема енергетичні, транспортні та телекомунікаційні;
- виконання процедур, необхідних для набуття чинності нового формату відносин Україна – ЄС. Новий статус дозволить Україні бути краще інформованою щодо внутрішніх перетворень у Євросоюзі, брати неформальну участь у переговорах, отримувати легший та більший доступ до фінансових ресурсів ЄС;
- повне виконання Україною зобов'язань за укладеними міжнародними угодами та досягнення копенгагенських критеріїв членства в Євросоюзі.

Євросоюз закликає Україну посилити заходи, спрямовані на побудову функціонуючої ринкової економіки шляхом потужніших структурних, економічних та адміністративних реформ у рамках комплексної програми реформування, узгодженої з МВФ. ЄС активізуватиме діяльність у напрямку

з'єднання українських транспортних систем із транс'європейськими мережами. Серед конкретних проектів: INOGATE (міжнародний транзит нафти і газу в Європу) та TRACECA (транспортний коридор «Європа – Кавказ – Центральна Азія»).

При цьому наявність загальної 1400 км кордону з Євросоюзом надає широкі можливості для розвитку торгово-транзитної інфраструктури України, виробництва, орієнтованого на експорт у ЄС, і прикордонної торгівлі.

Новий формат відносин з розширеним ЄС у перспективі надає Україні можливість створення умов для реалізації «чотирьох свобод», хоча і не передбачає перспективи участі в інституціях ЄС та у валютному союзі.

На 51-й Мюнхенській конференції з питань безпеки (лютий 2015 р.) Дж. Сорос сказав: «Украина – это Европейский Союз, каким он мог бы быть... Это гражданское общество, задействованное в политику, уникальный опыт демократии участия, дух волонтерства, рожденный на Майдане...» [68].

Питання для самоконтролю

1. Що стало передумовами європейської інтеграції України?
2. У чому полягають так звані "копенгагенські" критерії, запропоновані до країн-кандидатів до вступу в ЄС?
3. Які етапи адаптації національного законодавства до законодавства ЄС пройшла Україна?
4. У чому полягають особливості торгово-економічних відносин України з країнами ЄС-28?

5. Чому після приєднання країн ЄС-10 до Євросоюзу сальдо зовнішньої торгівлі не отримало, як очікувалося, позитивний знак?

6. У чому полягають відмінності класичної зони вільної торгівлі від ЗВТ+?

7. У чому полягають переваги і недоліки від імплементатії ЗВТ+ для України?

8. Як імплементатія ЗВТ+ в Україні позначиться на зовнішній торгівлі послугами?

ТЕМА 5
ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН
ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

- 5.1. Розвиток економічного співробітництва України в Чорноморському регіоні.
- 5.2. Напрями співробітництва в рамках ОЧЕС у контексті геополітичних альтернатив.
- 5.3. Створення зони вільної торгівлі в рамках ОЧЕС.
- 5.4. Роль ОЧЕС у сучасній геополітиці.
- 5.5. Доцільність участі України в ОЧЕС.

Ключові поняття і терміни:

«Великий шовковий шлях», шлях «із варяг у греки», Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) або Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС), Парламентська Асамблея ЧЕС (ПАЧЕС), Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР), зона вільної торгівлі в рамках ОЧЕС.

**5.1. Розвиток економічного співробітництва України
в Чорноморському регіоні**

Чорноморський регіон – перехрестя двох світових трас: «Великого шовкового шляху» та «з варяг у греки».

Трансконтинентальній комунікації «Великий шовковий шлях», відкритій у II ст. до н.е., належить важлива роль у розвитку економічних і культурних зв'язків Заходу і Сходу.

Головним товаром був шовк, тканини з якого мали надзвичайну популярність. Шовк як золото був міжнародною валютою.

Водний торговельний шлях “з варяг у греки” (кінець IX – початок XIII ст.) зв’язував Скандинавію, Прибалтику та східнослов’янські племена з Візантією та країнами Сходу. Ця середньовікова торговельна комунікація проходила через Балтійське море, Західну Двіну, Дніпро і Чорне море. У Чорномор’ї шлях «з варяг у греки» пересікався з «Великим шовковим шляхом», де процвітала торгівля Константинополя.

Отже, можна сказати, що Чорноморське економічне співробітництво є історичним відображенням об’єктивного та природного взаємного тяжіння країн регіону до активної економічної взаємодії.

Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС) або Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) була створена 25 червня 1992 р. шляхом прийняття Декларації про Чорноморське економічне співробітництво, підписаної 11 державами (Азербайджаном, Албанією, Вірменією, Болгарією, Грецією Грузією, Молдовою, Російською Федерацією, Румунією, Туреччиною, Україною). Пізніше до ОЧЕС приєдналася Сербія. У Босфорській заяві голів цих держав, підписаної в той же день, висловлено прагнення перетворити Чорне море в регіон миру, свободи, стабільності і процвітання за допомогою взаємного співробітництва [9, с. 154].

Статус спостерігачів у ЧЕС мають 13 країн, у т.ч. Австрія, Білорусь, Німеччина, Єгипет, Ізраїль, Італія, Польща, Словаччина, США, Туніс, Франція, Хорватія, Чехія, а також міжнародні організації - Конференція енергетичної хартії, Чорноморський клуб.

Партнерами ОЧЕС є Великобританія, Угорщина, Йорданія, Іран, Кіпр, Республіка Корея, Словенія, Чорногорія, Японія.

Таким чином, ЧЕС не обмежується тільки чорноморським регіоном, а охоплює широкий простір від Балкан до Центральної Азії, від Балтії до Арабського Сходу і Тихого океану.

Потенціал співробітництва в ОЧЕС величезний. Населення, яке входить до цього об'єднання, становить понад 330 млн. осіб. Регіон багатий різними природними ресурсами, має потужну виробничу базу, кваліфіковану робочу силу [30, с. 387].

Ініціатива створення Чорноморського економічного співтовариства належить Туреччині. Ця країна претендує на роль «регіональної наддержави» і змагається за сфери впливу на "ісламському фронті" з Іраном, а на європейському просторі - з Грецією, а також намагається підвищити свій вплив у прилеглих до себе регіонах.

У ЧЕС увійшли новоутворені незалежні країни - колишні республіки СРСР, які намагаються інтегруватися без явного домінування Росії, на відміну від Економічного союзу СНД. Крім того, участь в ОЧЕС та Росії ("старшого брата"), і держав - колишніх республік СРСР ("менших братів і сестер") створює характерний колорит взаєминам країн-учасниць.

Якщо виходити з теорії та вдалої практики економічної інтеграції країн, то ЧЕС лише в одному відповідає інтеграційним критеріям: це інтеграція на регіональній основі з таким об'єднуючим фактором, як Чорне море. Загалом ЧЕС можна розглядати як потенційний феномен. Тут очевидні майже всі ключові дезінтеграційні фактори - від політичної нестабільності країн-учасниць і їх економічної інфраструктурної несумісності до яскравих соціально-культурних відмінностей і глибоких традиційних конфліктів, як між країнами, так і всередині деяких з них: міжетнічна напруженість у Грузії, існування на її території невизнаних республік Абхазії і Південної Осетії, конфлікт між Вірменією та Азербайджаном через Нагірний Карабах, історична

ворожнеча між Туреччиною і Вірменією, взаємна недовіра Греції та Туреччини, протиріччя між Україною та Румунією в питанні судноплавства в українській частині дельти Дунаю, а також проблеми з кордонами біля острова Зміїний, анексія Криму, зростаюча напруженість відносин між РФ і колишніми республіками СРСР.

Регіон входить у так звану "дугу нестабільності" - колишня Югославія - Придністров'я - Абхазія - Південна Осетія - Нагірний Карабах - Чечня. Існування невизнаних держав значно послаблює інтеграційний потенціал регіону.

Однак, незважаючи на ці відмінності, проведення узгодженої зовнішньоекономічної політики може забезпечити баланс інтересів у рамках основних пріоритетів [34, с. 153].

Організація створювалася з метою інтеграції Чорноморського регіону у світову економіку з урахуванням принципів ринкової економіки, демократичних основ, беручи до уваги традиційні зв'язки, географічну близькість і взаємодоповнюваність економічних структур держав, залишаючись відкритою для всіх зацікавлених країн, які визнають принципи Декларації про ОЧЕС. Цією Декларацією передбачалося багато- і двостороннє співробітництво в промисловості, сільському господарстві, транспорті, торгівлі, зв'язку, медицині, екології, туризмі. Проголошувалася підтримка безподаткової торгівлі, приватного бізнесу, безперешкодного просування капіталів, створення вільних економічних зон, обміну новими технологіями й узгодження програм захисту Чорного моря від забруднення, реалізація конкретних програм у Чорноморській зоні.

Основним документом, що регулює діяльність, є Статут ОЧЕС, підписаний 11 державами-членами Організації в Ялті 5 червня 1998 р. [63]. Однак і до цього діяльність ОЧЕС

регулювалася цілою низкою документів, основними з яких є: вищезгадана Декларація саміту Чорноморського економічного співробітництва, підписана 25 червня 1992 р. в Стамбулі; «Босфорську заяву» від тієї ж дати; «Заява за результатами зустрічі на вищому рівні держав-учасниць Чорноморського економічного співробітництва в Бухаресті» від 30 червня 1995 року; «Московська Декларація голів держав та урядів держав-учасниць Чорноморського економічного співробітництва» від 25 жовтня 1996 року. У вересні 1996 р. було підписано Меморандум про співпрацю країн-членів ЧЕС [39] у галузі енергетики, який передбачає проект створення Об'єднаної енергетичної системи, запропонований Росією.

Основними організаційними структурами ЧЕС, які здійснюють загальну координацію і регулювання процесу співробітництва, є [65]:

- Рада голів держав і урядів;
- Парламентська Асамблея ЧЕС (ПАЧЕС) зі своїми органами (Генеральною Асамблеєю, Постійним Комітетом, Бюро, Міжнародним секретаріатом ЧЕС зі штаб-квартирою в Стамбулі, Комітетом за основними напрямками діяльності ПАЧЕС);
- Рада міністрів закордонних справ країн-учасниць і її органи (Постійний міжнародний секретаріат і Робочі групи з конкретних проблем);
- Рада ЧЕС з питань підприємництва зі своїми органами (Секретаріатом Ради і консультантами при Раді з основних питань його діяльності);
- Чорноморський банк торгівлі і розвитку (ЧБТР), заснований всіма країнами-учасницями в 1994 р., та його органи;

- Організація академічного, науково-технічного співробітництва країн ЧЕС і її органи (постійний комітет, робочі групи);
- Робочі групи, центри-філії зі спеціальних проблем співробітництва.

Діяльність цих органів, як і широка активізація торговельно-економічного співробітництва на географічному просторі країн-членів, розглядається прихильниками ідеї чорноморської інтеграції як фактор сталого економічного розвитку.

5.2. Напрями співробітництва в рамках ОЧЕС у контексті геополітичних альтернатив

Багатостороннє співробітництво в регіоні Причорномор'я будується відповідно до наявних економічних потенціалів країн-учасниць ЧЕС, потреб їх розвитку, закономірностей організації спільного економічного простору.

Основними напрямками причорноморського співробітництва є [48, с. 133]:

- формування інфраструктури бізнесу через створення та розвиток загальних фінансових та інформаційних мереж;
- загальне будівництво об'єктів транспортної інфраструктури, розвиток транспортно-експедиторського співробітництва;
- комплексне використання та охорона ресурсів Чорного моря;
- співробітництво в розвитку паливно-сировинної бази регіону, в питаннях раціонального енергоспоживання;
- реалізація спільних проектів щодо технологічного переобладнання металургійних виробництв країн-учасниць;
- співпраця в агропромисловій сфері, розвиток харчової та переробної промисловості;

- участь у конверсії оборонної промисловості;
- розвиток сучасної системи телекомунікацій, зокрема реалізація проекту будівництва оптико-волоконної лінії зв'язку між Туреччиною, Болгарією, Румунією та Україною;
- кооперація в розвитку уніфікованої митної системи;
- співробітництво в розвитку процесів приватизації підприємств, стимулювання малого та середнього бізнесу.

Серед *спеціальних напрямів* взаємодії в рамках ЧЕС можна відзначити координацію боротьби з організованою злочинністю, попередження тероризму, боротьба з наркотиками, контрабандою зброї, нелегальною міграцією, співпраця національних міністерств і служб з ліквідації наслідків стихійних лих і техногенних катастроф, створення інституту офіцерів зв'язку, що підтримують міжнародну безпеку.

Більшість проектів, реалізованих у рамках Чорноморського економічного співробітництва, належить до найбільш життєво важливих для української економіки галузей: енергетики (створення Чорноморського регіонального енергетичного центру), фінансування зовнішньої торгівлі (створення Чорноморського банку торгівлі та розвитку), розвитку науково-технічного потенціалу (створення Чорноморського центру наукових і культурних зв'язків, Конвенція про співробітництво з питань наукової інформації, Організація Дунай - Чорне море, Чорноморський університет), розвитку приватного сектора (створення Центру малих і середніх підприємств, організація численних міжнародних форумів, конференцій та ярмарків).

Співпраця здійснюється також у таких областях, як транспорт і комунікації, обмін економічною та комерційною інформацією, стандартизація та сертифікація продукції, видобуток і обробка мінеральних сировинних матеріалів, туризм, сільське господарство і сільськогосподарська промисловість,

ветеринарний та санітарний захист, охорона здоров'я і фармацевтика.

Проте фінансування проектів з розвитку регіону є для нього однією з проблем. Бюджетних коштів країни для цього не вистачає. Щоб сформувати сприятливий інвестиційний клімат, вони змушені орієнтуватися на банківські джерела. У 1994 р. підписано Угоду про створення Чорноморського банку торгівлі та розвитку (ЧБТР) в Салоніках, з капіталом 1,2 млрд. дол. США і пропорційним розподілом голосів, метою якого є сприяння в реалізації експортно-імпортних, інвестиційних операцій, а також фінансування спільних регіональних проектів у галузі інфраструктури та енергетики.

Найбільшими акціонерами Банку є Греція, Росія та Туреччина, частка яких у статутному капіталі становить по 16,5% (внесок по 75 млн. дол.), а також Болгарія, Румунія і Україна - по 13,5%. Частки інших країн становлять по 2% [53].

Регіональні та місцеві органи влади також беруть участь у Чорноморському клубі, який об'єднує близько двох десятків причорноморських міст, та є прикладом взаємодії. Україна представлена в клубі найбільшою кількістю міст в порівнянні з іншими країнами: Одеса, Іллічівськ, Південний, Миколаїв, Херсон, Маріуполь і Ялта [44, с. 708].

Географічне розміщення як країн-партнерів по ЧЕС щодо України, так і самої України щодо них, об'єктивно визначає інтерес до транзитних перевезень вантажів. По території України проходять чотири міжнародні транспортні коридори (МТК) (№№ 3, 5, 7, 9 «Критських»); чотири трансконтинентальних транспортних коридори (TRASECA, «Європа-Азія», «Балтійське море - Чорне море, Чорноморське транспортне кільце»). Через територію країн-членів ОЧЕС можуть перевозитися продукти вітчизняного виробництва - чорні метали, титан, алюміній, інші

кольорові метали, продукти харчової промисловості (м'ясо та м'ясопродукти, цукор, риба, алкогольні та безалкогольні напої), хімічні товари, ряд видів машин і устаткування. В Україну можуть ввозитися продукти, які вимагає вітчизняний ринок, зокрема енергоносії, машини й устаткування. У цьому зв'язку актуалізуються питання проходу танкерів протоками Босфор і Дарданелли, які контролює Туреччина, будівництво трубопроводів і т. д. Цілий спектр регулятивних завдань пов'язується з усуненням подвійного оподаткування, галузевими проектами сприяння торгівлі, страхуванням експортних контрактів.

Однак за весь період існування ОЧЕС зовнішньоторговельні зв'язки між її учасниками не стали стрижнем її економічного співробітництва.

Існуюча структура товарообігу фактично ділить держави регіону на енергоекспортуючі та енергоімпортуючі. Лише сільськогосподарська продукція може в якійсь мірі розглядатися в якості предмета спеціалізації. У цьому зв'язку слід зазначити, що п'ять країн Чорноморського басейну - Росія, Україна, Румунія, Болгарія, Туреччина - є найважливішими виробниками насіння соняшнику. На ці країни припадає близько 35% світового виробництва і більше 44 % посівних площ, зайнятих соняшником.

Зовнішня торгівля товарами та послугами України з країнами ОЧЕС з 1996 р. збільшилася в 2,9 раза: з 20,1 млрд. дол. США до 57,7 млрд. дол. у 2013 р. в т.ч. в експортних поставках 2,8 раза (з 10,4 млрд. дол. до 28,9 млрд. дол.) і в імпортних - в 3 раза (з 9,7 до 28,8 відповідно). Таким чином, з країнами ОЧЕС всі роки спостерігається позитивне сальдо зовнішньої (справедливості заради треба сказати про його скорочення в останні роки).

Основним торговельним партнером України є Росія (рис. 5.1 и 5.2). Проте, якщо в 1996 р. на неї доводилося 80,7 % експорту товарів і 94,6 % експорту послуг України в рамках ОЧЕС, то в 2013 р. ці показники помітно знизилися і склали відповідно 64,4 % і 86,8 %. Така ж ситуація спостерігається і по імпортних постачаннях з РФ. Між цими країнами виникають військові та політичні проблеми локального характеру, що заважає розвитку економічних зв'язків.

Іншим важливим партнером для України є Туреччина, оскільки через неї йдуть найбільш зручні транспортні шляхи в Середземноморський і Близькосхідний регіони. Тому експорт українських товарів та послуг у цю країну щороку зростає - від 5,9 % до 18,9 % і від 1,5 % до 4,5 % відповідно в рамках ОЧЕС. Значно збільшився також й імпорту товарів та послуг з Туреччини (особливо продукції легкої промисловості) – в 18,8 разів.

Мотиви для зближення України з Туреччиною досить обґрунтовані: необхідність забезпечення транспортування енергоносіїв в Україну і через Україну.

Розвиток ЧЕС неможливо без співпраці з іншими регіональними об'єднаннями. З цієї точки зору гнучкість ОЧЕС і відкритість у бік ЄС, СНД та інших регіональних організацій повинні сприяти зростанню його міжнародного авторитету.

5.3. Створення зони вільної торгівлі в рамках ОЧЕС

Одним із найбільш великомасштабних проєктів, що плануються до реалізації в рамках ОЧЕС, є створення *зони вільної торгівлі*, яка повинна гармонійно вписатися у нову європейську архітектуру ХХІ століття. Для стимулювання цього процесу необхідно активізувати роботу зі створення гнучкої системи преференційних тарифів, паралельно вдосконалюючи

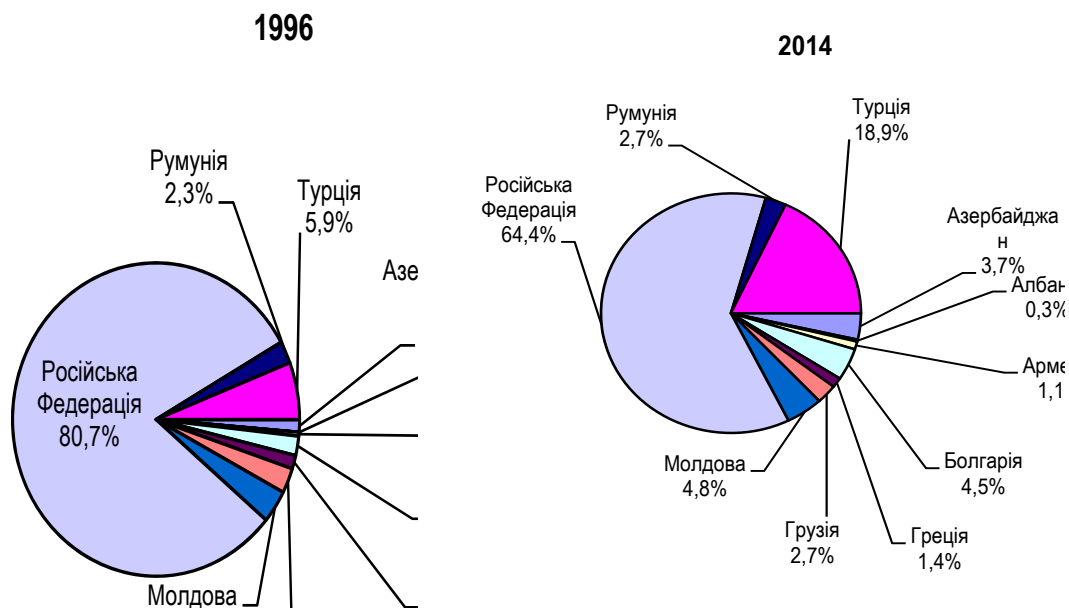

Рис. 5.1.1. Експорт товарів

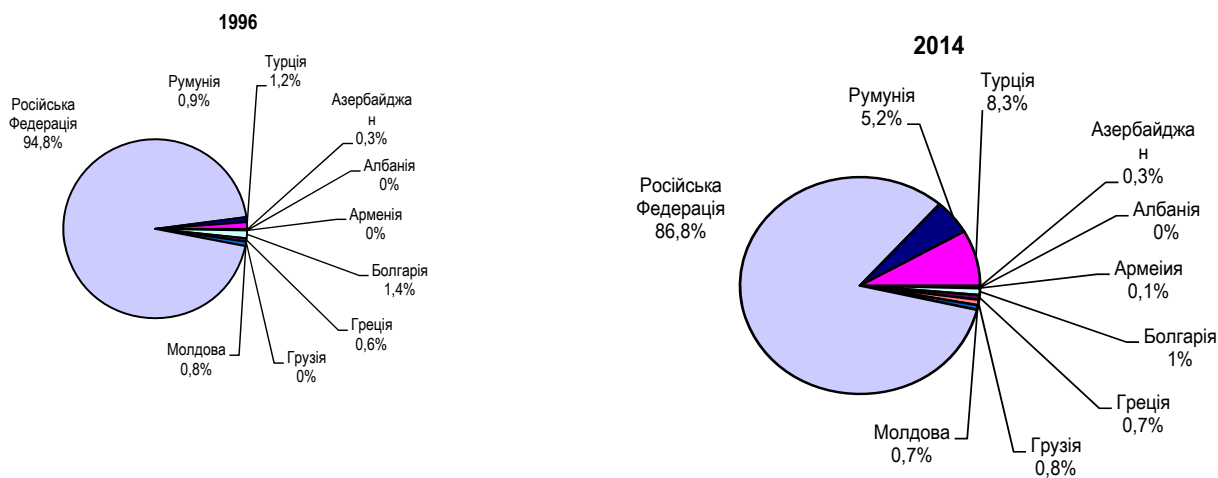

Рис. 5.1.2. Імпорт товарів

Рис. 5.1. Зовнішня торгівля України товарами з країнами ЧЕС, % від ЧЕС

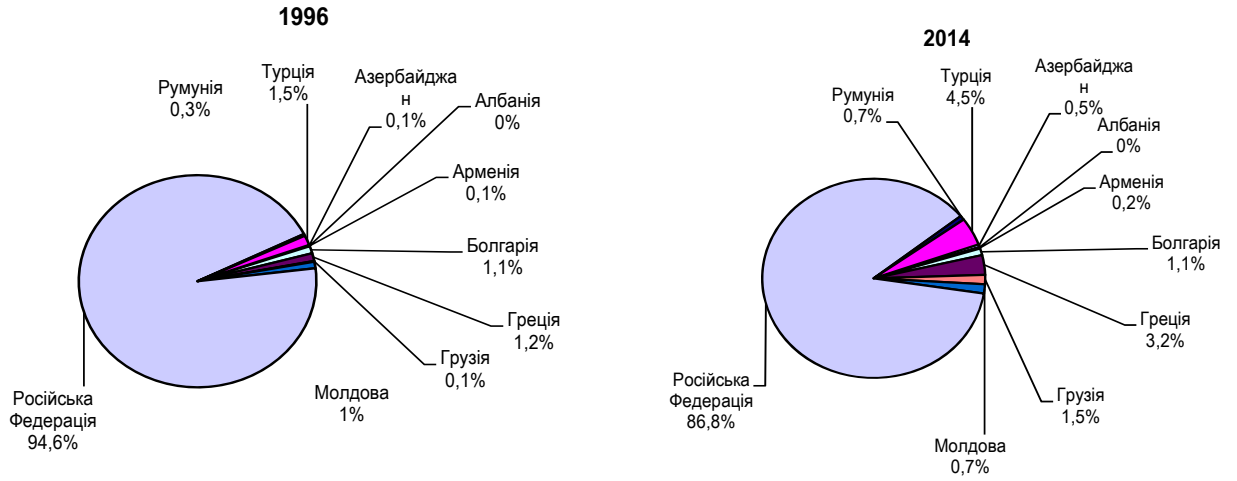

Рис. 5.2.1. Експорт послуг

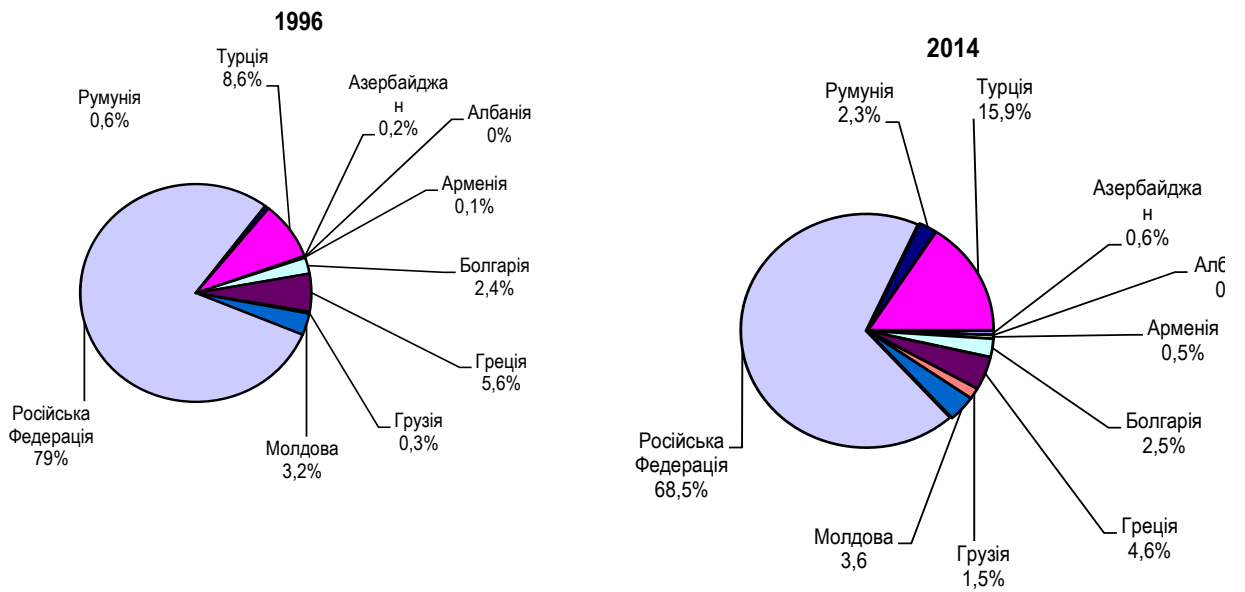

Рис. 5.2.2. Імпорт послуг

Рис. 5.2. Зовнішня торгівля України послугами з країнами ЧЕС, % від ЧЕС

національні законодавства країн-членів ЧЕС в економічній області.

Створення зони вільної торгівлі ЧЕС може бути здійснено в руслі загального напрямку формування європейського економічного простору. Беручи до уваги бажання ще чотирьох країн стати повноправними членами Євросоюзу, будь-яку конструктивну дію щодо створення зони вільної торгівлі в рамках ЧЕС стає можливим тільки в рамках діалогу ЧЕС - ЄС.

В основі такого діалогу має лежати розуміння того, що зона вільної торгівлі ЧЕС може бути лише додатковим торговим об'єднанням, яке підготує країни-учасниці до інтеграції в розширену Європу. Проект створення ЗВТ важливий, отже, не стільки через прямі економічні вигоди, які, як очікується, він принесе країнам-учасникам через розширення внутрішньої торгівлі, збільшення припливу іноземних інвестицій, зростання ефективності економіки, скільки в якості кроку, який підготує ЧЕС до того, щоб стати невід'ємною частиною більш широкого економічного простору Європи.

Різне бачення країнами-учасниками ЧЕС послідовності, термінів і основних завдань створення регіональної ЗВТ втілилося в розробці чотирьох проектів Плану дій, представлених Вірменією, Грецією, Туреччиною та Україною.

Вироблена загальна концепція Плану дій охоплює заходи коротко-, середньо- і довгострокового характеру, які спрямовані на формування зони вільної торгівлі ЧЕС [28, с. 76].

Як короткострокові заходи визначено такі:

- 1) створення правових та економічних рамок формування зони вільної торгівлі;
- 2) відпрацювання механізмів розвитку транскордонної торгівлі і створення зон прибережної торгівлі;

3) поліпшення умов перетину кордонів країн-учасниць ОЧЕС вироблених у регіоні товарів і послуг, включаючи транзитні перевезення;

4) поглиблення співпраці між установами статистики країн-членів з Центром з обміну статистичних баз даних і економічної інформації ЧЕС.

В якості *середньострокових заходів* розглядається приведення національних законодавств відповідно до рішень Уругвайського раунду ГАТТ/СОТ у галузі торгівлі товарами, а також положень ГАТС/СОТ щодо торгівлі послугами.

Довгострокові заходи охоплюють:

1) скорочення і поступове зняття існуючих тарифних і нетарифних бар'єрів між країнами-членами ОЧЕС у галузі торгівлі промисловими товарами;

2) послідовну лібералізацію торгівлі сільськогосподарською продукцією;

3) удосконалення процедур сертифікації з метою досягнення взаємного визнання сертифікатів відповідності, а у віддаленій перспективі - гармонізація застосовуваних стандартів;

4) гармонізація митного і зовнішньоторговельного законодавства країн-учасниць ЧЕС, укладання ними двосторонніх договорів із залучення і захисту іноземних інвестицій та уникненню подвійного оподаткування;

5) прийняття програм технічної підтримки малих і середніх підприємств, створення відповідних інституційних і регулюючих рамок для розвитку ринкової економіки.

План дій щодо створення ЗВТ ОЧЕС є важливим інструментом інтеграційного процесу в Чорноморському регіоні, сукупний внутрішній ринок яких становить більше 330 млн. потенційних покупців.

5.4. Роль ОЧЕС у сучасній геополітиці

Держави регіону є членами різних політичних і економічних угруповань країн (ООН, МВФ, СОТ, НАТО, СНД, ЄС). Тому успіх або неуспіх подальшого ефективного розвитку ОЧЕС залежить від вирішення проблеми економічного та політичного лідерства всередині угруповання. На переконання політиків, економістів, бізнесменів Туреччини та Росії, саме ці країни мають бути локомотивом, який «яка буде вести» за собою інших учасників. Але, по-перше, слід враховувати потенціал і можливості України, а по-друге, Росія значно розгубила свої «національні інтереси» і може втратити «силову» перевагу в цьому регіоні. Деякі країни регіону, маючи досвід перебування в СРСР і РЕВ, пройшовши збройні конфлікти, відчувають небезпеку економічної залежності від «великого партнера» [48, с. 134].

Головною функцією Чорноморського регіону є відродження історичних торгових транзитних комунікацій між Заходом і Сходом на основі ринкової інфраструктури.

У цьому контексті розглядається міжнародний проект створення Трансазіатської магістралі. По суті, починається відродження (з інтервалом у 500 років) «Великого шовкового шляху».

Центром нової транспортної магістралі Захід-Схід стане залізнична магістраль Стамбул – Пекін через Середню Азію. Великий шовковий шлях сучасності дозволить найкоротшим шляхом зв'язати Західну Європу і Середземномор'я з Середньою Азією та Азіатсько-Тихоокеанським регіоном. Це відкриє нові можливості не тільки для міжнародної торгівлі, а й загального підприємництва та туризму. До траси будуть тяжіти більш ніж 40

держав. Планується будівництво транспортного тунелю під Босфором [30, с. 401].

У 2007 р. в Белграді був підписаний Меморандум про взаєморозуміння з питання будівництва кільцевої автомагістралі «Дорога аргонавтів» навколо Чорного моря завдовжки 7 250 км. Це найперспективніший і дорогий проект ОЧЕС – 1,7 млрд. євро. Протяжність української ділянки (Маріуполь – Мелітополь – Одеса) становить 618 км.

5.5. Доцільність участі України в ОЧЕС

Актуальність ОЧЕС для України визначається тим, що Чорноморський регіон на сучасному етапі є для неї стратегічно важливим. Стратегічними інтересами України в Чорноморському регіоні є:

- диверсифікація джерел енергоресурсів за рахунок запасів Чорного і Каспійського морів;
- використання території України для транспортування вантажів за маршрутом Схід – Захід і Захід– Схід;
- розширення позицій українських постачальників товарів і послуг на ринках країн регіону;
- поліпшення умов для підприємницької діяльності і стимулювання індивідуальних та колективних ініціатив підприємств та фірм;
- посилення політичного впливу в регіоні;
- входження в Європейську економічну систему.

Участь України в Чорноморському економічному співробітництві доцільно орієнтувати на досягнення таких *головних цілей* [48, с. 134-135]:

- диференційований розвиток двосторонніх економічних відносин з окремими країнами-членами ОЧЕС: країни СНД; Туреччина – для проникнення на ринки країн Близького Сходу, альтернативного надходження нафтопродуктів, джерелом відносно дешевих і якісних товарів народного споживання та сировини для легкої промисловості України; Греція – для виходу України на ринки ЄС, розвитку співробітництва в басейні Середземного моря;
- селективну участь у розробці та реалізації спільних проектів у таких сферах, як екологія, наука і технологія, транспортна та інформаційно-комунікаційна інфраструктури, туризм, охорона здоров'я, інвестиційна діяльність, розвиток малого і середнього бізнесу.

З позиції національних зовнішньоекономічних інтересів Україна матиме досягнення таких *додаткових цілей*:

- розширення ринкового простору для збуту товарів (особливо металургійної, хімічної, харчової промисловості, сільського господарства) та послуг (особливо транспортних – морських та трубопровідних);
- створення передумов поглибленої спеціалізації виробництва та підвищення його якості, конкурентоспроможності та ефективності;
- відновлення коопераційних взаємин з колишніми партнерами по РЕВ та колишніми республіками ССРСР (насамперед у машинобудуванні, легкій, хімічній, металургійній промисловості);
- створення спільних виробництв з перероблення аграрної продукції, у рибній та рибопереробній промисловості;

- відновлення суднобудівних та судноремонтних потужностей України;
- поширення прикордонної та прибережної торгівлі;
- створення вільних економічних зон;
- створення додаткових гарантій щодо можливостей користування протоками;
- ствердження України як економічного партнера на перетині стратегічно важливих торговельних шляхів.

Однак Україна частково здає свої позиції в цьому регіоні. Втрата контролю над Чорноморським флотом, ринків на Балканах, що було пов'язано із закриттям Дунайської транспортної мережі, труднощі з розвитком Кавказького транспортно-енергетичного коридору, Одеського нафтотерміналу, нафтопроводу Одеса-Броди – все це знижує можливості регіонального лідерства України.

Унаслідок своєї непослідовної політики Україна не тільки не використовувала реальну можливість зайняти провідне місце серед найбільших транспортерів "великої нафти" регіону, а й ризикує взагалі бути виключеною з цього процесу. Тим часом РФ активно будувала і буде транспортні коридори в обхід України (Ямал – Польща – Європа, Баку – Новоросійськ, «Північний потік», планує створення «Південного потоку»). У результаті Україна залишається енергетично блокованою з усіх боків, значною мірою губить економічні основи свого суверенітету й геополітичну цінність для Заходу.

Для України активна участь в ОЧЕС відкриває перспективи міжнародних економічних зв'язків, які можна визначити як південний вектор – напрям, який ще недостатньо розвинутий.

Питання для самоконтролю

1. Які головні інтеграційні критерії ОЧЕС?
2. Назвіть основні та спеціальні напрямки співпраці країн у рамках ОЧЕС?
3. Якими містами представлена Україна в ОЧЕС?
4. У чому полягають особливості та завдання участі України в ОЧЕС?
5. Які заходи коротко-, середньо- і довгострокового характеру спрямовані на формування ЗВТ у рамках ОЧЕС?
6. Яка роль ОЧЕС у сучасній геополітиці?

РОЗДІЛ III

МІЖТЕРИТОРІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

ТЕМА 6

ТРАНСКОРДОННЕ ТА МІЖРЕГІОНАЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ

- 6.1. Роль транскордонного та міжрегіонального співробітництва в підвищенні економічного потенціалу України.
- 6.2. Прикордонне співробітництво як форма регіональної інтеграції.
- 6.3. Формування єврорегіонів за участю України.

Ключові поняття і терміни:

Міжрегіональне співробітництво, транскордонне співробітництво, прикордонне співробітництво, прикордонний регіон, єврорегіон.

6.1. Роль транскордонного та міжрегіонального співробітництва в підвищенні економічного потенціалу України

Однією з найважливіших тенденцій розвитку національних економік у другій половині ХХ ст. стало посилення їхньої взаємозалежності та визрівання на цій основі регіональної економічної інтеграції. Взаємопереплетіння економік і формування спільного економічного простору для переміщення між державами ресурсів, товарів та капіталів сприяють досягненню

макроекономічної стабільності й економічному зростанню країн.

Міжнародне співробітництво між країнами припускає здійснення як міжрегіонального, так і транскордонного співробітництва.

Із середини 50-х років ХХ століття в Західній Європі почалися і дотепер інтенсивно продовжуються інтеграційні процеси, спрямовані на гармонізацію й об'єднання економічних, соціальних, правових та інституціональних систем.

Паралельно з початком формування сьогоденного Європейського Союзу виникла необхідність у створенні каналу, по якому «негативна енергія» прикордонної напруженості, міжнаціональних непорозумінь та економічних протиріч змогла б трансформуватися в нові механізми співробітництва.

В останні роки виникла необхідність створення особливого механізму міжрегіональних зв'язків, спрямованого на стимулювання міжнаціонального спілкування, прикордонного співробітництва в економічній, науковій, культурній, освітній сферах і сприяння тим самим основному загальноєвропейському процесу. Торговельні потоки та прямі іноземні інвестиції між країнами зі спільними кордонами являють собою міцний важіль економічного розвитку та зростання взаємопроникаючих економік, допомагають компаніям досягти більшої ефективності підприємницької діяльності за рахунок спеціалізації, зростання масштабів виробництва і встановлення довготермінових зв'язків. У той же час регіональна інтеграція допомагає країнам влитися у світову економіку.

Процес економічної інтеграції не завжди інституалізується у формі офіційних угод та обумовлюється лише ринковими силами і факторами. Він виявляє себе через зростання стійких трансграничних потоків товарів і послуг, розширення

інвестиційної діяльності, рух нових технологій, володіння іноземними активами чи контроль над ними.

Факторами, що сприяють економічній інтеграції, є адекватна політика і практична діяльність держави, наприклад, зокрема, на лібералізацію режимів іноземного інвестування, дерегулювання фінансових ринків і заохочення конкуренції на внутрішньому ринку, розвиток транспортної системи і системи зв'язку.

У принципі, головними діючими силами регіональної інтеграції, як і інтеграції глобальної, є ті ж самі фактори. Крім того, регіональна інтеграція відображає загальні географічні і/чи культурні особливості та зв'язки між сусідніми країнами і в інституціональному відношенні часто приймає форму угод про регіональну інтеграцію.

У більшості наукових робіт просліджується тенденція до розгляду транскордонного співробітництва як різновиду міжрегіонального співробітництва. У більшості випадків так воно і є. Однак стверджувати, що транскордонне співробітництво відтворюється тільки на міжрегіональному рівні, було б не зовсім правильно.

У Статуті Асамблеї європейських регіонів під *міжрегіональним співробітництвом* розуміють будь-які зв'язки, установлені між регіонами, що належать до різних держав [20]. В основі міжрегіонального співробітництва лежать об'єктивні потенційні переваги, обумовлені географічною близькістю і спільністю інтересів сусідніх держав, які не завжди межують одна з одною, а також їхні традиційні зв'язки і часто взаємодоповнюваність економік. До категорії «міжрегіональне співробітництво», наприклад, відносять Організацію Чорноморського економічного співробітництва.

Термін «*транскордонне співробітництво*» вперше було введено в 1980 р. на 106 Мадридській Конвенції за загальними принципами транскордонного співробітництва, у якій воно визначається як "... будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін, а також для укладення з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей" [19].

Транскордонне співробітництво (ТКС) чітко означає співпрацю граничних територій сусідніх держав, тобто визначальним є наявність кордону між територіями, які співпрацюють. Не можна говорити про транскордонну співпрацю не сусідніх держав. Таким чином, між органами влади сусідніх територій здійснюється транскордонне співробітництво, а між іноземними органами влади, які не є сусідами, здійснюється співробітництво міжрегіональне [42, с. 13].

Однією з важливих нових рис підходу до транскордонного співробітництва стала орієнтація не на політичні, як було раніше, а на загальноєвропейські основи і принципи його здійснення.

Транскордонне співробітництво, як нове для країн колишньої соціалістичної системи, стикається з низкою принципових ускладнень. Проблема не стільки в самій взаємодії, скільки в незвичній необхідності поєднувати стратегічну політику держав, що граничать, з інтересами й особливостями прикордонних регіонів. Тому найбільші труднощі виникають через відсутність необхідної нормативно-правової бази, коли адміністративно-територіальні одиниці починають співробітництво, не маючи ніяких ознак суб'єктів міжнародного права.

На відміну від міжрегіонального співробітництва, що не має окремого специфічного законодавчого акта, який би встановлював базові способи і принципи його просування, транскордонне співробітництво такий документ має. Це Європейська Рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними владами чи владою Ради Європи (Мадрид, 21 травня 1980 р.) і Додатковий протокол до неї (Страсбург, 9 листопада 1995 р.). Також правову підтримку транскордонного співробітництва здійснюють Європейська хартія місцевого самоврядування (Страсбург, 15 жовтня 1985 р.) і Декларація про транскордонне співробітництво в Європі, підписана 6 листопада 1989 р. Кабінетом Міністрів Ради Європи.

Слід також згадати Укази Президента України «Про заходи щодо розвитку економічного співробітництва областей України з суміжними прикордонними областями Російської Федерації» (№ 112/94 від 25 березня 1994 р.) і «Про заходи щодо розвитку економічного співробітництва областей України із суміжними областями Республіки Білорусь та адміністративно-територіальними одиницями Республіки Молдова» (№ 271/94 від 3 червня 1994 р.). Новим стимулом розвитку транскордонного співробітництва в Україні стала «Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2007-2010 рр.», затверджена Постановою Кабінету Міністрів України №1819 від 27 грудня 2006 р.

Окрім того, існує чимало двосторонніх угод, що регламентують співробітництво між Україною та названими вище державами в питаннях режиму кордону, пересування людей, транспортних засобів і товарів через кордони, співробітництва між прикордонними службами.

Динамічний розвиток процесу міжрегіонального та

транскордонного співробітництва є однією із суттєвих особливостей сучасного етапу міжнародних відносин та набуває нового звучання в контексті посилення глобалізації та регіоналізації світового простору. Саме тому транскордонне співробітництво є в Україні одним із найважливіших пріоритетів її зовнішньої політики, особливо для приморських регіонів, які є об'єктом вторинного територіального поділу України, в основу якого покладено наявність спільних природно-кліматичних геосупільних територіальних ознак. Приморським регіоном названо територію, що безпосередньо примикає до Чорного та Азовського морів: Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, Донецька області та АР Крим.

Вирізняють також старі (Волинська, Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька та Одеська області) і нові прикордонні області. Нові прикордонні області стали прикордонними після отримання Україною незалежності. Це 13 областей України.

Таким чином до внутрішніх областей із 25-ти належать усього 6 областей країни: Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Кіровоградська, Полтавська та Дніпропетровська.

Слід зазначити, що всі економічні перетворення в західних регіонах країни відбувалися значно швидше і на більш якісному рівні, ніж на сході. Це пояснюється тим, що поруч були країни з більш високим рівнем цивілізаційного розвитку. Це був позитивний наочний приклад Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії. Східні прикордонні регіони, серед яких виокремлюють і приморські регіони, спочатку розвивались як внутрішні території Радянського Союзу, а зарубіжний досвід життєдіяльності почав надходити з Туреччини та арабських країн, а він дещо відрізняється від європейського.

6.2. Прикордонне співробітництво як форма регіональної інтеграції

В основу прикордонних відносин має бути покладений не галузевий принцип, як при інших видах співробітництва, а територіальний підхід. Прикордонні зв'язки відрізняє яскраво виражений товарно-грошовий характер, тенденції до децентралізації і більш високий ступінь самостійності низових ланок. Насамперед, варто виходити з того, що прикордонні зв'язки – не самоціль. Вони повинні служити одним із факторів переходу господарства регіону від замкнутого типу до відкритого.

Прикордонна торгівля дозволяє не тільки поставити на зовнішній ринок наявні товари, але і сприяє виправленню деяких внутрішніх диспропорцій у господарстві регіону. Вона дає можливість втягнути в народногосподарський оборот сировинні ресурси, які раніше не використовувалися, або використовувалися нераціонально, що сприяє комплексному використанню природних ресурсів і, отже, підвищенню ефективності господарства регіону в цілому. Безпосередня близькість до ринку збуту сприяє підвищенню рентабельності експортних поставок за рахунок зниження транспортних витрат. На прикордонних територіях може створюватися інфраструктура виробництва, відбуватися спільне використання ресурсної бази, проводитися робота з розвитку мережі рекреації та реалізації природоохоронних проектів.

Важливою умовою формування ефективної системи міжнародних економічних зв'язків України є визначення регіональних пріоритетів співробітництва з іншими країнами. При цьому очевидно, що особливий інтерес мають становити ті

інтеграційні процеси, які локалізуються в географічній близькості від її кордонів.

Певні міжнародні інтеграційні процеси виявилися, з одного боку, недосяжними для України, а з іншого – навіть такими, що реально ускладнюють її становище. Наприклад, формування єдиного європейського ринку супроводжувалось ускладненнями для українських виробників з погляду можливостей потрапити на ринки деяких західноєвропейських країн, що раніше мали нижчі митні ставки та нетарифні бар'єри, ніж ті, якими вони стали в Європі після єдиного ринкового простору. Утворення Митного союзу між Росією та Білоруссю також призвело до погіршення умов торгівлі з останньою через те, що вона перейшла на російський, більш закритий стосовно України, режим.

Однак прикордонні регіони часто мають специфічний статус та відіграють динамізуючу роль у процесі міжнародного співробітництва. Такі території в особі окремих адміністративно-територіальних одиниць, відповідних органів влади та управління можуть становити специфічну суб'єктність міжнародних економічних зв'язків.

Прикордонне співробітництво є системою економічних, соціальних, науково-культурних, природно-кліматичних та інших зв'язків, що реалізуються у виробничій та невиробничій сферах на регіональному та місцевому рівнях, у кордонах прикордонного регіону з метою реалізації загальних інтересів органів місцевого самоврядування. Під *прикордонним регіоном* розуміють визначену територію, що характеризується наявністю схожих природно-кліматичних умов і охоплює прикордонні регіони двох чи декількох держав, що мають загальні кордони, тобто цілий географічний простір, до якого можна віднести, наприклад, Придунайський регіон (Придунав'я) [33].

Для України у 90-х роках ХХ ст. у сфері прикордонного співробітництва були характерні прямі виробничі зв'язки в рамках кооперування та спеціалізації, спільне використання природних (енергетичних, водних та інших) ресурсів, обмін науково-технічним, організаційно-адміністративним досвідом, безвалютний товарообмін, маневрування трудовими ресурсами (наприклад при збиранні врожаю), широка взаємодія в агропромислових галузях, у процесі будівництва і використання інфраструктури виробництва та ін.

Важливий аспект прикордонного співробітництва пов'язаний із розвитком транспортної мережі. Поширеною у світі ситуацією є найбільший розвиток транспортної інфраструктури саме біля кордонів, що забезпечує зв'язок відповідних країн із зарубіжними ринками саме через прикордонні території. Причому для України актуальним є завдання інтеграції прикордонних транспортних переходів до загальнонаціональної транспортної мережі, а також до загальноєвропейських, навіть трансатлантичних транспортних коридорів. Так, слід забезпечити не тільки будівництво нових та модернізацію існуючих транспортних коридорів на заході України, а й кращі виходи таких коридорів до основної транспортної мережі України. У більшому масштабі подовжений коридор із західного кордону до східних рубежів держави, який відповідає центральному широтному маршруту Карпати – Кривбас – Донбас, можна вважати частиною транспортного Євро-Азійського коридору (ЄАТК).

Основною метою подальшого прикордонного співробітництва України має стати більш повне та якісне задоволення соціальних потреб населення шляхом створення умов сталого господарського розвитку регіонів через розбудову

фінансово-економічної і нормативно-правової бази та підвищення дієздатності владних структур на місцях.

Пріоритетними цілями прикордонного співробітництва мають бути такі:

- ✓ збільшення національних багатств країн через створення умов ефективного використання природно-ресурсного, науково-технічного та трудового потенціалу кожного регіону;
- ✓ установлення спрощеного режиму руху товарів та послуг у межах прикордонних регіонів, які вироблені та споживаються в цих регіонах;
- ✓ забезпечення більш ліберального режиму пересування громадян прикордонних регіонів;
- ✓ сприяння гармонійному та збалансованому розвитку регіонів, надання фінансово-економічної підтримки депресивним регіонам;
- ✓ розробка і запровадження мінімальних стандартів та дієвих механізмів соціального захисту населення незалежно від економічних можливостей регіонів;
- ✓ налагодження системи коопераційних міжрегіональних зв'язків;
- ✓ розроблення законодавчої бази на основі методологічних критеріїв ЄС;
- ✓ спрощення регулюючих, документарних процедур для юридичних та фізичних осіб, які здійснюють транскордонні контакти та операції.

Серед базових принципів, на яких базується прикордонне співробітництво, є дотримання державного суверенітету і територіальної цілісності країн і недоторканість їхнього державного кордону. Тому прикордонне співробітництво не

повинно сприйматися як таке, яке несе в собі потенційну загрозу інтересам національної держави.

6.3. Формування єврорегіонів за участю України

В останні роки виникла необхідність створення особливого механізму міжрегіональних зв'язків, спрямованого на стимулювання міжнаціонального спілкування, прикордонного співробітництва в економічній, науковій, культурній, освітній сферах і сприяння тим самим основному загальноєвропейському процесу. Торговельні потоки та прямі іноземні інвестиції між країнами зі спільними кордонами являють собою міцний важіль економічного розвитку і зростання взаємопроникаючих економік, допомагають компаніям досягти більшої ефективності підприємницької діяльності за рахунок спеціалізації, зростання масштабів виробництва і встановлення довготермінових зв'язків. У той же час регіональна інтеграція допомагає країнам влитися у світову економіку.

У принципі, головними діючими силами регіональної інтеграції, як і інтеграції глобальної, є ті ж самі фактори. Крім того, регіональна інтеграція відображає загальні географічні і/чи культурні особливості та зв'язки між сусідніми країнами і в інституціональному відношенні часто приймає форму угод про регіональну інтеграцію.

Європейці дійшли висновку, що багато проблем можна успішно вирішувати на регіональному рівні шляхом транскордонного співробітництва прикордонних регіонів двох і більше країн. Так виникло нове поняття в міжнародному співробітництві «єврорегіон».

Єврорегіон – це форма транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади

прикордонних регіонів двох чи більше держав, що мають загальні кордони. Його утворення спрямоване на координацію взаємних зусиль і здійснення ними узгоджених дій у різних сферах життєдіяльності щодо національного законодавства і норм міжнародного права для вирішення загальних проблем в інтересах людей, що населяють його територію по обох сторонах державного кордону [52, с. 151].

В Європі нараховується більше 20 єврорегіонів, які об'єднують понад 300 регіонів (земель, графств, провінцій, номів тощо).

Нормативно-правовою базою для створення єврорегіонів стала «Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між регіональними общинами або властями», прийнята у 1980 р., Додатковий протокол до конвенції 1995 р. та 1998 р.

Розвиток співробітництва на рівні регіонів координує Асамблея Європейських регіонів. Мета діяльності Асамблеї полягає в нівелюванні рівня у сфері економіки, політики, культури тощо, тобто підтягування відстаючих регіонів на потрібний рівень. Для цього розроблені спеціальні європейські програми економічного, природоохоронного, освітнього і культурного співробітництва, які здійснюються при підтримці Європейського Союзу. Матеріальне фінансування відбувається за різними програмами Інтеррег – ІІС через ЄЕС.

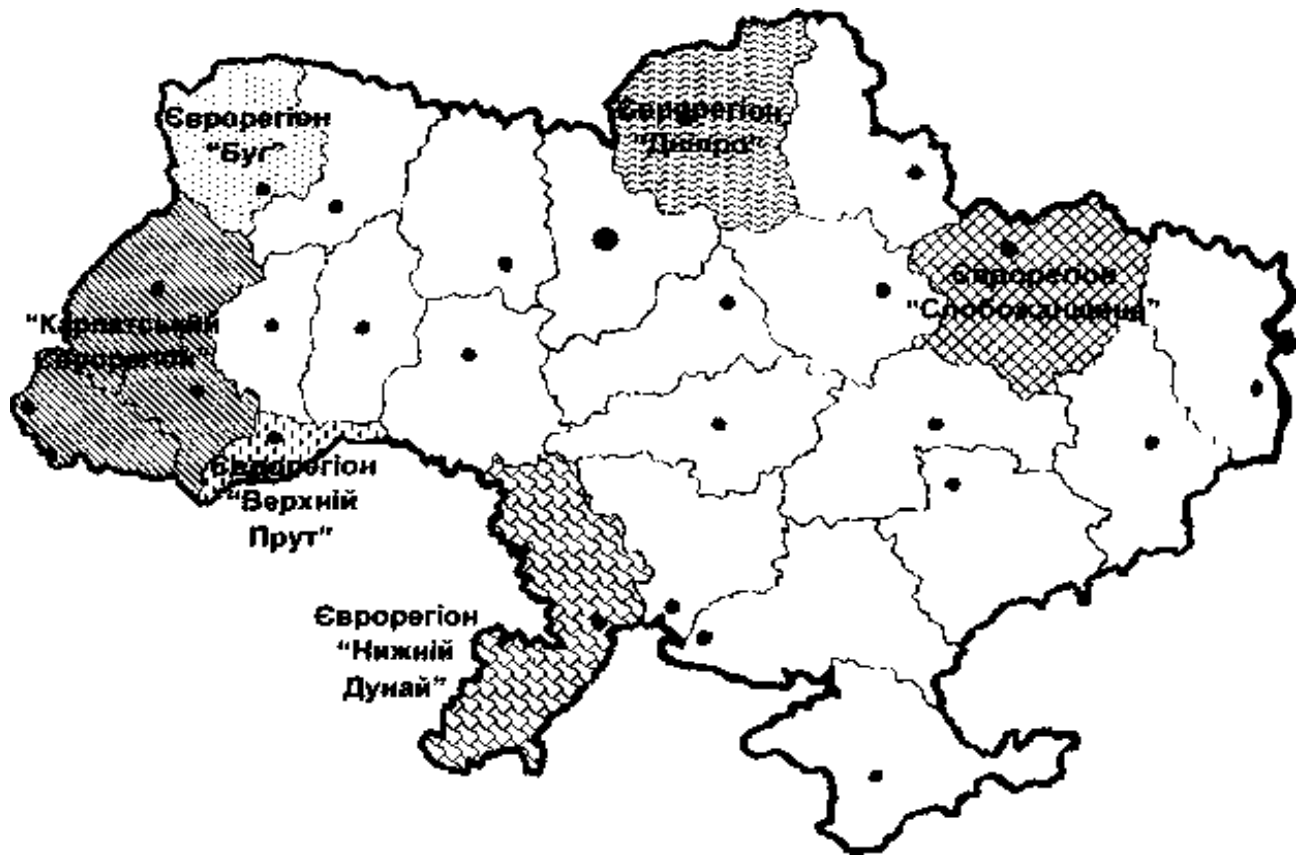
У 1993 році створено перший у Східній Європі «Карпатський єврорегіон», до якого ввійшли прикордонні області, воєводства та округи Угорщини, Польщі, Румунії, України і Словаччини. Територія Карпатського єврорегіону становить 161279 кв. км, із них на Польщу припадає 11,5%, на Словаччину - 6,4%, на Румунію - 27,2%, Угорщину - 18,4% і на Україну - 36,4% усієї площі [45] (рис. 6.1).

Його мета – сприяння співробітництву в економічній, соціальній, науковій, екологічній, освітній, культурній галузях та в спорті; лобіювання та втілення транскордонних проектів, співробітництво з національними інституціями та організаціями.

Місія Карпатського єврорегіону полягає в покращенні рівня життя населення даного регіону, збереження миру, сприянні добросусідським відносинам по обидві сторони кордонів, зменшенні ефекту ізоляції на кордонах, забезпечення прозорості кордонів.

У 1995 р. було створено *єврорегіон «Буг»*. Його територія становить 80916 кв. км та охоплює три регіональні частини: Брестську область Білорусі (40,5%), Люблінське воєводство Польщі (31,1%), Волинську область України (28,4%). Звідси починається весь район Балтійсько-Чорноморського співробітництва, який треба розширювати на Південь України [23].

Цей проект має на меті розвиток співпраці прикордонних територій у таких напрямках: територіальне планування; комунікація, транспорт та зв'язок; освіта, охорона здоров'я, культура, спорт та туризм; охорона і поліпшення стану навколишнього середовища; ліквідація надзвичайних ситуацій та стихійних лих; сприяння розширенню контактів між мешканцями прикордонних територій, розвитку співробітництва між організаціями та установами, а також суб'єктами господарської діяльності. Крім сприяння всебічній співпраці країн-учасниць, ще й налагодження контактів з подібними структурами у Східній та Західній Європі.

Рис. 6.1. Єврорегіони за участю областей України

В 1998 року після зустрічі Президента України, Молдови і Румунії було вирішено створити *єврорегіон «Нижній Дунай»* у складі Одеської області, Молдови і трьох повітів Румунії – Галац, Тульча, Брєїла. Нормативно-правовою базою для створення єврорегіону «Нижній Дунай» стала вищеназвана Європейська Рамкова Конвенція, Договір про добросусідство і співробітництво між Україною і Румунією, Угода між урядами України та Республікою Молдова про співробітництво прикордонних адміністративно-територіальних одиниць, а також Протокол про тристороннє співробітництво між Україною, Молдовою і Румунією.

У рамках цього єврорегіону передбачається розвиток економічного співробітництва на пільгових умовах, спрощене проходження прикордонних і митних формальностей, створення

нових пропускних пунктів, локальних вільних економічних зон тощо. Асамблея Європейських регіонів прийняла рішення фінансувати нашу програму щодо збереження унікального природного комплексу – дельти Дунаю.

На виконання п.20 Постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. № 587 "Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів" [22] обласною державною адміністрацією за участю спеціалістів у сфері екології та природних ресурсів розроблено тристоронній проект між Україною, Румунією та Республікою Молдова під назвою "Транскордонне співробітництво у менеджменті та сталому розвитку природоохоронних територій єврорегіону «Нижній Дунай». Зазначений проект передбачає поліпшення стану навколишнього середовища і стале використання біосферних ресурсів єврорегіону «Нижній Дунай» на основі транскордонного співробітництва [31].

Вигідне географічне розташування Одеської області дозволяє створити додаткову транспортну артерію нафтопостачань із Близького Сходу в Європу. Одеський термінал – складова цієї артерії. Після початку роботи нафтопроводу Одеса – Броди створяться можливості постачань енергоносіїв у країни Західної Європи, а в перспективі дозволить реалізувати ідею Балтійсько-Чорноморського нафтового колектора. Також для України привабливим є проект постачань газу з Ірану і Туркменистану через Туреччину в Європу.

Єврорегіон «Нижній Дунай» ще цікавий тим, що він знаходиться на перехресті чотирьох транспортних коридорів: № 7 та № 9 за Критськими угодами ЄС, а також глобальних коридорів – Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС) та Євразійського транспортно-комунікаційного коридору. На цей

фактор варто звернути особисту увагу при плануванні інфраструктури.

Проект розвитку єврорегіону «Нижній Дунай» спрямовано на досягнення таких конкретних цілей [30, с. 381]:

- досягнення гармонічного і збалансованого розвитку економічної діяльності прикордонних районів трьох країн;
- забезпечення однакового рівня зайнятості та соціального захисту населення;
- розвиток і зміцнення місцевого сектора малого та середнього підприємництва;
- підвищення рівня і якості життя в зонах співробітництва;
- охорона навколишнього середовища;
- розробка комбінованої стратегії розвитку туризму;
- розробка комбінованої стратегії використання сприятливих можливостей, що з'являться внаслідок поновлення судноплавства на р. Дунай;
- розробка комбінованої стратегії з переробки сільськогосподарської продукції;
- поява життєздатних місцевих організацій, які зможуть продовжити роботу після завершення проекту.

Участь Одеської області в Робочому співтоваристві придунайських країн (РСПК) іде на користь не тільки їй, а також і всій незалежній Україні. На останній конференції РСПК була прийнята Дунайська Хартія, яка торкалася широкого кола проблем, життєво важливих для всіх регіонів, розташованих уздовж Дунаю. Це й судноплавство, й економіка, і туризм тощо.

Найбільш важливим напрямком роботи в рамках цього документа є розробка перспективних проектів модернізації і розвитку транспортно-комунікаційної інфраструктури і портового господарства на території Одеської області, особливо в придунайських районах – Ізмаїльському, Ренійському,

Кілійському. Досягнення реальних результатів у цих сферах є винятково важливим, оскільки розвиток морегосподарського комплексу, судноремонту, транспортної і портової інфраструктури є одним із «китів», на яких базується економіка Одеської області.

Відновлення судноплавства по Дунаю перетягне до 60% європейського дунайського вантажопотоку в українську дельту річки Дунай. Історично рукава Дунаю, які проходять через територію сучасної України, набагато зручніше румунських маршрутів: вони можуть пропускати судна по духсторонньому напрямку цілодобово і цілорічно, тоді як альтернативний хід Румунії через небезпечну нічну навігацію працює тільки вдень. Україна також має можливість встановити порівняно низькі (у 2,5 рази нижче, ніж у румунів) тарифи по каналних зборів, що залучить додаткові вантажопотоки [34, с. 187].

Однак сьогодні між придунайськими країнами розгорнулася жорстка боротьба за транзит вантажів по Дунаю. Українські судноплавні компанії і порти в цій боротьбі втрачають свої позиції. Ситуація ускладнюється ще й тим, що приватизація флоту призвела до появи сотень малих судновласників, що ігнорують правила поведінки на фрахтовому ринку. Тому економічні та політичні інтереси України вимагають енергійної підтримки найбільшого вітчизняного транспортного підприємства по Дунаю – ВАТ “Українське Дунайське пароплавство”. Це – одне з пріоритетних завдань загальнодержавного значення.

2000 року було створено *єврорегіон «Верхній Прут»*. Метою цього впливового українсько-молдово-румунського об'єднання є розширення існуючих субрегіональних зв'язків та сприяння подальшому розвитку транскордонного співробітництва адміністративно-територіальних одиниць держав-засновниць,

окремих міст, інших населених пунктів, органів місцевого самоврядування, підприємств, неурядових і громадських організацій у сферах економіки, освіти, науки, культури і спорту, а також розбудова нових механізмів міжнародного співробітництва та сталий розвиток регіону в рамках інтеграції до сучасного загальноєвропейського процесу [9, с. 188].

Єврорегіон «Верхній Прут» є цікавим і досить нетрадиційним. У його складі створений екологічний єврорегіон, який є своєрідним ноу-хау в теорії і практиці єврорегіонального руху. Основною метою створення Екоєврорегіону є визначення державними та місцевими органами влади, а також підприємцями трьох країн їх взаємної зацікавленості у впровадженні сучасних механізмів управління техногенно-екологічної безпеки на всіх стадіях життєвого циклу виробництва та споживання для покращення конкурентоспроможності продукції, успішної приватизації, інвестування та реконструкції з одночасним забезпеченням сталого соціально-економічного розвитку регіону в цілому.

На інших ділянках кордону України протягом 2003 року створені ще два єврорегіони "Дніпро" та "Слобожанщина".

Єврорегіон "Дніпро" створено 2003 р. у складі Гомельської (Білорусь), Чернігівської (Україна) та Брянської (Росія) областей. Цей єврорегіон буде сприяти розвитку транскордонних контактів і реалізації спільних проектів у сфері екології, раціонального природокористування, наукових досліджень та культури. Робота єврорегіону буде також направлена на розвиток торгових зв'язків та спільну інвестиційну діяльність.

Єврорегіон "Слобожанщина" створений у межах ядра Слобожанщини вздовж осі між обласними центрами Белгородської та Харківської областей. На цій території концентрується основний економічний та технологічний

потенціал суміжних регіонів. Загальна площа, що входить у транскордонну асоціацію складає 55 % всієї площі обох областей [22].

Мета створення першого українсько-російського єврорегіону - формування системи спільного просторового планування розвитку суміжних територій для забезпечення підвищення рівня розвитку економіки, інфраструктури і соціальної програмної підтримки розвитку територій.

Проводиться також робота щодо створення єврорегіону "Дністер" (Вінницька, Одеська області та прикордонні області Республіки Молдова), трапляються пропозиції і щодо єврорегіонів "Полісся" (прикордонні області Білорусі, РФ та України), "Донбас" (Донецьк, Ростов, Маріуполь [69], "Сян" (Львівська область, Підкарпатське воєводство Польщі) [18], "Земплін" (Закарпатська область, Кошіцький край Словаччини) [6].

Серед багатьох факторів, що обмежують повноцінне використання можливостей трансграничного співробітництва для вирішення проблемних питань регіонального розвитку в Україні, можна виділити: по-перше, відсутність цілісної концепції державної політики регіонального розвитку країни, а по-друге, переважне сприйняття на рівні центральних, регіональних і місцевих органів виконавчої влади країни трансграничного співробітництва як у галузі зовнішньоекономічної діяльності і недооцінка його ролі в територіальному (просторовому) розвитку.

Крім цього, Україна як країна СНД порівняно з країнами Центральної і Східної Європи має обмежений доступ до програм та ініціатив ЄС. Це одне з проблемних питань, що потребує спільного рішення на рівні уряду України і європейських інститутів, зокрема Європейської Комісії.

Трансграничне співробітництво відіграє провідну роль як фактор процесу європейської інтеграції і створення Європи без внутрішніх кордонів. Цей аспект обов'язково повинен бути врахований при розробці концепції інтеграції України в ЄС.

Досвід функціонування єврорегіонів у Європі свідчить про підвищення ефективності рішення проблем, характерних для будь-якого прикордонного регіону. Трансграничне співробітництво покликане сприяти тому, щоб державні кордони ставали більш прозорими для легальних відносин між громадянами сусідніх держав, запобігали “трансграничним” чи правопорушенням, що несуть загрозу інтересам держав і їх громадян.

З огляду на входження країн Центральної і Східної Європи в ЄС, фактор наявності єврорегіонів на кордоні з таким інтеграційним угрупованням не може не позначитися на рівні економічного розвитку як українських прикордонних областей, так і всієї країни в цілому, а також однозначно буде позитивним моментом, пов'язаним з ініціативами України щодо перспективного вступу в ЄС як повноправного члена.

Питання для самоконтролю

1. Яка роль транскордонного та міжрегіонального співробітництва для підвищення економічного потенціалу країн?
2. У чому полягають головні відмінності транскордонного від міжрегіонального співробітництва?
3. Що розуміють під поняттям «прикордонний регіон»?
4. У чому полягає мета створення єврорегіонів?
5. Які єврорегіони виникли на теренах України?
6. Які задачі повинен вирішувати єврорегіон «Нижній Дунай»?

ТЕМА 7
УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ
ТРАНСПОРТНИХ КОРИДОРІВ

- 7.1. Сутність і функції міжнародних транспортних коридорів.
- 7.2. Роль транспорту в міжнародних економічних зв'язках України.
- 7.3. Створення в Україні національної мережі міжнародних транспортних коридорів.

Ключові поняття і терміни: міжнародні транспортні коридори (МТК), Критські МТК, торговельні шляхи «з варяг у греки» та «Великий шовковий шлях».

7.1. Сутність і функції міжнародних транспортних коридорів

Останнім часом усе частіше використовується поняття «міжнародний транспортний коридор». Разом з тим, ще немає загальноприйнятого визначення цього поняття.

Як варіант визначення цього поняття запропоноване робочою групою Європейської комісії з проблем розвитку транспортних коридорів. Це – наявність автомобільного, залізничного, водного та змішаних видів транспорту, які здійснюють свою діяльність у безпосередній близькості один від одного або віддалених на багато кілометрів, але орієнтованих в одному загальному напрямку. Офіційні представники України схильні до прийняття такого визначення, однак пропонують ураховувати в ньому трубопровідний транспорт.

Основні функції сучасних *міжнародних транспортних коридорів* (МТК) – доставка вантажів найкоротшим шляхом і

максимально швидко. При цьому виконуються й такі операції, як перевалка вантажів з одного виду транспорту на інший, обробка, пакування, сортування тощо.

Для успішного вирішення цих завдань необхідна наявність розвиненої транспортної інфраструктури: автомобільних, залізничних шляхів; комплексів з перевалки, обробки вантажів, водних і повітряних шляхів, залізничних станцій, портів, терміналів, під'їздних шляхів, ремонтних підприємств, сфери послуг.

Важливу роль у системі транспортних коридорів відіграє розвиток інформаційної інфраструктури, яка акумулює і передає інформацію про наявність вантажу, потреби у транспортних засобах, дозволяє контролювати строки проходження вантажів та їх збереженість.

Ідея міжнародних торговельних шляхів, які дозволяли б швидко, а значить і вигідно, доставляти вантажі від місця виробництва до місця споживання виникла ще у стародавньому світі. Одними з перших були загальновідомі торговельні шляхи “з варяг у греки” та “Великий шовковий шлях”.

Сучасний етап розвитку МТК розпочинається із середини 80-х років ХХ століття, коли тенденція збільшення товарообміну між країнами Західної Європи та Азіатсько-Тихоокеанському району набула стійкого характеру.

Висуваються інтеграційні ініціативи, спрямовані на створення єдиного економічного простору в межах Старого світу для вільного руху товарів, капіталів і послуг. Набула поширення ідея розробки загальноєвропейської транспортної політики.

Ця ідея була втілена в концепції трансєвропейських транспортних мереж (Декларація комітету міністрів транспорту ЄС, 1983 р.). потім – інтермодальних транспортних мостів (Перша Загальноєвропейська конференція з транспорту, Прага,

1991 р.). і, нарешті, міжнародних транспортних коридорів (II Загальноєвропейська конференція з транспорту, Крит, 1994 р.).

Тоді ж, на так званій Критській конференції були визначені *дев'ять пріоритетних транспортних коридорів* у напрямках захід – схід та північ – південь Європи.

Так утверджувались положення загальної європейської транспортної політики, які були проголошені Празькою декларацією 1991 р. і які стали обов'язковими для країн, які або вже ввійшли, або мають наміри вийти до загальноєвропейського транспортного співтовариства [12].

7.2. Роль транспорту в міжнародних економічних зв'язках України

Міжнародні економічні зв'язки України відбуваються шляхом розширення участі національної економіки у світогосподарських зв'язках. Тільки конкурентоздатні на зовнішньому і внутрішньому ринках товари і послуги за критеріями якості та ціни здатні додати характер участі України в світогосподарських зв'язках, які розширюються, а також у МПП і, як наслідок, здійснити більш повну інтеграцію економіки України у світову економіку. При цьому найбільш успішно інтеграція буде відбуватися в тих областях, де це економічно вигідно країні та її комерційним структурам.

Однак для інтеграції необхідно не тільки робити конкурентні товари, але й забезпечувати їхню доставку на ринки збуту й у місця споживання. Цю функцію виконує транспорт. Крім того, сам транспорт як елемент економічної системи країни, виконуючи зовнішньоторговельні перевезення, інтегрується у світову транспортну систему.

Україна розташована на перетині найважливіших транзитних і зовнішньоторговельних маршрутів між країнами Східно-Азіатського регіону і Європи. Це зумовлює транзитний статус країни. Уже за часів СРСР транспортна інфраструктура України розвивалася, виходячи з її розташування на Південному Заході імперії, наявності виходу до Чорного моря та Дунаю. У результаті близько 60% експорту та імпорту колишнього СРСР обслуговувалося транспортною інфраструктурою України. Тому питання оцінки об'єктивного потенціалу розвитку транспортної системи України, формування її міжнародно-транзитного статусу, розвитку відповідної інфраструктури, а також вироблення практичної програми дій мають особливо велике значення на етапі формування ринкової економіки в країні. Їх розв'язання є найважливішою умовою піднесення економіки країни та її інтеграції до світового господарства.

Україна має розвинену транспортну інфраструктуру. Протяжність залізничної мережі складає 22,6 тис. км., мережі автомобільних доріг – 2,2 тис. км. В Україні функціонує 45 аеропортів і аеродромів, 19 морських торгових портів, 10 річкових портів, 6 залізниць, 41 авіа- і 114 судноплавних компаній різних форм власності. Одержали ліцензії і працюють на ринку автотранспортних послуг понад 16 тис. суб'єктів підприємництва [21, с. 10].

Однак на вітчизняному ринку транспортних послуг склалася незадовільна ситуація, тому що не всі організації з міжнародних перевезень спроможні виконати весь комплекс транспортних послуг. Має місце низький рівень системи підготовки міжнародних спеціалістів у даній галузі, що підриває довіру до них з боку зарубіжних партнерів, а чинне нормативно-правове регулювання транспортно-експедиційної галузі встановлює багато перешкод на шляху утвердження нових форм

господарювання. До внутрішніх чинників незадовільного розвитку вітчизняного транспортного ринку додаються ще й зовнішні, які вказують, перш за все, на бездіяльність механізмів захисту українських міжнародних перевізників та експедиторів від іноземних і вітчизняних недобропорядних вантажовласників, конкурентів, кримінальних елементів на автошляхах через відсутність операцій і контролю за вантажем при перевезенні та налагоджених взаємовідносин у самій транспортній інфраструктурі між її складовими елементами.

Тому в Україні приділяється велика увага розвитку транспортної системи країни, її інтеграції в міжнародну транспортну мережу. Урядом затверджені і реалізуються “Програма створення і функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні”, “Концепція реформування транспортного сектора економіки”. Парламентом країни прийнята “Комплексна програма становлення України як транзитної держави”. Мінтрансом розроблена “Концепція розвитку транспортно-дорожнього комплексу України на середньостроковий період і до 2020 року” [30, с. 140].

Співробітництво України в області транспорту базується як на двосторонніх, так і на багатосторонніх угодах. Починаючи з 1992 року, підписано 142 такі Угоди, зокрема двосторонні: про загальні принципи співробітництва в області транспорту – із 7 країнами, в області залізничного транспорту – 16, автомобільного – 37, авіаційного – 56, морського – 18, річкового – з двома країнами. Міністерство транспорту співпрацює в області транспорту з 81 країною.

У 1994 р. Україна підписала Угоду про партнерство та співробітництво з Європейським Співтовариством, у якому визначено принципи вільного транзиту товарів і обов’язки кожної зі сторін. Відповідно до Угоди проводяться заходи для

приведення законодавства України відповідно до законодавства ЄС [21, с. 11].

Координація діяльності всіх видів транспорту здійснюється Міністерством транспорту України. Координація діяльності всіх видів транспорту в межах регіонів здійснюється комісіями з координації роботи транспорту, що утворюються органами місцевої влади і самоврядування і діють відповідно до положення, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

Одним із найважливіших для України, як транзитної держави, геополітичних питань є розподіл маршрутів головних транспортних трансатлантичних коридорів, які б поєднували країни Кавказу, Середньої, Центральної Азії, південно-азійські регіони Росії з Європою.

7.3. Створення в Україні національної мережі міжнародних транспортних коридорів

16 грудня 1996 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову “Про першочергові заходи щодо створення національної мережі міжнародних транспортних коридорів”. Згідно з цією постановою визначено транспортні коридори України, які є складовою частиною мережі міжнародних транспортних коридорів.

Це – чотири міжнародні транспортні коридори [9, с. 164-167]:

- **№3 (Критський):** Берлін/Дрезден – Вроцлав – Львів – Київ. Його маршрут по Україні залізничним транспортом проходить від державного кордону з Польщею до Києва, через Львів, Тернопіль, Хмельницький, Жмеринку, Вінницю, Фастів, автомобільним транспортом від Краківця до Києва через Львів, Рівне та Житомир. Протяжність – 1640 км (рис. 7.1).

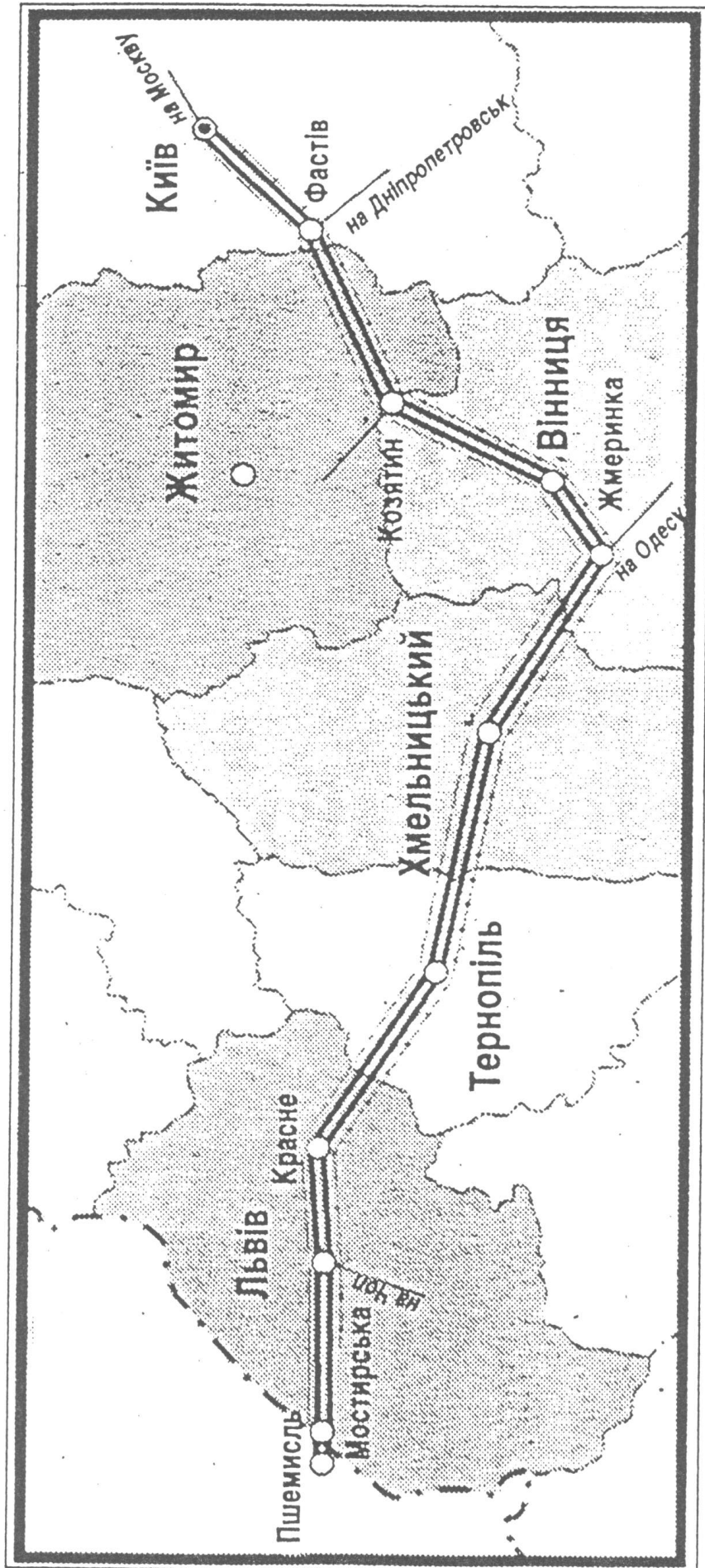

Рис. 7.1. Проходження міжнародного залізничного коридору №3 територією України [30; 9, с. 165]

- **№5 (Критський):** Трієст – Любляна – Братислава – Ужгород – Львів. Залізничним транспортом – державний кордон з Угорщиною, Словаччиною Чоп – Львів; автомобільним – Косини – Чоп – Стрий – Львів. Протяжність – 1595 км.

Відгалуження 5a: автомобільним транспортом Сторожниця – Ужгород – Мукачеве;

- **№7 (Критський):** по р. Дунай.

- **№9 (Критський):** Гельсінкі – Київ/Москва – Одеса/Кишинів/ Бухарест – Александрополіс. Протяжність – близько 3400 км (рис. 7.2).

Залізничним транспортом – державний кордон з Білоруссю – Чернігів — Київ – Козятин – Жмеринка – Роздільна – Кучурган – державний кордон з Молдовою;

Автомобільним транспортом – Нові Яриловичі – Чернігів – Київ – Любашівка – Платонове.

Відгалуження 9a: Роздільна – Одеса – Ізмаїл, з перспективною лінією Ізмаїл – Рені, далі на Румунію (залізничним транспортом), автомобільним – Любашівка – Одеса;

Відгалуження 9c: залізничним транспортом – Ніжин – Конотоп – Хутір Михайлівський – державний кордон з Росією, далі на Москву.

Цією ж постановою затверджено перелік транспортних коридорів України, які пропонується включити як доповнення до мережі МТК:

1. Балтійське море – Чорне море (Гданськ – порти Чорного моря).
2. Євроазіатський нафтотранспортний коридор (ЄАНТК): Іллічівськ – поромна переправа через Чорне море – Грузія – Азербайджан – поромна переправа – Туркменія.
3. Європа – Кавказ – Азія (на Волгоград, Макат, Чарджоу), проходить від державного кордону з Польщею, Угорщиною, Словаччиною до державного кордону з Росією через Львів, Фастів, Дніпропетровськ та Червону Могили.

Рис. 7.2. Проходження міжнародного транспортного коридору №9 територією України [30; 9, с. 166]

Відгалуження ЧЕР (Причорноморські країни): залізничним транспортом: Рені – Ізмаїл – Одеса – Іллічівськ – Миколаїв – Херсон – Колотівка – Дніпропетровськ – Ясинувата – Квашене; автомобільним: Рені – Ізмаїл – Одеса – Миколаїв – Херсон – Мелітополь – Бердянськ – Маріуполь – Новоазовськ.

Таким чином, відбувається відновлення старовинних торговельних шляхів «з варяг у греки» та «Великого шовкового шляху».

У функціонуванні транспортного коридору Гданськ–Одеса зацікавлені як Польща, так і Україна. Його довжина становить 1514 км залізничним і 961 км автошляхами.

Значення цього шляху полягає в тому, що значно скорочується транспортування вантажів із країн Північної і Західної Європи до Близького Сходу та Північної Африки і навпаки. Скорочення відстані і перевезень порівняно з морським маршрутом навколо європейського континенту становить від 2000 до 3500 км.

У сполученні Гданськ–Одеса першочергового значення набуватимуть комбіновані перевезення цінних вантажів, тому найголовнішими критеріями для нового коридору стануть їхні строки і збереженість.

Згідно з цим проектом шлях від Гданська до Стамбула через Одесу становитиме 3100 км, а протяжність магістралей нашою територією дорівнює 961 км. Крім того, очікується поява 15-20 тис. нових робочих місць, зростання прибутку на 25 % від транзитних залізничних перевезень і на 5% - від роботи морських портів. Середньорічний економічний ефект на автошляхах складе понад 230 млн. грн., тобто термін окупності буде приблизно 10 років (для порівняння – доходи портів країн Балтії – 10 млрд. дол. на рік, причому – 90-95% - це транзитні вантажі).

Разом із Європейським транспортним коридором, до складу якого входять поромні переправи через Чорне і Каспійське моря,

залізниці Закавказзя і Туркменістану, новий коридор забезпечить мінімальну відстань перевезень з країн Балтійського басейну до Кавказького регіону і Центральної Азії.

У вересні 1998 р. в Баку відбулася Міжнародна конференція “Відновлення стародавнього “шовкового шляху”, присвячена налагодженню транспортного коридору «Європа – Кавказ – Азія» в розвитку програми Європейського Союзу ТРАСЕКА, котра була запропонована у травні 1993 р. в Брюсселі.

Делегації 32 країн та 13 міжнародних організацій розглянули можливості відновлення древньої транспортної та інтеграційної артерії.

Старовинний «Шовковий шлях», починаючи з II століття до нашої ери об’єднував Японію, Китай, країни Центральної Азії, Кавказу та Європи. Це була одна з найбільших торговельних та культурних магістралей давності.

За останні роки реалізації програми ТРАСЕКА в 10 разів збільшився товаропотік на трасі Європа – Азія [30, с. 143].

На конференції в Баку була прийнята основна багатостороння угода про міжнародний транспорт з розвитку євразійського нафтотранспортного коридору (ЄАНТК). Проект створення ЄАНТК може бути ефективним у випадку залучення до його реалізації інвестиційних ресурсів нафтогазових компаній – власників нафти каспійського регіону та активних операторів на ринку в Європі. Інтерес уже виявила група польських компаній “Golden Gates”, а також декілька провідних нафтових та фінансових компаній США. Українською частиною проекту ЄАНТК передбачено створення танкерного флоту, нафтоперевантажувального комплексу (терміналу) і трубопроводу. Також були підписані і 4 додаткові технічні документа з міжнародного торгового судноплавства, міжнародного залізничного транспорту, міжнародного автомобільного транспорту, митних процедур та обробки документів [34, с. 232].

Дія угоди розрахована на 10 років. Положеннями угоди регулюються міжнародні вантажі і транспортні перевезення між країнами, а також транзитні перевезення через території країн-учасниць.

Мета угоди – також сприяти доступу до міжнародного ринку автомобільного, повітряного та залізничного транспорту і торговельного судноплавства; сприяти міжнародним перевезенням вантажів, пасажирів і міжнародному транспортуванню нафти і газу, безпеки руху, збереженості вантажів, охорони навколишнього середовища.

Сторони зобов'язалися гармонізувати транспортну політику, а також правові рамки у сфері транспорту, створювати рівні умови конкуренції між окремими видами транспорту.

Кожна сторона надає іншим право транзиту по своїй території міжнародних транспортних засобів, вантажів та пасажирів. Тарифи за послуги забезпечення транспортних перевезень будуть встановлюватися на пільгових умовах. Узгодження пільгових умов і тарифів буде взаємним між учасниками угоди (Основний документ міжнародної конференції «Восстановление старинного шелкового пути»).

У міжнародному нафтотранспортному коридорі ЄАНТК почала діяти перша ділянка в рамках поромної переправи Іллічівськ – Поті, про що свідчить міжурядова угода між Україною, Грузією та Азербайджаном, підписана в середині грудня 1996 року. Ця поромна переправа має зримі перспективи розвитку: у рамках програми ТРАСЕКА буде надано кредит на реконструкцію залізничного комплексу в Іллічівську та будівництво комплексу в Поті.

Одним із найважливіших моментів створення транспортного коридору Європа – Кавказ – Азія є вирішення питання про маршрути поставки каспійської нафти. Створюються об'єктивні передумови для прокладання кількох маршрутів її транспортування.

Одним з них може стати українсько-польський. Це, по суті, природне продовження західного маршруту Баку – Супса.

Його переваги полягають у тому, що:

- *по-перше*, використання його як найкоротшого шляху ніж Чорним морем і Балтикою дасть змогу зменшити витрати на транспортування нафти на 8-9 дол. США за тону;

- *по-друге*, це маршрут, який проходить через сейсмічно безпечні й політично стабільні регіони;

- *по-третьє*, ще один із комплексів, які вже реально зводяться. Це – будівництво терміналу під Одесою і єднального нафтопроводу Одеса – кордон України з Польщею;

- *по-четверте*, український маршрут передбачає збереження якості прикаспійської нафти і переробку її на шляху транспортування до споживачів.

Завдяки своєму географічному розташуванню Україна має надзвичайно високий рейтинг для транзитних перевезень вантажів. Так, Польща, яка має менші територіальні можливості, отримує щорічно майже 4 млрд. дол. прибутку від транспортних перевезень. У нас цей показник значно нижчий. Проблема полягає в наявності транспортних магістралей, що відповідають вимогам світових стандартів.

Розбудова та експлуатація МТК є пріоритетним напрямом міжнародної економічної діяльності України. Прогнозоване на найближчі 20 років зростання попиту на енергоресурси та посилення залежності основних енергоспоживаючих регіонів від імпортованих енергоносіїв вимагає прискорення інтеграційних процесів, зорієнтованих на об'єднання енергетичних потенціалів країн у масштабі євразійського континенту, посилення ролі України як енерготранзитної держави.

Серед тенденцій, які матимуть тривалий вплив на розвиток енерготранзитного потенціалу України, – лібералізація європейського

енергетичного ринку та забезпечення енергетичної безпеки європейських країн, зростання обсягів видобутку енергетичних ресурсів у Каспійському регіоні та Росії, створення та розвиток додаткових маршрутів транспортування енергоносіїв на євразійському просторі, зокрема з метою розв'язання проблем Босфору. Зазначені тенденції сприятимуть посиленню конкуренції країн за право контролювати джерела енергії та шляхи їх транспортування.

Міжнародне співробітництво України у сфері транспортування енергоносіїв має бути спрямоване на [58, с. 315]:

- збереження та посилення ролі України як транзитної держави;
- забезпечення недискримінаційного доступу до енергоресурсів та ринків їх збуту;
- створення умов для залучення інвестиційних ресурсів і новітніх технологій у нафтогазову сферу на визнаних міжнародно-правових засадах;
- перекидання частини транзиту каспійської нафти, що має ринок збуту в Центральній та Західній Європі через ЄАНТК;
- створення передумов для інтеграції нафто- та газотранспортної систем держави в загальноєвропейську систему і диверсифікації постачання енергоносіїв в Україну та до інших європейських країн.

Важливе значення для забезпечення енергетичної безпеки України та європейських держав має міжнародне співробітництво в рамках Договору до Енергетичної Хартії (ДЕХ). Розширення міжнародних транспортних коридорів на захід (МТК №5 до Лісабону) та територією України на схід до транспортних коридорів Транссибу, дозволяє створити в перспективі єдиний транспортний простір, що охопить весь євразійський континент.

Питання для самоконтролю

1. Визначте сутність поняття «міжнародний транспортний коридор».
2. Які функції виконують міжнародні транспортні коридори?
3. Які міжнародні транспортні коридори проходять територію України?
4. У чому полягають переваги міжнародних транспортних коридорів Гданськ – порти Чорного моря та «Європа – Кавказ – Азія»?
5. У чому складається відновлення «Великого шовкового шляху» та шляху «з варяг у греки» територією України?

ТЕМА 8

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

- 8.1. Поняття та складові економічної безпеки держави.
- 8.2. Загрози економічній безпеці України.
- 8.3. Доцільність вступу України до НАТО.

Ключові поняття і терміни:

Міжнародна економічна безпека, національна економічна безпека, складові економічної безпеки, загрози економічної безпеки, Північноатлантичний альянс (НАТО).

8.1. Поняття та складові економічної безпеки держави

Економічна безпека (міжнародна й національна) має загальносвітовий характер і стосується різною мірою інтересів усіх держав. Спочатку питання про економічну безпеку виникло серед країн, що розвиваються. Це відображається у принципах Бразильської концепції колективної економічної безпеки (1974 р.). У 1985 р. проблема міжнародної економічної безпеки була вперше внесена на розгляд ООН.

Під *міжнародною економічною безпекою* розуміється така економічна взаємодія країн, яка виключала б навмисне завдання отримання збитку економічним інтересам якоїсь країни. Це передбачає створення відповідного міжнародно-правового механізму [54, с. 573].

Проблема економічної безпеки стосується інтересів багатьох країн. Як показує світовий досвід, збиток економічним інтересам завдається різноманітними засобами: порушенням нормального стану міжнародної торгівлі (застосування ембарго, введення надмірних кількісних і тарифних обмежень, штучне підвищення або зниження

цін на ті чи інші товари), створенням перепон на шляху міжнародного руху технологій, порушенням практики комерційної діяльності та ін.

Навмисний збиток може завдатися національній валютній системі країни шляхом заниження курсу національної валюти, заморожування вкладів в іноземних банках, введення кредитних обмежень. Інколи цілеспрямовано порушується порядок руху капіталу, зокрема через втечу капіталу, незаконну ревізицію або націоналізацію без компенсації власності іноземних інвесторів.

До порушень міжнародної економічної безпеки належать організація цілеспрямованого відпливу наукових кадрів і кваліфікованих робітників, невиконання вимог чинної системи міжнародного транспортного повідомлення всупереч відповідним угодам.

Дедалі частіше порушуються умови екологічної безпеки, що призводить до серйозних економічних втрат.

Сучасна світова практика знає такі основні шляхи підтримання економічної безпеки: стримування небажаних дій за допомогою різноманітних засобів тиску, застосування проти порушника практичних засобів впливу на рівні окремих держав. Сюди входить і політичний процес, який завершує або доповнює силові дії, юридично оформлює їх. Усі ці заходи потребують певного рівня економічної сили держав, що їх застосовують.

Інший напрям підтримання міжнародної економічної безпеки традиційно передбачає створення рівноваги сил шляхом організації різноманітних об'єднань і блоків на регіональному і міжнародному рівнях. Проте сила стає дедалі менш дійовим засобом примусу, оскільки її використання обходиться надто дорого. Економічна взаємозалежність звичайно вигідна для обох сторін, а розрив відносин завдає обопільного збитку.

Спрямованість зовнішньої і внутрішньополітичної діяльності кожної держави пов'язана з об'єктивними національними інтересами, наявністю загрози цим інтересам і необхідністю протидії такій

загрози. Взаємозв'язок і взаємозумовленість цієї тріади (інтереси, загроза, протидія) є фундаментом національної безпеки.

Національна економічна безпека – це захищеність економіки від внутрішніх і зовнішніх несприятливих чинників, що порушують нормальне функціонування процесу внутрішнього відтворення, підривають досягнутий рівень життя населення і тим самим викликають підвищену соціальну напруженість у суспільстві, а також загрозу самій державі [54, с. 574].

Перспективне бачення національної безпеки за умов відкритості конкурентних ринкових комплексів пов'язано із забезпеченням низки базових критеріїв та стандартів розвитку – випереджальним розвитком наукомістких галузей, всебічної модернізації громадського суспільства згідно з сучасними цінностями та інформаційними реаліями.

Загалом ступінь економічної безпеки залежить від економічного потенціалу країни, його співвідношення з потугами різноманітних господарств. Економічний потенціал, який утворюють сукупність продуктивних сил суспільства і національне багатство, визначає спроможність держави діяти у світовій економічній системі, справляти на неї певний вплив.

Національна економічна безпека передбачає не створення замкненого, автаркічного національного господарства, а взаємне врахування національних економічних інтересів, дотримання погоджених норм функціонування світової економіки. У цьому плані проблема національної економічної безпеки має вкрай важливе значення для країн пострадянського простору й тих, що розвиваються. Національна економічна безпека має внутрішній та зовнішній вияви. У країнах з високим рівнем економічного розвитку за відносно низької самозабезпеченості основними ресурсами і багатьма видами продукції вона досить надійно гарантується диверсифікацією зовнішньоекономічних зв'язків; у менш розвинених країнах на перший план висуваються питання достатньої самозабезпеченості основними видами ресурсів і продукції.

Основними складовими економічної безпеки можна вважати [44, с. 581]:

- Здатність забезпечувати сталий розвиток національної економіки за допомогою комплексу інструментів та практичних можливостей гарантувати процес економічного відтворення в суспільстві в контексті міжнародної конкуренції та постійних змін в умовах виробництва.
- Наявність ефективних можливостей підтримувати стабільний стан соціально-економічної системи шляхом захисту власності в усіх її формах, підтримання достатніх умов та гарантій для підприємницької активності, попередження тенденціям, які потенційно здатні порушувати макроекономічну, фінансово-монетарну рівновагу, погіршувати добробут населення.
- Здатність підтримувати науково-технічні розробки, упроваджувати лідируючі технології, інновації, забезпечувати надходження до країни технологій, ноу-хау, передових методик управління, створення нових закладів, якщо цього вимагають умови НТП, підвищення професійного, освітнього та загальнокультурного рівня працівників і населення в цілому.

Основним показником економічного розвитку, а відповідно – статтею в переліку пунктів економічної безпеки є абсолютний рівень і динаміка ВВП країни. От чому довготривалим цілям національної економічної безпеки відповідає забезпечення стабільного щорічного приросту ВВП.

Однак до останнього часу в Україні не створено цілісної системи організації економічної безпеки держави. Вкрай недосконала її нормативно-правова база. На законодавчому рівні перелік загроз економічній безпеці, сформульований у Законі «Про основи національної безпеки України», був прийнятий ВР України лише в червні 2003 року. Однак до цього часу не затверджено проект Стратегії забезпечення економічної безпеки України, який розроблено Кабінетом Міністрів, не розпочато роботу над

Національною програмою економічної безпеки. Усе це призводить до того, що впродовж тривалого часу економічна політика в державі здійснювалася без урахування існуючих загроз економічній безпеці, необхідних експертних оцінок та відповідного моніторингу.

8.2. Загрози економічній безпеці України

Основними загрозами економічній безпеці України є:

1. В інституційній сфері – недостатня ефективність гілок влади: суперечність чинного законодавства та правова неврегульованість широкого кола питань економічного розвитку, зокрема ринкової трансформації економіки, утвердження ефективного конкурентного середовища, незбалансованість кадрового потенціалу, нероздільність відносин бізнесу та влади за домінуванням останньої. Зрощування влади (у всіх її формах) та бізнесу є основним підґрунтям корумпованості економіки, системної бюрократизації. У деструктивних формах здійснюється роздержавлення та приватизація, зокрема й землі. Однією з найгостріших проблем, що стримує економічне зростання, є криза корпоративного управління, яка унеможливорює ефективну реструктуризацію підприємств, розвиток фондового ринку, зростання інвестиційної привабливості української економіки, у т.ч. і для іноземних інвесторів.

Також деструктивною для економічної безпеки є слабкість судової влади, особливо механізму виконання її рішень, що створює сприятливе середовище для зростання корупції, дискредитує державну регуляторну політику [30, с. 428-429].

2. У соціальній сфері – у декілька разів занижена вартість робочої сили – одного із основних виробничих ресурсів. Наслідком цього є низька платоспроможність населення, відсутність стимулів зростання його кваліфікаційного

потенціалу, нагромадження капіталу, технічного прогресу, глибока диференціація доходів населення.

За роки реформ в Україні життєвий рівень знизився в 10-12 разів. За даними ООН, Україна опинилася на 139 місці із 160 країн світу. Стандарт життя як показник співвідношення багатств 10% найбагатшої частини населення до багатства такої чисельності бідного населення (коефіцієнт Джині) в Євросоюзі складає 6:1. а в Україні – 20/40:1. Мінімальний рівень погодинної зарплати в ЄС складає 3 дол., в Україні – 0,99 дол. Зарплата українського вчителя складає 100 доларів у місяць, тоді як зарплатня вчителя в країнах ЄС 1000-2000 євро [35].

З 1993 р. в Україні сформувалася усталена тенденція до зменшення населення країни: з 52,2 млн. осіб до 42,8 (на 1.01.2015 р.). Щорічні показники смертності перевищують відповідні показники народжуваності (при цьому смертність у чоловіків у 4 рази вища, ніж у жінок), тривалість життя знизилася з 65,6 років для чоловіків та 74,9 для жінок у 1990 р. до 62,7 та 74,1 відповідно у 2002 р. та є одним із найнижчих у Європі (наприклад, у Німеччині очікувана тривалість життя становить відповідно 74,5 та 80,5 років). За прогнозами до 2020 р. очікувана тривалість життя українців буде складати: для чоловіків це 65,9, а для жінок 6 років [61].

Частка населення, що живе за межею бідності, сягає 39-50%, у той час коли максимально допустиме значення у світовій практиці складає 10%.

Погіршуються показники здоров'я населення. З 1995 р. в Україні триває епідемія туберкульозу, невпинно поширюється захворюваність на ВІЛ/СНІД, збільшується кількість осіб, що вживають наркотичні та психотропні речовини. Ці та інші чинники суттєво погіршують відтворення робочої сили, її якісні параметри та трудовий потенціал.

3. У фінансовій сфері. Низький рівень капіталізації українських банків не відповідає вимогам політики зростання та структурно-інноваційній перебудові національної економіки.

Низький рівень розвитку фондового ринку не дозволяє зробити його ефективним інструментом мобілізації інвестиційних ресурсів, а відтак і політики економічного зростання. Зберігається структурна розбалансованість державних фінансів, їх суто фіскальна спрямованість; не зменшується взаємна заборгованість підприємств та організацій. Переважають короткострокові кредити під високі відсотки.

Україна поки що не посіла належного місця в міжнародному русі капіталів, який стає характерною ознакою сучасних міжнародних інтеграційних процесів і матеріальною основою економічного зростання та структурної перебудови.

Співвідношення зовнішнього державного боргу України і її золотовалютних резервів збільшується: якщо на 01.01.2010 р. це співвідношення було майже рівним – 26,2 млрд. дол. і 26,5 млрд. дол. (тобто 99,9 %), на 01.01.2011 р. – 34,6 млрд. дол. і 34,8 млрд. дол. відповідно (99,9 %), на 1.01.2014 р. вже 37,6 млрд. дол. і 20,4 млрд. дол. (54,4 %), то на 01.01.2015 р. 38,8 та 7,5 млрд. дол. (19,4 %).

Сукупний зовнішній борг України (державний і корпоративний) досягає 93,5 % обсягу ВВП (29,3 % в 2004 р.). При цьому, прямий гарантований борг у 2014 р. складе 67,6 % ВВП [10].

За роки незалежності з України в офшори було виведено 167 млрд. дол. (300 млн. дол. щомісячно).

4. Тінізація та корумпованість української економіки, які створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави. При існуючому рівні тінізації економіки вже можна говорити про існування системи розширеного відтворення тіньових економічних відносин в Україні.

Частка тіньової економіки від офіційного ВВП в Україні становить 40,6 % (для порівняння: в Албанії - 32,9 %, у Замбії - 38,4 %). За рівнем корупції Україна у 2014 р. знаходилася на 142 місці з 175 країн (в оточенні Уганди і Коморських островів) [62]. При

цьому найбільш корумпованими вважаються саме ті інститути влади, які покликані боротися з корупцією: суди (87%) та правоохоронні органи (84%).

Одним із найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової економіки є криміналізація суспільства. Водночас тінізація економіки формує негативний імідж держави серед міжнародної спільноти, стримує торговельно-економічні відносини українських підприємств із зарубіжними партнерами та стримує євроінтеграційні зусилля України.

5. Структурні диспропорції. Йдеться про надзвичайно енергоємний промисловий комплекс, велику залежність національної економіки від імпорту, нераціональну структуру експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості, критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, АПК, системах життєзабезпечення, а також неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їхнього постачання та відсутність активної державної політики енергозбереження, загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України [30, с. 430].

Якщо в 1991 р. частка металургії у ВВП України складала 25,6 %, то у 2014 р. – вже 33 %. І поки така ситуація зберігається, ризики металургів стають ризиками всієї економіки (до початку військового конфлікту на сході країни внесок Донецької та Луганської областей у ВВП України становив близько 25 %).

Низький технологічний рівень виробництва: 47,9 % сталі виплавляється мартенівським способом (у світі – 2,5 %); частка електроплавлення складає 4 % (у світі – 40 %); середня глибина розробок вугілля, що коксується, перевищує 720 м, глибина переробки нафти на українських НПЗ складає 46-60 % (у світі –

перевищує 90 %); з 50 тисяч зернозбиральних комбайнів 30 тисяч – застарілі «Ниви» [34, с. 220, 229, 231, 246].

Незважаючи на те, що з 1991 до 2013 р. енергомісткість виробництва скоротилася з 0,8 кг умовного палива на 1 долар ВВП до 0,55 кг усл. Топлива на 1 дол., у Росії цей параметр становить 0,44 кг у.т., Чехії - 0,22, Польщі - 0,19, Німеччині - 0,15 [67]; альтернативна енергетика в Україні складає 0,79 % від спільного обсягу споживання енергії (в Білорусі – 12 %, Фінляндії – 26 %);

Частка імпорту газу з одного джерела (монозалежність) сягала 70-75%, у той час коли максимально допустиме значення у світовій практиці складає тільки 30%. У 2015 р. ця залежність знизилась до 40%.

6. Недосконалість системи інноваційного розвитку. За роки реформ не вдалося створити дієздатних механізмів стимулювання інноваційної діяльності підприємств та організацій, що призвело до деградації існуючого науково-технічного потенціалу, повільного оновлення продукції виробничого комплексу. Критичним залишається рівень державного фінансування науково-технічної діяльності.

Усього 13,5% підприємств ведуть роботи з інноваційного оновлення виробництва (тоді як у 1990 р їх було 36 %), що нижче порогового значення (25 %) і набагато нижче аналогічного показника розвинених країн (70-80 %). Порівнянно з 1991 р кількість винахідників і раціоналізаторів в Україні скоротилася більш ніж у 20 разів.

За даними ЮНЕСКО, в Україні загальний рівень фінансування наукової і науково-технічної діяльності в розрахунку на одного науковця приблизно в шість разів нижчий, ніж у США та Німеччині, у п'ять разів - Японії та в 1,3 раза - ніж у Росії. Фінансування науки (у % ВВП) протягом 2000-2015 рр.. знизилося з 1,16 % до 0,2 % [15] (причому в Законі України "Про наукову і науково-технічну діяльність" зазначено, що обсяг фінансування науки повинен бути на рівні не менше 1,7 % ВВП) [2].

7. Високий рівень фізичного зносу основних фондів та виробничої інфраструктури: у металургійній промисловості – 65 %, у вугільній промисловості – 80 %; усі діючі НПЗ були побудовані ще в радянські часи; в АПК – 60-90 % техніки, яка залишається в експлуатації, уже відпрацювала 1-2 амортизаційних терміни; майже третина устаткування на цукрових заводах знаходиться в експлуатації понад 20 років; сироварне устаткування зношене на 90-95 %; 14% залізничних мостів знаходяться в незадовільному стані, 46 % – не відповідають правилам експлуатації [32].

Загрозами економічного плану є також рівень безробіття, темпи інфляції (поточні ціни у співвідношенні з базовим індикатором цін), національний борг (співвідношення між рівнем боргу та обсягами джерел прибутків, валютних надходжень, наприклад річним експортом).

8.3. Доцільність вступу України до НАТО

Значущим елементом сучасної геополітичної моделі України, яка базується на принципі багатовекторності, є відносини з НАТО.

У регіональному безпековому просторі навколо України сьогодні відбуваються масштабні інтеграційні процеси. З одного боку - ЄС та НАТО розширюють свої кордони та сфери впливу в Центральній та Південно-Східній Європі; з іншого - на пострадянському просторі активно утворюється Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ), що формується в руслі взаємодії з актуальних питань боротьби з міжнародним тероризмом та програми "Партнерство заради миру" (ПЗМ).

Північноатлантичний альянс тісно співпрацює з іншими безпековими структурами в Європі, насамперед з ОБСЄ, приділяючи основну увагу проблемам попередження та врегулювання конфліктів. На цьому тлі євроатлантична інтеграція України постає як

багатовимірний процес, який передбачає ефективну взаємодію з основними європейськими структурами безпеки.

Самоліквідація Варшавського пакту, занепад могутності та колапс СРСР змінили роль НАТО. Цей блок, який перетворився із суб'єкта блокового протистояння та геостратегічного балансування на одноосібного військового лідера, є системою колективної оборони, потенціал якого за основними параметрами не має зіставних противаг у світі. Членами Північноатлантичного альянсу є 28 країн.

Головне завдання, яке має вирішувати Альянс у найближчій перспективі, це перетворення з сутто військової організації, що виникла у відповідь на загрози "холодної війни", у структуру *політично-воєнного характеру*, яка спроможна ефективно протистояти новим загрозам.

Вступ до НАТО західних сусідів України, що є закономірним наслідком геополітичних змін на континенті, посилює важливість її співробітництва з Альянсом не лише в межах західного вектора української зовнішньої політики, а й у ширшому вимірі регіональних відносин.

1997 року була підписана Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору [64], яка містить посилення на гарантії безпеки Україні як без'ядерній державі, надані їй у Будапешті в 1994 р., а також нагадує: «Союзники по НАТО продовжуватимуть підтримувати суверенітет і незалежність України, її територіальну цілісність, демократичний розвиток, економічне процвітання та її статус без'ядерної держави, а також принцип непорушності кордонів як ключові фактори стабільності та безпеки в Центрально-Східній Європі та на континенті в цілому» [39].

Прийняття 8 липня 2002 р. Указу Президента України та введення в дію політичного рішення Ради національної безпеки й оборони України від 23 травня 2002 р. "Про стратегію України щодо організації Північноатлантичного договору" стало переломним етапом у наших взаємовідносинах. Таке рішення стало можливим у

результаті трансформації НАТО із суто військово-політичної організації в політично-військову, а також, унаслідок глобалізації міжнародного середовища безпеки після 11 вересня 2001 р., реалізації стратегії розширення НАТО на Схід.

Економічний зміст рамкового документа 1994 р. "Партнерство заради миру" (програма військової співпраці НАТО з 23 європейськими державами та колишніми республіками СРСР з Центральної Азії, які не є членами альянсу) [47], головною метою якого є зміцнення безпеки в Євроатлантичному регіоні, визначається рішучістю союзників по НАТО продовжувати підтримку України для досягнення нею «економічного процвітання». Згідно з цим документом могутність держави в сучасному світі визначається не військовим потенціалом, а здатністю підтримувати внутрішню стабільність та дружні стосунки з іншими країнами. І в цьому аспекті економічна складова політики НАТО вочевидь може набути більшої ваги, ніж раніше.

Здійснюючи курс на євроатлантичну інтеграцію, Україна, як невід'ємна частина Європи, у співпраці з іншими європейськими державами прагне до розбудови загальноєвропейської системи безпеки. Відмова від участі в такій системі об'єктивно створила б для нашої держави загрозу опинитися на периферії європейських інтеграційних процесів, поставила б країну в стан відносної міжнародної ізоляції [30, с. 436].

Однак починаючи з 2010 р., Україна несподівано відмовилася від зовнішньополітичного курсу на вступ до Альянсу та оголосила про свій позаблоковий статус.

Оцінка економічних наслідків гіпотетичного залучення України до НАТО свідчила про складність реалізації такої акції. Передусім проблематично віднайти як мінімум 27-35 млрд. дол., які, за розрахунками американських експертів, необхідно витратити протягом першого десятиліття з метою технологічної та структурної адаптації до стандартів Альянсу. Причому навіть зважаючи на можливість фінансової допомоги з боку західних держав, бюджетні

витрати України за такого перебігу політичних подій мали б обов'язково збільшитися: компроміси щодо «розмиття» військової потужності та здатності виконання завдань для блоку НАТО є малоприйнятними [44, с. 592]. Для довідки: членство в НАТО країн Балтії вимагає від них необхідність виділяти на цілі оборони не менше 2% свого річного ВВП. Згідно з бюджетом України на 2015 р. на збройні сили планується виділяти 5% ВВП.

Наразі для України існує всього декілька моделей зовнішньополітичного вибору.

Модель перша. Євроатлантична інтеграція, яка повинна завершитися набуттям повноправного членства в НАТО.

Вступ України до НАТО стане важливим системним довготерміновим чинником, що впливатиме на соціально-економічний розвиток держави як на етапі підготовки до входження, так і після приєднання до Альянсу. Входження України до НАТО стане вагомим стимулом [58, с. 22-23]:

- забезпечення національної безпеки України, захисту її державного суверенітету та цілісності;
- повнішої реалізації наявного науково-технічного потенціалу держави, її прилучення до розвитку високих технологій;
- сучасного облаштування державних кордонів України;
- позитивної структурної перебудови українського суспільства, зміцнення демократії, зокрема утвердження верховенства права, захисту прав людини;
- покращення міжнародного іміджу держави, її активного залучення до геополітичних процесів, загальноєвропейської та колективної безпеки, зміцнення стабільності в Східноєвропейському та Чорноморському регіонах.

Модель друга. «Фінляндізація».

Дана модель передбачає відмову України від членства в НАТО в обмін на свободу участі в європейській інтеграції. Априорі така модель може здатися не тільки компромісною, але і найбільш

життєздатною, оскільки її використання мінімально задовольнило б інтереси всіх сторін.

Однак на відміну від Фінляндії (яка ніколи публічно не відмовлялася від перспективи членства в НАТО), Україна розглядається російськими ідеологами як частина «руського мира», навколо якого і будується останнім часом стратегія Росії.

Склалася парадоксальна ситуація: сама Росія всіляко розвиває і поглиблює свою співпрацю з НАТО, а поглиблення відносин між Україною і Альянсом подаються як пряма загроза інтересам Росії. При цьому НАТО і Росія є союзниками з багатьох чутливих питань міжнародної безпеки, партнерами в низці місій та операцій Альянсу. Також сторони реалізують широку програму співпраці. Так, Росія є єдиною державою з усіх партнерів НАТО, яка має право голосу з окремих питань діяльності Альянсу. Росія проводить значно більше, ніж Україна, спільних заходів з НАТО, зокрема військового характеру. Наприклад, російська сторона прагматично затвердила п'ятирічний план спільних військових навчань з НАТО, чого не робила Україна через політичні міркування.

Наразі навіть теоретичний розгляд «фінляндізації» неможливо без включення в пакет системи гарантій безпеки, які сама модель надати не може, не кажучи вже про чітку перспективу членства України в ЄС. Навпаки, заслуговує на увагу досвід Швеції, яка розвиває максимально тісні відносини з Альянсом без юридичного оформлення зобов'язань.

На саміті в Уельсі у вересні 2014 р. було вирішено надати статус спеціального партнера НАТО і ключового союзника таким країнам як Швеція, Фінляндія, Австралія, Йорданія та Грузія, замість Плану дій щодо членства в цій організації.

Модель третя. Побудова двосторонніх союзницьких відносин (альянсів) зі США та іншими провідними країнами.

З точки зору теорії, двосторонні коаліції переважніше багатосторонніх у тих випадках, коли сторони не бояться в результаті такої співпраці отримати менше, ніж партнер, і не вважають, що цю

різницю він використовує проти них у майбутньому. Однак, з іншого боку, будь-яке стратегічне партнерство вимагає наявності загальних довгострокових інтересів і порівнянного рівня готовності сторін їх відстоювати.

У цьому полягає основне питання перспектив перетворення України в ключового союзника США поза НАТО. При цьому Україну має цікавити не формальне надання такого статусу, а саме якісні зміни в наших відносинах, які допоможуть повною мірою використовувати можливості, закладені у двосторонній Хартії Україна - США «Про стратегічне партнерство» 2008 року.

Модель четверта. Збереження позаблокового статусу і фактичне продовження традиційної зовнішньополітичної стратегії.

Однак позаблоковість і перебування нашої країни в «сірій зоні безпеки» особливо небезпечна у сформованих сучасних геополітичних умовах.

Позаблоковість може успішно працювати будучи підкріпленою нормативними, фінансовими та організаційними можливостями держави в конкурентних міжнародних системах, орієнтованих на досягнення абсолютної переваги, де ймовірність військової агресії низька. Нічого схожого навколо сьогоденної України не спостерігається.

29 грудня 2014 р. Президент України підписав Указ, згідно з яким із Закону України "Про основи внутрішньої і зовнішньої політики" виключається пункт про позаблоковий статус України і доповнюється пунктом про "відновлення курсу України на членство в Організації Північноатлантичного договору" [3].

Однак остаточне рішення про можливий вступ України до НАТО прийматиметься на всеукраїнському референдумі.

Для досягнення поставленої мети – набуття повноправного членства в НАТО – державна влада має вдосконалити політичну систему, розвивати інститути громадянського суспільства, підвищувати ефективність державного управління, забезпечити стале

економічне зростання, реформування Воєнної організації держави, насамперед її Збройних сил, активно працювати із суспільною думкою в країні. Євроатлантичний напрям має постійно бути в центрі уваги вищого керівництва держави.

Успішна реалізація Україною завдань євроатлантичної інтеграції створить для неї нові сприятливі умови, сприятиме активізації співробітництва з ЄС, підвищить авторитет і покращить зовнішній імідж, дозволить активніше відстоювати інтереси в Європі і світі. Членство в НАТО зробить розвиток України стабільнішим, системним і передбачуваним.

Питання для самоконтролю

1. Визначте сутність понять «міжнародна економічна безпека» та «національна економічна безпека».
2. У чому полягають основні загрози економічній безпеці України?
3. У чому полягає доцільність та стимули вступу України до НАТО?
4. Які основні проблеми існують на шляху вступу України до НАТО?
5. Які є моделі подальшого вибору Україною її зовнішньополітичного курсу?

**ТЕСТИ ДО КУРСУ
«УКРАЇНА В СУЧАСНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ»**

1. Основними торговельними партнерами України є:

- a) РФ; Німеччина; Китай;
- b) Казахстан; Італія; Австралія;
- c) США; Індія; Туреччина;
- d) РФ; США; Ізраїль.

2. Основною товарною номенклатурою українського експорту є:

- a) кольорові метали; нафта; одяг;
- b) чорні метали; соняшникова олія; верстаки;
- c) неблагородні метали; суперфосфат; цукор;
- d) зерно; текстиль; деревина.

3. Основною товарною номенклатурою українського імпорту є:

- a) військова техніка; неблагородні метали; алкогольні напої;
- b) обладнання; цукровий буряк; тютюн;
- c) устаткування; газ; бавовник;
- d) нафта; соняшникова олія; папір.

4. Для задоволення паливного балансу Україна імпортує енергоносії з:

- a) Туркменістану; Китаю; Іраку.
- b) Росії; Туркменистану; Казахстану.
- c) Росії; Польщі; Афганістану.
- d) Казахстану; Польщі; Білорусії.

5. До складу СНД входять:

- a) Казахстан; РФ; Україна; Туркменистан; Грузія; Білорусь; Киргизстан.
- b) Білорусь; Україна; Казахстан; РФ; Туркменистан; Литва; Узбекистан.

- c) РФ; Україна; Татарстан; Туркменистан; Киргизстан; Азербайджан; Білорусь.
- d) Казахстан; Білорусь; Україна; Молдова; Киргизстан; Узбекистан, Вірменія.

6. На даний момент у складі СНД перебуває 11 країн:

- a) так;
- b) ні.

7. На даний момент у складі СНД перебуває 12 країн:

- a) так;
- b) ні.

8. Існують "заморожені" конфлікти:

- a) Грузія – Абхазія; Нагірний Карабах – Азербайджан; Румунія – острів Зміїний;
- b) Молдова – Придністров'я; Грузія – Південна Осетія; Нагірний Карабах – Вірменія – Азербайджан;
- c) Нагірний Карабах – Азербайджан – Вірменія; Росія – Чечня; Грузія – Абхазія – Південна Осетія.

9. Інтеграційними субрегіональними угрупованнями в рамках СНД є:

- a) Митний Союз; ОДКБ; АТЕС; ГУАМ.
- b) Союзна держава Росії та Білорусі; ЦАОР; ШОС; ЄврАзЕС.
- c) ОДКБ; ЄАЕС; ЄЕП; ГУАМ.
- d) ОДКБ; ЄврАзЕС; НАФТА; ШОС.

10. В Організацію договору про колективну безпеку СНД входять:

- a) Білорусія, Росія, Україна, Киргизстан, Таджикистан, Вірменія;
- b) Вірменія, Білорусія, Росія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан;
- c) Росія, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Білорусія, Молдова;

d) Росія, Білорусія, Україна, Молдова, Вірменія, Казахстан.

11. У Євразійський економічний союз СНД входять:

- a) Росія, Білорусія, Казахстан, Вірменія;
- b) Росія, Білорусія, Казахстан, Узбекистан;
- c) Росія, Вірменія, Білорусія, Молдова;
- d) Росія, Білорусія, Україна, Вірменія.

12. У Євразійське економічне співтовариство СНД входять:

- a) Білорусія, Росія, Україна, Киргизстан, Таджикистан, Вірменія;
- b) Росія, Білорусія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан;
- c) Росія, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Білорусія, Молдова;
- d) Росія, Білорусія, Україна, Молдова, Вірменія, Казахстан.

13. В Організацію за демократію та економічний розвиток – ГУАМ входять:

- a) Грузія, Узбекистан, Вірменія, Молдова;
- b) Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова;
- c) Грузія, Україна, Вірменія, Молдова.

14. У Шанхайську організацію співробітництва входять:

- a) Казахстан, Киргизія, Таджикистан, Узбекистан, Росія, КНР;
- b) Казахстан, Киргизія, Узбекистан, Вірменія, Росія, КНР;
- c) Казахстан, Татарстан, Киргизія, Узбекистан, Росія, КНР.

15. Україна бере участь у таких органах СНД:

- a) Міжпарламентській асамблеї СНД; Раді міністрів закордонних справ; Міждержавному економічному комітеті;
- b) Раді міністрів закордонних справ; Міжпарламентській асамблеї СНД; Економічному суді СНД;
- c) Платіжному союзу СНД; Виконавчому секретаріаті СНД; Міждержавному економічному комітеті;

- d) Економічному суді СНД; Раді міністрів оборони; Платіжному союзу СНД.

16. Україна не бере участь у таких органах СНД:

- a) Міжпарламентській асамблеї СНД; Раді міністрів закордонних справ; Міждержавному економічному комітеті;
- b) Раді міністрів закордонних справ; Міжпарламентській асамблеї СНД; Економічному суді СНД;
- c) Платіжному союзу СНД; Виконавчому секретаріату СНД; Міждержавному економічному комітеті;
- d) Економічному суді СНД; Раді міністрів оборони; Платіжному союзу СНД.

17. Структура експорту наближена до структури експорту розвинених країн у:

- a) Російській Федерації;
- b) Вірменії;
- c) Казахстані;
- d) Білорусі.

18. Усі роки після розпаду СРСР в Україні експорт послуг:

- a) був нижчий, ніж їх експорт;
- b) переважав над їх імпортом.

19. У Митному Союзі в рамках ЄЕП рівень ВВП Росії:

- a) у 8 разів перевершує ВВП України; у 13 разів – ВВП Казахстану; у 25 – ВВП Білорусі;
- b) у 8 разів перевершує ВВП Казахстану; у 13 разів – ВВП України; у 25 – ВВП Білорусі;
- c) у 8 разів перевершує ВВП України; у 13 разів – ВВП Білорусі; у 25 – ВВП Казахстану.

20. До країн ЄС-15 входять:

- a) Німеччина; Італія; Австрія; Словенія; Португалія; Греція; Фінляндія;
- b) Іспанія; Швеція; Великобританія; Ірландія; Ісландія; Кіпр; Франція;
- c) Бельгія; Люксембург; Нідерланди; Данія; Греція; Ірландія; Швеція;
- d) Австрія; Португалія; Швейцарія; Словаччина; Греція; Мальта; Ліхтенштейн.

21. До країн ЄС-10 входять:

- a) Латвія; Литва; Хорватія; Словаччина; Мальта;
- b) Угорщина; Чехія; Словенія; Естонія; Румунія;
- c) Польща; Чорногорія; Хорватія; Естонія; Греція;
- d) Естонія; Мальта; Словенія; Угорщина; Кіпр.

22. Болгарія приєдналась до Європейського Союзу:

- a) 1 травня 2004 року;
- b) 1 січня 2007 року;
- c) 1 липня 2013 року.

23. Румунія приєдналась до Європейського Союзу:

- a) 1 травня 2004 року;
- b) 1 січня 2007 року;
- c) 1 липня 2013 року.

24. Хорватія приєдналась до Європейського Союзу:

- a) 1 травня 2004 року;
- b) 1 січня 2007 року;
- c) 1 липня 2013 року.

25. Базовим правовим документом, який на міжнародному рівні регулює процес європейської інтеграції України, є:

- a) Угода про співтовариство між Україною та ЄС з атомної енергії;
- b) Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС;
- c) Угода про співтовариство між Україною та ЄС із врегулювання криз.

26. Відповідно до Маастрихтської угоди державний борг країн-кандидатів у ЄС має бути не більш:

- a) 50% ВВП країни;
- b) 60% ВВП країни;
- c) 70% ВВП країни.

27. Відповідно до Маастрихтської угоди виробництво ВВП на душу населення країн-кандидатів у ЄС має бути:

- a) 8 тис. дол. США;
- b) 10 тис. дол. США;
- c) 12 тис. дол. США.

28. Класична ЗВТ передбачає скасування тарифних обмежень та інші обмежувальні заходи на значні обсяги в торгівлі товарами територій.

- a) так;
- b) ні.

29. Класична ЗВТ передбачає торгівлю товарами, послугами, капіталом і робочою силою, доступ до ринків державних закупівель.

- a) так;
- b) ні.

30. Поглиблена і всеохоплююча зона вільної торгівлі передбачає торгівлю товарами, послугами, капіталом і робочою силою, доступ до ринків державних закупівель.

- a) так;
- b) ні.

31. Поглиблена і всеохоплююча зона вільної торгівлі передбачає скасування тарифних обмежень та інші обмежувальні заходи на значні обсяги в торгівлі товарами територій.

- a) так;
- b) ні.

32. Організація Чорноморського економічного співробітництва була створена:

- a) 25 червня 1992 року;
- b) 25 червня 1993 року;
- c) 25 червня 1994 року.

33. До країн-членів Організації Чорноморського економічного співробітництва входять:

- a) Албанія; Вірменія; Хорватія; Болгарія; Мальта.
- b) Азербайджан; РФ; Сербія; Туреччина; Румунія.
- c) Грузія; Чорногорія; Україна; Туніс; Греція.
- d) Єгипет; Ізраїль; Молдова; Румунія; Кіпр.

34. Кільцева автомагістраль навколо Чорного моря носить назву:

- a) «Дорога аргонавтів»;
- b) «Великий шовковий шлях»;
- c) «Золоте кільце».

35. Під міжрегіональним співробітництвом розуміють:

- a) будь-які зв'язки, установлені між регіонами, що належать до різних держав;
- b) співпрацю граничних регіонів сусідніх держав;

- с) співпрацю регіонів двох чи декількох держав, що мають загальні кордони.

36. Під транскордонним співробітництвом розуміють:

- а) будь-які зв'язки, установлені між регіонами, що належать до різних держав;
- б) співпрацю граничних регіонів сусідніх держав;
- с) співпрацю прикордонних регіонів двох чи декількох держав, що реалізуються у виробничій та невиробничій сферах на регіональному та місцевому.

37. Вставте пропущене слово:

_____ – форма транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох чи більше держав, що мають загальні кордони.

38. До Карпатського єврорегіону входять прикордонні області:

- а) Білорусі, України, Росії.
- б) Білорусі, Польщі, України.
- с) України, Молдови, Румунії.
- д) Угорщини, Польщі, Румунії, України, Словаччини.

39. До єврорегіону «Буг» входять прикордонні області:

- а) Білорусі, України, Росії.
- б) Білорусі, Польщі, України.
- с) України, Молдови, Румунії.
- д) Угорщини, Польщі, Румунії, України, Словаччини.

40. До єврорегіону «Дніпро» входять прикордонні області:

- а) Білорусі, України, Росії.
- б) Білорусі, Польщі, України.
- с) України, Молдови, Румунії.

d) Угорщини, Польщі, Румунії, України, Словаччини.

41. До єврорегіону «Нижній Дунай» входять прикордонні області:

a) Білорусі, України, Росії.

b) Білорусі, Польщі, України.

c) України, Молдови, Румунії.

d) Угорщини, Польщі, Румунії, України, Словаччини.

42. З метою кращого транспортного обслуговування міжнародної торгівлі в Україні визначено такі КПП:

a) на кордоні з Болгарією; Росією; Польщею;

b) на кордоні з Угорщиною; Росією; Грузією;

c) на кордоні з Румунією; Білорусією; Чехією;

d) на кордоні з Польщею; Молдовою; Словаччиною.

43. Вставте пропущене слово:

_____ – доставка вантажів найкоротшим шляхом і максимально швидко.

44. Пункти перетинання Берлін/Дрезден – Вроцлав – Львів – Київ належать до МТК:

a) №3 (Критський);

b) №5 (Критський);

c) №7 (Критський);

d) №9 (Критський);

e) Євроазіатський (ЄАТК).

45. Пункти перетинання Трієст – Любляна – Братислава – Ужгород – Львів належать до МТК:

a) №3 (Критський);

b) №5 (Критський);

c) №7 (Критський);

d) №9 (Критський);

е) Євразійський (ЄАТК).

46. Пункти перетинання Гельсінкі – Київ/Москва – Одеса/Кишинів/Бухарест – Александрополіс належать до МТК:

- а) №3 (Критський);
- б) №5 (Критський);
- в) №7 (Критський);
- г) №9 (Критський);
- е) Євразійський (ЄАТК).

47. Відновлення «Великого шовкового шляху» відбудеться в рамках МТК:

- а) ТРАСЕКА;
- б) ЄАНТК;
- в) Критського.

48. Відновлення «Шляху із варяг у греки» відбудеться в рамках МТК:

- а) ТРАСЕКА;
- б) ЄАНТК;
- в) Критського.

49. Економічна взаємодія країн, яка виключала б навмисне завдання отримання збитку економічним інтересам якоїсь країни – це:

- а) міжнародна економічна безпека;
- б) національна економічна безпека.

50. Захищеність економіки від внутрішніх і зовнішніх несприятливих чинників, що порушують нормальне функціонування процесу внутрішнього відтворення та підбивають досягнутий рівень життя населення – це:

- а) міжнародна економічна безпека;

б) національна економічна безпека.

51. Вставте пропущене слово:

_____ – економічна взаємодія країн, яка виключала б навмисне завдання отримання збитку економічним інтересам якоїсь країни.

52. Вставте пропущене слово:

_____ – захищеність економіки від внутрішніх і зовнішніх несприятливих чинників, що порушують нормальне функціонування процесу внутрішнього відтворення та підривають досягнутий рівень життя населення.

53. Головним експортним товаром Київської Русі є:

- а) ремісничі вироби;
- б) пшениця;
- в) зброя;
- г) шовк.

54. Передумовами міжнародної інтеграції є:

- а) близькість рівнів економічного розвитку і ступеня ринкової зрілості інтегрованих країн;
- б) географічна близькість інтегрованих країн, найчастіше спільний кордон;
- в) демонстраційний ефект.

55. У Шанхайській організації співпраці (ШОС) не перебуває:

- а) Киргизія;
- б) КНР;
- в) Росія.

56. Основна експортна позиція Вірменії:

- а) нафта;
- б) алкоголь;
- в) мідь;
- г) вантажні автомобілі;

57. Договір про зону вільної торгівлі (ЗВТ) діє в рамках:

- а) СНД
- б) НАТО
- в) ШОС
- г) ГУАМ.

58. Економічним критерієм для країн - кандидаток в ЄС не є:

- а) стабілізація грошової одиниці;
- б) бюджетний дефіцит до 3% ВВП;
- в) відсутність державного боргу;
- г) виробництво ВВП на душу населення - 10 тис. \$.

59. Перевагою створення ЗВТ + не є:

- а) посилення конкурентного тиску на ринку України;
- б) розширення номенклатури товарів і послуг на внутрішньому ринку;
- в) переоснащення і модернізація вітчизняних підприємств;
- г) всі відповіді неправильні.

60. Україна включено у Критські договори:

- а) 3;
- б) 4;
- в) 8;
- г) жодного.

61. Цілями інтеграції є:

- а) доступ до нових ринків збуту;
- б) доступ до нових джерел ресурсів;

в) досягнення конкурентних переваг.

62. У Євразійське економічне співробітництво входить:

- а) Китай;
- б) Індія;
- в) Таджикистан;
- г) Польща.

63. ЄАЕС - це економічний союз між:

- а) Митним союзом та ЄЕП;
- б) ЄЕП і ШОС;
- в) ШОС і ТЗ;
- г) НАТО і ГУАМ.

64. Основна експортна позиція Білорусі:

- а) трактори;
- б) картопля;
- в) авіатехніка;
- г) алкоголь.

65. Договір про Зону вільної торгівлі між країнами СНД був підписаний:

- а) 1994;
- б) 2005;
- в) 2015;
- г) ще не підписаний.

66. Попередником ЄС було:

- а) Європейське об'єднання вільної торгівлі;
- б) Європейське антикризове об'єднання;
- в) Європейське об'єднання вугілля і сталі;
- г) Європейське об'єднання легкої промисловості.

67. Процес розширення ЄС називають:

- а) Європейське поповнення;
- б) Європейська інтеграція;
- в) Європейська мажоритаризація.

68. МТК – це:

- а) доставка небезпечних вантажів;
- б) транспортування між країнами ядерної зброї;
- в) доставка вантажів максимально коротким і швидким шляхом.

69. Доповненнями до МТК України є:

- а) Євроазіатський нафтотранспортний коридор;
- б) Балтика - Чорне море;
- в) Європа - Кавказ – Азія.

ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

Тематика індивідуальних завдань включає найзлободенніші програмні питання дисциплін навчального плану. Написання роботи за обраною темою дозволить студентам закріпити та поглибити знання, які вони одержують в процесі вивчення курсу “Міжнародна економічна діяльність України”.

Самостійні завдання для студентів надаються у формі написання аналітичних есе.

1. Вплив міжнародних економічних зв'язків на національну економіку.
2. Вплив держави на умови та результативність міжнародного співробітництва.
3. Експорт послуг як фактор інтенсифікації зовнішньоекономічної діяльності України.
4. Геостратегічні перспективи транспортного забезпечення міжнародного співробітництва України.
5. Формування морської політики в умовах ринкових трансформацій.
6. Формування аграрної доктрини України.
7. Особливості інтеграції транспорту України в систему глобальних економічних відносин.
8. Розвиток міжнародних технологічних послуг в Україні.
9. Науково-технічна та інформаційна політика в системі пріоритетів міжнародних економічних зв'язків України.
10. Корупція як проблема формування відкритої економіки України.
11. Конкурентоспроможність України у світовій економіці.
12. Стратегія розвитку відкритої економіки України.
13. Аналіз стану міжнародної економічної інтеграції України.
14. Європейський вектор міжнародної економічної діяльності України.

15. Східний вектор у міжнародній економічній діяльності України. Єдиний економічний простір (ЄЕП).
16. Чорноморський вектор економічного співробітництва України.
17. Міжнародні субрегіональні проекти з участю України.
18. МВФ та країни Чорноморського регіону.
19. Розвиток міжнародної економічної діяльності України з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону.
20. Україна в системі єврорегіонів.
21. Світова практика транскордонного співробітництва та українська практика.
22. Правові аспекти прикордонного співробітництва України.
23. Острів Зміїний як район активного міждержавного співробітництва.
24. Дослідження відносин України з МВФ.
25. Національна безпека України.
26. Співробітництво України з Північно-Атлантичним альянсом: міфи та реалії.
27. Стан навколишнього середовища як фактор глобального та національного розвитку України.
28. Продовольчий потенціал України у глобальних проблемах.
29. Стан та стратегія продовольчої безпеки України.
30. Антропогенний вплив на навколишнє середовище України.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон Верховної РУкраїни «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 № 1629-IV // Урядовий кур'єр. – 2004. - №74. – С.13.
2. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» /Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 4, ст.13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/35-19>
4. Послання Президента України до Верховної Ради України від 15 квітня 2004 р. «Про внутрішнє і зовнішнє становище України в 2003 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.President.Gov.ua>.
5. Багрова І. В. Міжнародна економічна діяльність України : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Багрова І. В., Гетьман О. О., Власюк В. Є.; под. ред. І. В. Багровой – К. : “Центр навчальної літератури”, 2004. – 384 с.
6. Беленький П. Ю. Формування системи управління міжрегіональним та транскордонним співробітництвом в Україні // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Вип. ХХІХ : (проблеми європейської інтеграції і транскордонної співпраці) : статті / П. Ю. Беленький, Н. А. Мікула. – Львів-Луцьк, 2001. – С. 157-163.
7. Бжезинский Збигнев. Великая шахматная доска [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://royallib.com/book/bgezinskiy_zbigne/velikaya_shahmatnaya_doska.html

8. Валовой внутренний продукт Украины // Министерство финансов Украины. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : index.minfin.com.ua.
9. Вільні економічні зони: світовий досвід і українська специфіка : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Сіваченко І. Ю., Кухарська Н. О., Побережний Д. В. та ін.; под. ред. І. Ю. Сіваченко. – Київ : ЦНЛ, 2004. – 488 с.
10. Внешний государственный долг Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://index.minfin.com.ua/index/debt/gov/>
11. Волошинов Д. А. Современные направления деятельности стран-участниц ОЧЭС / Волошинов Д. А. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2008/Economics/29598.doc.htm
12. Воробьёв Ю.Л. Евро-Азиатский, Критский, Черноморский кольцевой.../ Вечерняя Одесса, 3 ноября 1998.
13. Выполнение государственного бюджета Украины // Министерство финансов Украины, [Электронный ресурс]. – Режим доступа : index.minfin.com.ua.
14. Госстат [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://politeka.net/24314-v-marte-2015-promyshlennost-ukrainy-sokratilas-na-pyatuyu-chast-gosstat/>
15. Государство на финансирование науки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://112.ua/obshchestvo/gosudarstvo-na-finansirovanie-nauki-v-2015-g-vydelit-0-2-vvp-minobrazovaniya-185881.html>
16. Государственный долг Украины // Министерство финансов Украины. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : index.minfin.com.ua.
17. Данилишин Б. Потребуется ли Путин от Украины возврата долгов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://glavcom.ua/articles/24458.html>

18. Долішній М. Концептуальні підходи до створення польсько-українського єврорегіону «Сян» на основі узагальнення досвіду єврорегіонів на західному кордоні Польщі / М. Долішній, В. Демченко, Н. Мікула // Регіональна економіка. – 2003. – №1. – С.69-82.
19. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (21 травня 1980 р., м. Мадрид). Текст українською мовою. – Рада Європи. – 35 с.
20. Європейська хартія регіонального просторового планування / Торремоліноська Хартія, 1983, Іспанія. Рада Європи.
21. Зеркалов Д.В. Транспорт України. Довідник. У двох книгах. Кн. 1. – К.: Основа, 2002. – 416 с.
22. Кирюхин А. Приграничное сотрудничество стимулирует инновации / А. Кирюхин // Приграничное сотрудничество : спец. вып. – 2003. – №12. – С.12.
23. Клімчук Б. Єврорегіон «Буг»: концепція та стратегія розвитку: монографія / Б. Клімчук, Н. Луцишин, П. Луцишин – Луцьк : «Вежа», 2002. – 416 с.
24. Кочетов Э. Г. Геоэкономика (Освоение мирового экономического пространства): учебник / Кочетов Э. Г. – М. : БЕК, 2002. – 480 с.
25. Кризис власти в Азербайджане // "Коммерсантъ" от 01.09.1993. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Эльчибей,_Абульфаз_Гадиргулу_оглы
26. Кухарская Н. А. Внешнеэкономические связи Украины: десять лет спустя / Н. А. Кухарская // Проблемы постсоветских стран. Новые тенденции в развитии и сотрудничестве. – Москва : ИМЭПИ РАН, 2003. – Вып. 5. – С. 99-116.

27. Кухарская Н. А. Восточный вектор внешнеэкономической деятельности Украины / Н. А. Кухарская // Мир перемен. – 2005. - №1. – С. 100-109.
28. Кухарская Н. А. Геоэкономическая трансформация промышленности Украины / Кухарская Н. А. – Одесса : Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2005. – 209 с. (Праці / ИПРЭЭИ НАН України).
29. Кухарська Н. О. Експортно-імпортна політика України: роки незалежності / Н. О. Кухарська // Регіональна економіка. – 2004. – №4. – С.44-52.
30. Кухарська Н. О. Міжнародна економічна діяльність України: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Н. О. Кухарська, С. К. Харічков. – Одісей, 2006. – 456 с.
31. Кухарська Н. О. Організація та розвиток транскордонного співробітництва в євро регіоні «Нижній Дунай» / Н. О. Кухарська // Регіональна економіка. – 2008. – №1. – С.13-23.
32. Кухарская Н. А. Проблемы и перспективы развития базовых производств Украины в условиях реформирования экономики / Н. А. Кухарская // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. – Донецк: ДонНУ, 2009. – С. 1195-1201.
33. Кухарська Н. О. Проблеми транскордонного та міжрегіонального співробітництва / Н. О. Кухарська // Вісник економічної науки України. – 2004. - №2(6). – С.90-97.
34. Кухарская Н. А. Стратегические приоритеты трансформации экономики регионов Украины: тенденции, формы, механизмы: Монография. / Кухарская Н. А. – ИПРЭЭИ НАН Украины, 2010. – 519 с.
35. Кухарская Н. А. Сущность и направления трансформации экономического развития Украины в условиях рыночных реформ / Н. А. Кухарская // Економічні інновації. Шляхи та механізми

- реалізації відтворювальної функції національної економіки : зб. наук. праць. – Одеса, 2013. – Вып. 52. – С. 113-123.
36. Кухарская Н. А. Украина и Европейский Союз / Н. А. Кухарская // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №1. – С. 100-106.
37. Ленчук Е. Б. Проблемы перехода к инновационной модели развития в странах постсоветского пространства / Е. Б. Ленчук // Проблемы прогнозирования. – 2006. – №4. – С. 126-144.
38. Меморандум про взаєморозуміння стосовно розвитку морських магістралей регіону Організації Чорноморського Економічного Співробітництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/969_002
39. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_158
40. Міжнародна економіка: навч. посібник – Вид. 2-ге, перероб. та допов [для студ. вищ. навч. закл.] / За ред. Козака Ю.Г. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. - 672 с.
41. Міжнародні транспортні коридори: шляхи в майбутнє // Україна і світ сьогодні, 1999, №48.
42. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія. / Н. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
43. Музей технічного прогресу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://museum.adrenalin.lutsk.ua/zvyazok>
44. Новицький В. Є. Міжнародна економічна діяльність України : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Н. Є. Новицький. – К. : КНЕУ, 2003. – 948 с.
45. Официальный сайт «Карпатського євро регіону» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.carpathian.euroregion.org.pl>

46. Официальный сайт Организации Черноморское экономическое сотрудничество [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bses-organizations.org>
47. Партнерство ради мира: рамочный документ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nato.w-europe.org/show.php?art=168&rubr=2>
48. Пахомов Ю. М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Пахомов Ю. М., Лук'яненко Д. Г., Губський Б. В. – К. : Україна, 1997. – 237 с.
49. Пирожков С. І. Актуальні питання міжрегіонального і прикордонного співробітництва України і Росії / С. І. Пирожков // Стратегічна панорама. – 2001. – №3-4. – С.55-65.
50. Послання Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у ХХІ століття». Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр. від 23.02.2000 Документ 276а/2000 // Урядовий кур'єр. – 2000. – №16. – С.5-12.
51. Послання Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір». Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 рр. від 30.04.2002 Документ п0001100-02 // Урядовий кур'єр. – 2002. – №100. – С.5-12.
52. Регіональна політика в країнах Європи: уроки для України / [ред. С. Максименко]. – Київ. Центр інституту Схід-Захід. – К.: Логос, 2000. – 171 с.
53. Сайт Черноморського банку реконструкції и развития [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.mfa.gov.ua
54. Світова економіка: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / А. С. Філіпенко та ін. – К. : Либідь, 2000. – 582 с.
55. Сиденко В. Нелегкий путь к рынку Европейского Союза / В. Сиденко, А. Барановский // Зеркало недели. – 2004. – №1. – С.1, 8.

56. Симоненко В. К. Пятилетки независимости: Экономические эссе / Симоненко В. К. – К. : Знание, 2007. – 544 с.
57. Соколенко С. І. Глобалізація і економіка України / Соколенко С. І. – К. : Логос, 1999. – 539с.
58. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції” / [Гальчинський А. С., Геєць В. М. та ін. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
59. Сколотняный Ю. Украинское колесо в стратегии – это то, чего нам всё время не хватает / Сколотняный Ю. // Зеркало недели. – 2015. - №41. – С. 8.
60. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: монографія / [за ред. Д. Г. Лук’яненка]. – К. : КНЕУ, 2001. – 538 с.
61. Украина и страны мира. Продолжительность жизни [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://autoconsultant.com.ua/news/view/3754/>
62. Украина остается в клубе самых коррумпированных стран мира - Transparency International [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zn.ua/UKRAINE/ukraine-ostaetsya-v-klube-samyh-korruptirovannyh-stran-mira-transparency-international-160679_.html
63. Устав организации черноморского экономического сотрудничества (Ялта, 5 июня 1998 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mintrans.ru/documents/detail.php?ELEMENT_ID=11182
64. Хартия Об Особом Партнерстве Между Организацией Североатлантического Договора И Украиной [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_25457.htm
65. Циганкова Т. М. Міжнародні організації: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Циганкова Т. М., Гордєєва Т. Ф. – К. : КНЕУ, 2001. – 340 с.

66. Шумский Н. Стратегия развития Содружества Независимых Государств / Н. Шумский // Вопросы экономики. – 2006. – №12. – С. 128-138.
67. Энергоемкость украинской экономики – самая высокая в Европе [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.capital.ua/ru/publication/19016-energoemkost-ukrainskoj-ekonomiki-samaya-vysokaya-v-evrope-industriya-khochet-modernizirovatsya>
68. 51-я Мюнхенская конференция по безопасности. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ria.ru/trend/munich_conference_06022015/

Навчальне видання

Кухарська Наталія Олександрівна

Україна в сучасних інтеграційних процесах

Навчальний посібник

Коректор: А. О. Ковальова

Подписано в печать 8.12.2015. Формат 60*84/16. Бумага офсетная.
Гарнитура Times New Roman. Усл. печат. лист. 10,64
Тираж 300 экз. Заказ № 1207

Типография «Атлант» ВОИ СОИУ
65029, г. Одесса, Ольгиевский спуск, 8
Свидетельство ДК №3564 от 31.08.2009
Тел.: 728-45-71
e-mail: ev_atlant@mail.ru